

Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ

DEU FACULTY OF ARCHITECTURE CONSERVATION JOURNAL

Kültürel Mirasin Tarihi ve Korunması

Kültürel Mirasin Tarihi ve Korunması Dergisi kültürel mirasin korunması ve farkındalığı ile ilgili sorunları geniş bir çerçevede inceleyen multidisipliner bir bilim ve teknoloji dergisidir.

Kültürel Mirasin Tarihi ve Korunması Dergisinin temel amacı, kültürel miras alanıyla ilgili yapı ve çevre ölçeğinde daha önce yayınlanmamış veriler ile üretilen özgün araştırmaları yayınlamaktır. Belirtilmiş olan "konu başlıkları" ve kültürel mirasin korunması ve yaşatılması ile ilişkili temalar üzerine üretilmiş orijinal ve yayınlanmamış araştırma ve derleme makaleleri kabul etmektedir.

Kültürel Mirasa Yönelik tarihsel araştırmaları ve koruma çalışmalarını, kentsel ölçekten tak yapı ve malzeme ölçeğine geniş bir aralıkta ve multidisipliner olarak ele almaktadır.

Yayın Türü / Publication Type

Online e-version

Periyot / Frequency

Yılda 2 sayı

Yayın Dili / Publication Language

Türkçe / İngilizce

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Ethical Principles and Publication Policy

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak/policy>

kūmTak

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ
DEU FACULTY OF ARCHITECTURE CONSERVATION JOURNAL

Editör / Editor

Prof.Dr. Mine TANAÇ ZEREN

Editör Yardımcıları / Co-Editors

Prof.Dr. Özgül YILMAZ KARAMAN

Prof.Dr. Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK

Alan Editörleri / Section Editors

Prof.Dr. Ali Kazım ÖZ

Prof.Dr. İbrahim Serkan MISIR

Prof.Dr. Kemal Mert ÇUBUKÇU

Prof.Dr. Mine TANAÇ ZEREN

Prof.Dr. Nezihat KÖŞKLÜK KAYA

Prof.Dr. Öncü BAŞOĞLAN AVŞAR

Prof.Dr. Özgül YILMAZ KARAMAN

Prof.Dr. Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK

Doç.Dr. Cengiz GÜRBİYİK

Doç.Dr. Halil İbrahim ALPASLAN

Dil Editörleri / Language Editors

Prof.Dr. Nezihat KÖŞKLÜK KAYA

Doç.Dr. Halil İbrahim ALPASLAN

Teknik Editörler / Technical Editors

Prof.Dr. Özgül YILMAZ KARAMAN

Restorasyon Uzm. Araş. Gör. Büşra ILGAZ

Restorasyon Uzm. M.Fatih DEMİREL

Y.Mimar Merve YILDIZGÖRDÜ

Mizanpaj Editörü / Layout Design Editor

Restorasyon Uzm. Araş Gör. Büşra ILGAZ

Y.Mimar Merve YILDIZGÖRDÜ

Cilt:01 Sayı:01 Ekim 2025

Volume:01 Issue:01 Oct. 2025

e-ISSN:

Yayımcı / Publisher

Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Ali Kazım ÖZ

Prof.Dr. İbrahim Serkan MISIR

Prof.Dr. Kemal Mert ÇUBUKÇU

Prof.Dr. Mine TANAÇ ZEREN

Prof.Dr. Nezihat KÖŞKLÜK KAYA

Prof.Dr. Öncü BAŞOĞLAN AVŞAR

Prof.Dr. Özgül YILMAZ KARAMAN

Prof.Dr. Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK

Doç.Dr. Cengiz GÜRBİYİK

Doç.Dr. Halil İbrahim ALPASLAN

Bu Sayının Hakemleri

Referees for This Issue

Prof.Dr.Şakir ÇAKMAK

Prof.Dr. Nezihat KÖŞKLÜK KAYA

Prof.Dr. Neriman YÖRÜR

Prof.Dr. Öncü BAŞOĞLAN AVŞAR

Prof.Dr. Hümeysra BİROL

Doç.Dr. İrem AYHAN SELÇUK

Doç.Dr.Cengiz GÜRBİYİK

Doç.Dr. Gözde EKŞİOĞLU ÇETİNTAHRA

İletişim / Contact

Prof.Dr. Mine TANAÇ ZEREN

mine.tanac@deu.edu.tr

Prof.Dr. Özgül YILMAZ KARAMAN

ozgul.yilmaz@deu.edu.tr

Prof.Dr. Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK

aysegul.altinors@deu.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak>

Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması

kümTak

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ
DEU FACULTY OF ARCHITECTURE CONSERVATION JOURNAL

Cilt:01 Sayı:01 Ekim 2025
Volume:01 Issue:01 Oct. 2025
e-ISSN:

Yayımcı / Publisher
Dokuz Eylül Üniversitesi

KONU BAŞLIKLARI

- Kültürel Mirasın tarihi
- Arkeolojik miras alanları ve Korunması
- Geleneksel mimari ve doku özellikleri, Geleneksel Yapım teknikleri, Geleneksel Malzeme Bilimi
- Kırsal Miras ve Korunması, Kültürel Peyzajlar
- Anıt ve Vakıf Eserleri ve Korunması
- Modern Mimarlık Mirası, Endüstri Mirası ve Korunması
- Mimari Belgeleme, Koruma ve restorasyon için dijital teknolojiler
- Kentsel Sit Alanları ve Kentsel Koruma Planlaması, Unesco Miras Alanları, Kentsel Morfoloji ve Koruma
- Kültürel Miras Yönetimi, Alan Yönetimi, Risk yönetimi
- Kültürel Miras ve Toplum
- Restorasyon Uygulamaları, Tarihi yapılarda taşıyıcı sistem analizi, Tarihi Yapıların Güçlendirilmesi, Onarım ve restorasyon için yenilikçi ve geleneksel malzemeler, Onarım ve restorasyon için yenilikçi stratejiler ve teknikler
- Miras öğeleri ve çevre (iklim, mikro iklim, ışık, kirlilik, işitsel peyzaj, arkeoakustik ...)
- Somut Olmayan Kültürel Miras, Bellek ve Anı Mekanları
- Mimarlık, Kent ve Planlama Tarihi

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Ethical Principles and Publication Policy

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak/policy>

Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması

kūmTak

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ
DEU FACULTY OF ARCHITECTURE CONSERVATION JOURNAL

Cilt:01 Sayı:01 Ekim 2025
Volume:01 Issue:01 Oct. 2025
e-ISSN:

Yayımcı / Publisher
Dokuz Eylül Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Başyazı

Editorial

Mine TANAÇ ZEREN

4

İzmir’de Bir Kültür Bitkisinin Serüveni: Zeytinden Zeytinyağına Tarihi Üretim Mekânları

The Adventure of a Cultivated Plant in Izmir: Historical Production Sites from Olive to Olive Oil

Selin DEMİRBAŞOĞLU

5-18

Kentsel Belleğin Somut Göstergesi Olarak Bellek Mekanlarının Korunması: Mudanya Örneği

Conservation of Memory Spaces as Tangible Manifestations of Urban Memory: The Case of Mudanya

Aylin KALP

19-46

Bir Konut Yapısının Mekânsal Değişimini Barınma İhtiyacı Üzerinden Okumak: Paşolar Evi Örneği

Reading the Spatial Transformation of a Residential Structure Through the Lens of Housing Needs: The Case of

Paşolar House

Süleyman Burçak ÇIKIKÇI, Merve Nur DORAK

47-62

Ayvalık Örneğinde Zeytinyağı Endüstrisinin Mimari ve Kültürel Mirası

Architectural and Cultural Heritage of the Olive Oil Industry: The Case of Ayvalık

İdil Ece ŞENER, Hikmet ELDEK GÜNER

63-74

Tarihi Kent Merkezlerinin Morfolojik Özelliklerinin İklim Duyarlı Yapılaşma Özellikleri Bağlamında Değerlendirmesi ve Meteorolojik Karakterli Afetlere Karşı Kırılabilirliği: Tire Örneği

Evaluation Of The Morphological Characteristics Of Historical City Centers In The Context Of Climate-Sensitive Building

Features And Vulnerability Analysis To Meteorological Hazards: The Case Of Tire

Buse ÖZBAKUT

75-95

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Ethical Principles and Publication Policy

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak/policy>

Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması

kümTak

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak>

Başyazı

Mine TANAÇ ZEREN¹

“Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması Dergisi (KÜMTAK)”nin ilk sayısını sizlerle paylaşmaktan gurur duyuyoruz.

Kültürel mirasın belgelenmesi, korunması ve geleceğe aktarılması konularında farkındalık yaratmayı hedefleyen “Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması Dergisi (KÜMTAK)”nin ilk sayısında; Selin Demirbaşoğlu’nun farklı konum ve ölçeklerdeki, zeytinyağı üretim serüvenine dair zeytinyağı fabrikaları ve yağhaneler irdelendiği Endüstri mirasının konu alan çalışmasına, Aylin Kalp’in kolektif belleğin mekânsal dinamiklerle olan karşılıklı ilişkisini Mudanya örneği üzerinden analiz ederek, kentsel dönüşüm süreçlerinin bellek yitimine etkisini sistematik bir çerçevede ortaya koyduğu ve kentsel politikaların ontolojik ve epistemolojik boyutlarının yeniden düşündürdüren çalışmasına, Burçak Çıkıkcı ve Merve Nur Dorak’ın Kuşadası ilçesi, Kaleiçi bölgesinde yer alan yaklaşık 210 yıllık Paşolar Evi örneği üzerinden geleneksel bir konut yapısının kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda nasıl dönüştüğünü kültürel miras perspektifinden irdelediği çalışmalarına, İdil Ece Şener, Hikmet Eldek Güner’in yerel ölçekteki kültürel miras özelliği olan üretim mekanlarının geleceğe aktarılması için bütüncül ve endüstriyel peyzaj odaklı koruma stratejileri incelediği ve değerlendirdiği çalışmasına ve Buse Özbakut’un Tire’nin tarihi kent merkezinin iklim duyarlılığı ve bu alanın meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı gösterdiği kırılganlık düzeylerini kapsamlı bir biçimde inceleyen çalışmasına yer verilmiştir. Bu sayı ile birlikte yayın hayatına başlayan “Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması Dergisi (KÜMTAK)” Tarihi çevre ve kültür varlıklarının korunması araştırmalara yer veren öncü bir adımdır.

¹ Baş Editör, Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye, mine.tanac@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4803-9476

Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması

kümTak

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak>

İzmir’de Bir Kültür Bitkisinin Serüveni: Zeytinden Zeytinyağına Tarihi Üretim Mekânları*

The Adventure of a Cultivated Plant in Izmir: Historical Production Sites from Olive to Olive Oil

Selin DEMİRBAŞOĞLU ¹

Araştırma Makalesi

Başvuru: 24.03.2025; Revizyon: 21.04.2025; Kabul: 22.04.2025; Yayın: 31.10.2025

ÖZ

Akdeniz Havzası’nın bir kültür bitkisi olan zeytin, Antik dönemden günümüze kadar, temel besin, aydınlatma kaynağı ve ticari ürünü olmuştur. Tarih boyunca zeytinden zeytinyağı elde yöntemleri benzer yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Teknolojik gelişmeler, üretim kapasitesini ve üretim hızını doğrudan etkileyerek, birim zamandaki verimi arttırmış, bu doğrultuda yağhane ve fabrikaların mekân organizasyonları da gelişmiştir.

19. yüzyılda İzmir’de gelişen sanayinin etkisiyle zeytinyağı üretiminde modernleşmeye gidilmiş, kent merkezinde ve kentin periferinde, buhar gücünden faydalanılarak üretimin yapıldığı yağhaneler, zeytinyağı fabrikaları ve ikincil ürünü olan sabun üretiminin yapıldığı sabunhaneler inşa edilmiştir. Çalışma kapsamı İzmir ili ile sınırlandırılarak, farklı konum ve ölçeklerdeki, zeytinyağı üretim serüvenine dair zeytinyağı fabrikaları ve yağhaneler irdelenmiştir. Yapılan literatür taramaları ve saha incelemeleri neticesinde belirlenen üç yerleşkenin vaziyet planları ve kat planları şematik olarak hazırlanmış, fotoğraflanarak belgelenmiş ve değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Yerleşkelerin yapım teknikleri, malzemeleri, mevcut işlevleri, üretim, depolama ve işçi konutları, özgün donatılar ve endüstri mirası değerleri koruma bağlamında değerlendirilerek çeşitli öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Koruma, Endüstri Mirası, Zeytinyağı Fabrikası, Yağhane, İzmir, Urla, Dikili, Bergama.

* “Birgi Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi Koruma Projesi” İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Restorasyon Programında 2022 yılında yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve bu makale bahsi geçen yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

¹ Koruma Uzmanı Y.Mimar, sdemirbasoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9125-0173

ABSTRACT

Olive which is a cultivated plant of the Mediterranean territory; has been a basic source of food and illumination, also commercial product from antiquity to nowadays. Throughout history; methods of obtaining olive oil from olives have been carried out with similar techniques. However; technological developments have directly affected the production capacity, production speed and spatial organisation of oil mills and factories. Also, these improvements have increased the efficiency per unit time in accordance.

In the 19th century, under the influence of the industrial development in Izmir, olive oil production was modernized. Oil mills, olive oil factories and soap mills, where production of secondary product soap was made, were built in the city center and on the periphery of the city. In these facilities production was made by steam power. The scope of the study was limited to Izmir province. Olive oil factories and oil mills in different locations and scales regarding the olive oil production process were examined. As a result of the literature reviews and site surveys, the plans of determined 3 buildings were prepared schematically. Also, they were photographed, documented and evaluated.

Various suggestions were made by evaluating the construction techniques, materials, existing functions of the settlements; production and storage spaces, workers residences, original equipment and industrial heritage values in the context of conservation.

Keywords: Conservation, Industrial Heritage, Olive Oil Factory, Izmir, Urla, Dikili, Bergama.

1.Giriş: Zeytinden Zeytinyağına

Uygarlık tarihi boyunca, Akdeniz Havzası'nın önemli besin kaynaklarından biri olan zeytin ve zeytinyağı, insanlığın temel besin kaynağı, aydınlanma ve süslenme aracı olarak gündelik hayatın, dini ritüellerin, mitolojik metinlerin bir parçası olmuştur. Ticari bir ürün olan zeytin ve zeytinyağı, yaşamı ve mekânları şekillendirmiştir. Zeytin ve zeytin dalı, Akdeniz Havzası'nda yaşayan medeniyetlerin kültüründe barışın, dostluğun, bereketin ve adaletin temsilcisidir.

Kültür kuramcısı Hehn'a göre, insanlık tarihinin yerleşik hayata geçişinde kırılma noktası tahıl ürünleri yerine, ekildiği toprakta köklenerek yetiştirilen ve insanlar tarafından ıslah edilen asma (üzüm), incir ve zeytin ağaçlarının yetiştirilmesidir (Hehn, çev. 1998, s. 94). Hehn, mutluluğun kaynağının kültür alışverişi olduğuna inanır. (Hehn, çev. 1998, s. 18).

Zeytinyağının elde edilmesinde, yaklaşık iki bin yıl boyunca, organik güç kaynağı olarak insan veya hayvan gücünün yanı sıra su gücünden de faydalanılmıştır. Endüstri Devrimi ile 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşan buhar gücünün ardından 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren elektrik motorlarından elde edilen elektrik enerjisi kullanılmış, güç kaynaklarının değişimi üretim tekniklerinde farklılaşmalara neden olmuş ve sonuç ürünün eldesinde verim artışını beraberinde getirmiştir. Ancak üretim tekniklerinin değişikliği, verim artışının zeytinyağının kalitesiyle ilgili yeni tartışmaları gündeme getirmesi de göz ardı edilmemelidir.

Akdeniz coğrafyasının temel üretim aktivitesi haline gelen zeytinden zeytinyağı üretim süreci, antik dönemden günümüze dek, hazırlık, ezme/kırma, presleme, zeytinyağı-karasu ayırıştırma ve depolama aşamalarından meydana gelmiştir (Çizelge 1). Süreç boyunca aynı sıra ve prensip takip edilmiş, üretim teknikleri, kapasitesi ve hızı teknolojik gelişmelere bağlı olarak artmış, dolayısıyla üretim mekânları da zaman içinde evrimleşmiştir.

Çizelge 1. Zeytinyağı üretim aşamaları (Demirbaşoğlu, 2022)

Zeytinden zeytinyağı elde etme süreci	
Hazırlık	- Zeytin hasadı (Ekim-Ocak), - Zeytinlerin yıkanması Çöplerinden arındırılması - Dökeklerde depolanması - Kantarda tartılması
Üretim	- Zeytinlerin ezilmesi/kırılması - Zeytin hamurunun preslenmesi - Zeytinyağı-karasu karışımının ayrıştırılması
Depolama	- Zeytinyağının toprak küplerde/metal tanklarda depolanması

Hazırlık evresinde, yerleşkeye getirilen zeytinler yıkanır, temizlenir, tartılır, numaralandırılır ve avluda depolanır. Yerleşkelerde üstü açık, çeşitli boyut ve biçimlerdeki dökek veya tokat olarak tanımlanan zeytin havuzlarında depolanır. Üretim evresinde, kırma hazır hale gelen zeytinler, dökeklerden alınarak taş değirmene aktarılır. Taş değirmende kırılan zeytinlerden zeytin hamuru (küspe) elde edilir ve zeytin hamuru çuvallara doldurularak ezilmek üzere pres baskılara alınır. Zeytin hamur çuvallarının üst üste dizilerek belirli bir baskı altında karasu ve yağ elde etme aşaması üretimin ikinci aşamasıdır. Zeytin hamurunun ezilmesiyle açığa çıkan karasu-yag karışımı birleşik kaplar prensibiyle çalışan polimalarda dinlendirilerek ayrıştırılır. Karasu genellikle, yerleşkenin bahçesinde, domuzluk, cehennem çukuru, hırsız çukuru veya çökertme kuyusu olarak adlandırılır ve bu havuzlarda bekletilir, sabun yapımında kullanılır (Çetin, 2017, s. 20 & Lim, 1997, s. 19). Zeytin hamurunun ezilmesiyle açığa çıkan atık prina olarak adlandırılır ve yakıt olarak kullanılır (Boynudelik & Boynudelik, 2007, s. 88). Depolama evresinde, ayrıştırılan yağ, uygun nem, sıcaklık ve ışıktaki, toprak küplerde veya metal tanklarda depolanır. Zeytinyağı üretim süreciyle ilişkili bu mekânların yanı sıra, dönemlik işçilerin barınma ihtiyaçlarını karşılayabilecek işçi konutları ve yan ürün sabunların üretildiği genellikle iki katlı dikdörtgen planlı sabunhaneler de yerleşkelerde görülebilmektedir.

2. İzmir’de Zeytinyağı Üretim Mekânları: Yağhaneler ve Fabrikalar

Antik dönemden itibaren Akdeniz coğrafyasının önemli liman kentlerinden biri olan İzmir, sahip olduğu coğrafi ve stratejik konumu doğrultusunda tarımsal ve ticari faaliyetlerde her dönem ön plana çıkmıştır.

İzmir’in zengin tarımsal faaliyetleri, kentin sanayileşme hamlelerinde etkili olmuştur. Kentin önemli ithalat ve ihracat ürünlerinden olan zeytin, susam, pamuk vb. bitkiler, yağ sanayisi için azımsanmayacak bir potansiyele sahiptir. Buna rağmen, yerel üreticiler ve yabancı tüccarlar tarafından fabrikalaşmaya gidilmemiş, bitkilerden bitkisel yağların elde edilmesi, basit el araç gereçleriyle, küçük işletmelerde sürdürülmüştür.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yabancı sermaye yatırımlarındaki artışla beraber, makineleşme ve bu doğrultuda fabrikalaşma başlamış ve İzmir’in yağ ihracatındaki payı giderek artmıştır (Martal, 1992, ss. 143-144).

Kentin sanayileşme hamlesinde, inşa edilecek yapıların konumu, hammaddeye erişim, gerekli makinelerin temini, üretim, üretim sonucunda açığa çıkan atıkların yapıdan uzaklaştırılması, depolama, altyapı, iş gücü temini ve gerekiyorsa işçilerin konaklama ihtiyaçlarının karşılanması gibi konular

stratejik öneme sahiptir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yabancı tüccarların girişimleri öncelikli olmak üzere, kent merkezinde ve kentin periferinde çeşitli ölçeklerde, zeytinyağı üretimi yapan birçok yağhane, zeytinyağı fabrikası ve zeytinin bir yan ürünü olarak sabunun üretildiği sabunhaneler inşa edilmiştir.

Çalışma kapsamında, geleneksel yöntemlerle zeytinyağı üretimi yapmış yağhane ve fabrika yapılarına yönelik araştırmanın sınırları İzmir ili olarak belirlenmiştir. Literatür taramaları neticesinde tespit edilen 26 adet yağhane ve fabrika, çalışma çerçevesinde ele alınmıştır.

Tespit edilen 26 adet yapıdan ulaşım sorunları nedeniyle 6 adet yapıya gidilememiş, iletişim bilgilerine erişilmesi durumunda ilgili kişilerle telefon görüşmeleri yapılarak yapılar hakkında gerekli veriler sağlanmıştır. Yapılan araştırmalara rağmen 4 adet yapı, belirtilen konumlarda tespit edilememiştir.

Saha çalışmaları neticesinde, 16 adet yağhane ve fabrikalara dair belirli analizler yapılmıştır. Bahsi geçen analizlere, Çizelge 2’de yer verilmiş ve görece farklılaşan 3 yerleşkeye ait kapsamlı değerlendirmeler ise alt başlıklar halinde yerleşke özelinde irdelenmiştir.

Saha çalışmalarında çeşitli sebeplerle, 6 adet yapının iç mekânına girilememiş, cepheden yapılan gözlemler ve yerel halkla sözlü görüşmeler yapılarak bilgi edinilmiştir. 10 adet yapının ise iç mekânı ve cepheleri fotoğraflarla belgelenmiştir.

Bahsi geçen 16 adet yapı değerlendirildiğinde, mekânsal nitelikleri ve üretim kapasiteleri bakımından diğer üretim mekânlarından görece farklılaşarak ön plana çıkan 3 yerleşkenin mevcut vaziyet ve kat planları şematik olarak hazırlanmıştır. 2020 yılında gerçekleştirilen ilk saha ziyaretlerinin ardından, ikinci yerinde gözlem 2025 yılında yapılmış ve bu süreçte 3 yerleşkenin geçirmiş olduğu değişimler değerlendirilmiştir.

Kent merkezi Konak ilçesinde, batı hattında Çeşme, Karaburun ve Urla ilçelerinde, Küçük Menderes ve Gediz Havzası’nda geleneksel yöntemlerle zeytinyağı üretimi yapmış, birçok zeytinyağı işliğinin, yağhanenin, fabrikanın ve yerleşkenin varlığı bilinmektedir (Şekil 1).

Saha çalışmalarının ardından, yerleşke ve yapılara dair belirli analizler yapılmıştır. Strüktürel durumları, çok kötü, kötü, orta, iyi ve çok iyi olmak üzere 5 alt başlığa ayrılmıştır. “Çok kötü” alt başlığı, acil müdahale ve koruma önlemlerinin alınması gereken, mekânsal bütünlüğünü büyük ölçüde kaybederek çevresel etmenlere açık hale gelen veya endüstri mirası değerini kaybetmek üzere olan yapıları, “Kötü” alt başlığı, acil müdahale ve koruma önlemlerinin gerekmediği, ancak yapısal çatlakların bulunduğu yapıları, “Orta” alt başlığı, kılcal çatlakların olduğu yapıları, “İyi” alt başlığı, sıva çatlaklarının bulunduğu yapıları ve “Çok iyi” alt başlığı, onarım görmüş yapıları tanımlamaktadır.

Yapıların korunmuşluk durumları, özgün yapım tekniklerinin, malzemelerinin ve yapı elemanlarının günümüzdeki durumları saha çalışmasında incelenerek, müdahaleler ve ekler değerlendirilmiştir. Yapıların korunmuşluk durumları, iyi, orta ve kötü olmak üzere 3 alt başlığa ayrılmıştır. Özgün malzeme ve yapım tekniklerinin korunduğu veya geri dönüşü bulunan müdahalelere sahip yapıların korunmuşluk durumu “iyi”, yapı elemanlarında çeşitli değişiklikler yapılmış ancak mekân ve cephe kurgusunu muhafaza etmiş yapıların korunmuşluk durumu “orta” ve özgün malzeme ve yapım tekniklerinden farklı yapılan tüm müdahaleler, niteliksiz onarım ve niteliksiz ekler bulunan yapıların korunmuşluk durumu ise “kötü” olarak tanımlanmıştır.

Çizelge 2. İzmir ilinde yerinde incelenen yağhane ve fabrikalar (Demirbaşoğlu, 2022)

	Yağhane Fabrika	İlçe Mahalle	Strüktürel Durumu	Korunmuşluk Durumu	Mevcut İşlev	Özgün Donatı
1	Şahinkoç Zeytinyağı Fabrikası	Bergama Sağancı	Çok İyi	Kötü	Kontinü S. Üretim ve Satış	Yok
2	Köse Zeytinyağı Fabrikası *	Bergama Sağancı	İyi	Orta	Kontinü S. Üretim ve Satış	Yok
3	Sağancı Yağhanesi-1	Bergama Sağancı	Çok İyi	Kötü	Depo	Yok
4	Araser Zeytinyağı Fabrikası	Dikili Bademli	Kötü	İyi	Kullanım dışı	Yok
5	İtimat Zeytinyağı Fabrikası	Dikili Bademli	Çok Kötü	Kötü	Konut Bahçesi	Var
6	Yurdaer Tunay Zeytinyağı Fabrikası *	Dikili Bademli	Orta	İyi	Kullanım dışı	Yok
7	Gülcü Yağhanesi	Ödemiş Birgi	Orta	İyi	Kullanım dışı	Yok
8	Eski Zeytinyağı Fabrikası	Urla Yeni	Çok İyi	Kötü	Kültür Merkezi	Yok
9	Hakkı Urad Zeytinyağı ve Un Fabrikası*	Urla Yenice	İyi	İyi	Depo	Var
10	Özbek Zeytinyağı ve Çırçır Fab.	Urla Özbek	Çok Kötü	Kötü	Harabe	Var
11	Urla Zeytinyağı ve Un Fabrikası	Urla Atatürk	İyi	İyi	Kullanım dışı	Yok
12	Sancar Bey Yağhanesi	Urla Özbek	?	?	Depo	Var
13	Yukarı Şakran Yağhanesi	Aliğa Y.Şakran	Çok İyi	Kötü	Depo	?
14	Atmaca Yağhanesi	Bergama Atmaca	Çok Kötü	Kötü	Harabe	?
15	Bademli Yağhanesi	Ödemiş Bademli	İyi	İyi	Kullanım dışı	?
16	Yanbastı Zeytinyağı Fabrikası	Ödemiş Emmioğlu	Kötü	Orta	Depo	?

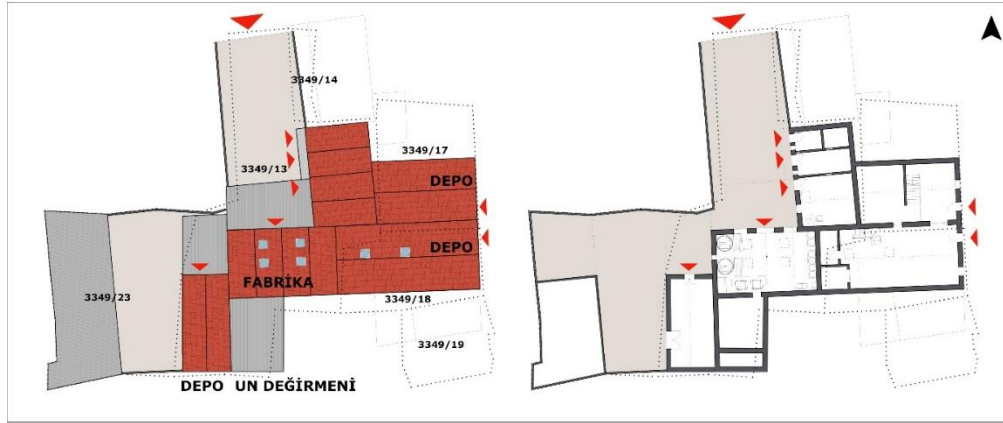
Şekil 1. İzmir ilinde incelenen yağhane ve fabrikalar (Demirbaşoğlu, 2025)

Çalışma kapsamında, özgün işlevlerini sürdürdükleri dönemde geleneksel yöntemler ile zeytinyağı üretiminin yapıldığı, Urla Hakkı Urad Zeytinyağı ve Un Fabrikası Yerleşkesi, Bergama Köse Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi ve Dikili Yurdaer Tunay Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi, sahip oldukları mekânsal nitelikler ve üretim kapasiteleri bakımından diğer yerleşkelerden farklılaşarak ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda, yapıların mevcut vaziyet planları ve kat planları şematik olarak hazırlanmıştır.

2.1. Urla Hakkı Urad Zeytinyağı ve Un Fabrikası Yerleşkesi

Urla Hakkı Urad Zeytinyağı ve Un Fabrikası Yerleşkesi, Urla, Yenice Mahallesi'ndeki endüstri mirası yapılarından biridir (Şekil 2, Şekil 3). Yerleşim yerinin merkezindeki yerleşke, 3349 ada 13, 14, 17, 18, 19 ve 23 parsellerde yer almakta olup toplam 1325,12 m² tapu alanına sahiptir. İzmir 1 no'lu KTVKK'nun 22.05.1998 gün ve 7277 sayılı kararı ile tescillenmiş, hatalı ada parsel bilgileri düzeltilerek 2002 yılında karar tekrar çıkartılmıştır. Geleneksel yöntemlerle zeytinyağı üretim süreciyle doğrudan ilişkili üretim, makine dairesi, vezne ve zeytinyağı depo yapıları bulunmaktadır.

Yerleşke ilk kez 2020 yılında incelenmiş, ikinci saha ziyareti ise 2025 yılında gerçekleştirilmiştir. Aradan geçen 5 yıllık zaman diliminde, 3349 ada 13 parselde yer alan üretim mekânları ve özgün donatılar, herhangi bir mekânsal ve fiziksel müdahaleye maruz kalmamıştır, zeytinyağı deposu olduğu tahmin edilen yapının iç mekânına girilememiştir. 17 ve 18 parselde yer alan, zeytinyağı depoları restore edilerek yeniden işlevlendirilmiştir. Restorasyon neticesinde, yapıların iç mekânlarında özgün işleve dair herhangi bir ize rastlanmamıştır. Üretim mekânları günümüzde depo, yerleşke avlusu ise araç yıkama alanı olarak kullanılmaktadır.

Şekil 2. Urla Hakkı Urad Zeytinyağı ve Un Fabrikası Yerleşkesi planları (Demirbaşoğlu, 2025)

Şekil 3. Urla Hakkı Urad Zeytinyağı ve Un Fabrikası Yerleşkesi, 2025

Parsel sınırına bitişik inşa edilen tek katlı dikdörtgen planlı yapıların konumlanması itibarıyla, yerleşke avlulu bir yerleşime sahiptir ve 1928 yılında inşa edilmiştir. Yerinde yapılan gözlemler ve analogik çalışmalar neticesinde, yapıların özgün işlevlerini sürdürmemesine rağmen, plan, cephe kurgusunu, özgün donatılarını koruduğu tespit edilmiş ve olumlu bulunmuştur. Geleneksel yöntemlerle zeytinyağı üretim sürecine ait özgün donatıların varlığı, üretimde güç kaynağının buhar gücü olduğuna işaret etmektedir. Ancak mevcut durumda baca bulunmamaktadır ve konumu tespit edilememiştir.

Zeytinyağı üretim dönemleri dışında, fabrikanın güney cephesine bitişik mekân, un değirmeni olarak kullanılmıştır ve bu ikincil işleve İzmir’de bazı yağhane veya fabrikalarda da rastlanmıştır. Ancak un değirmenine ait herhangi bir ize rastlanmamıştır.

Yerleşke, kagir yapıım tekniğiyle, moloz taş ve harman tuğla malzemelerin almasıık düzende bir arada kullanılmasıyla dikdörtgen planlı tek katlı yapılardan meydana gelmektedir. Ahşap makaslı kırma çatı ile örtülü ve Marsilya kiremit kaplıdır. Güncel kullanım gereği ilave edilen niteliksiz ve özgün olduğu tahmin edilen nitelikli metal detaylı sundurmalar bulunmaktadır.

Fabrikanın avlu cephesi alınlıklarında daire formlu ışıklıklar ve çatıda yaklaşık kare biçimli çatı pencereleriyle mekânlar aydınlatılmış ve doğal havalandırma sağlanmıştır. Fabrikanın avluya bakan cephelerindeki dikdörtgen pencere ve kapı açıklıklarında harman tuğlası söveler bulunmaktadır.

Yapıların ve avlunun özgün döşeme kaplamaları günümüze ulaşamazken, veznenin özgün olduğu tahmin edilen ahşap rabıta kaplamaları korunmuştur.

Yerleşke özgün işlevini sürdürmemesine rağmen, plan, cephe kurgusu ve özgün donatıları büyük ölçüde korunmuştur. Toplanan zeytinlerin kantarda tartılıp numaralandırılarak kayıt altına alındığı vezne bulunmaktadır. Üretim mekânına bitişik, makine dairesinden borular aracılığıyla ilişkilenen çarklar ve su kazanı, taş değirmenlere ve preslere buhar gücünün iletilmesinde rol oynamıştır. Fabrikada özgün konumlarında 2 adet taş değirmen (Şekil 4a), süper pres ve hidrolik pres olmak üzere 2 adet birbirinden farklı nitelikte pres (Şekil 4b), zeytin hamur tekneleri, çeşitli boyut ve formlarda zeytinyağı ayırıştırma ve depolama tankları bulunmaktadır. Buhar gücünün iletildiği boruların taş değirmen ve preslerle bağlantısı üretim mekânında açıkça görülmektedir.

(a)

(b)

Şekil 4. (a) Taş değirmenler, 2025; (b) Süper pres -sol- ve hidrolik pres -sağ-, 2025

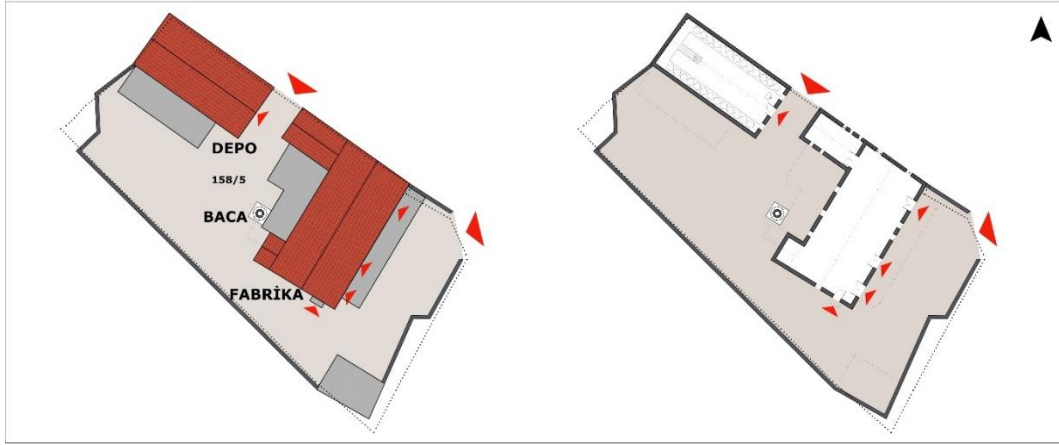
Fabrikadaki “Veraci Firenze” markalı süper pres veya kuru baskı sistemi olarak adlandırılan pres İtalya’da, “Sait İzmit” markalı hidrolik pres ise İzmir’de üretilmiştir. Zeytinyağı üretim sürecinin mekânsal yansıması olarak, buhar kazanının baca ve buhar makinesiyle bağlantılı olduğu, buhar makinesinin üretim mekânıyla ilişkili ayrı bir mekânda bulunduğu ve prina atıklarının, preslerin arkasındaki mekânda depolandığı tahmin edilmektedir ancak yapı üzerinde bahsi geçen mekân ve donatılara herhangi bir ize rastlanmamıştır.

Yapıların strüktürel durumları ve korunmuşluk durumlarının “iyi” olduğu tespit edilmiştir.

2.2. Bergama Köse Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi

Bergama Köse Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi Bergama, Sağancı Mahallesindeki iki zeytinyağı fabrikasından biridir (Şekil 5, Şekil 6). Sağancı Köy yoluna bitişik, 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başında inşa edildiği tahmin edilen ve özgün işlevini günümüze dek sürdüren yapı, toplam 1464,64 m² tapu alanına sahip 158 ada 5 parselde yer almaktadır. İzmir 2 no’lu KTVKK’nun 15.07.2003 gün ve 11785 sayılı kararı ile tescillenmiştir (Hasırcılar & Mete, 2012).

2020 yılında yapılan ilk saha ziyaretinin ardından, ikinci saha ziyareti 2025 yılında gerçekleştirilmiştir. Aradan geçen 5 yıllık zaman diliminde, yerleşkenin mekânsal bütünlüğünü koruduğu, ancak güncel ihtiyaçlar gereği niteliksiz sundurmaların ilave edildiği ve bacanın alt kotunda çimento sıva ile niteliksiz onarımların yapıldığı gözlemlenmiştir.

Şekil 5. Köse Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi planları (Demirbaşoğlu, 2025)

Şekil 6. Köse Zeytinyağı Fabrikası'na meydandan bakış, 2025

Yerleşkede zeytinyağı üretimi “kontinü (kesintisiz) sistemde” mekanik yöntemlerle devam etmektedir. Geleneksel yöntemlerle karşılaştırıldığında üretim prensibi aynı olmakla beraber, insan eli değmeden yapılan kontinü sisteme geçiş ile işçilik maliyetleri azalmış, verim ve hijyen koşulları artmıştır. Toplanan zeytinler, yaprak ve yabancı maddelerden temizlenir ve yıkanır, temizlenen zeytinler mekanik yöntemlerle kırılarak hamur haline getirilir. Zeytin hamuru yoğurulmak üzere malakasör sistemine alınır. Yoğurularak homojen bir hal alan üründen, santrifüj kuvvetiyle karasu, prina ve yağ elde edilir. Elde edilmek istenen yağın kalitesine bağlı olarak 2 veya 3 fazda karasuyundan ayrıştırılır. Sıkımın ardından elde edilen yağ tanklarda dinlendirilerek tüketime hazır hale getirilir.

Yerleşkede, kontinü sisteme geçiş esnasında kullanıcı tarafından fabrikanın iç mekânında çeşitli müdahalelerde bulunulmuş, özgün donatılar ne yazık ki hurdaya satılmıştır. Yerleşkenin baca, fabrika ve depo yapılarıyla büyük ölçüde korunmuş olması ve modern tekniklerle olsa da özgün işlevini sürdürmesi olumlu bulunmuştur. Özgün işlevini çağdaş yaşama entegre ederek sürdüren endüstri mirasının süreklilik değerinin de önemli bir temsilcisi olduğu düşünülebilir. Parsel sınırına bitişik inşa edilen depo ve fabrikanın konumlanışı itibariyle, yerleşke avlulu bir yerleşime sahiptir.

Yerleşke, kagir yapım tekniğiyle, moloz taş ve harman tuğla malzemelerin bir arada kullanılarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı zeytinyağı fabrikası ve zeytinyağı deposu yapılarından meydana gelmektedir. Kagir yapım tekniğiyle, moloz taş ve harman tuğla malzemelerin bir arada kullanılarak inşa edilmiş yaklaşık kare biçimli kaide üzerinde, çokgen en kesitli baca bulunmaktadır. Yapıların cephesi ve bacanın kaidesi kireç badanadır.

Yerleşkeye ait arşiv fotoğrafına bakıldığında, fabrikanın güneyinde ayrık nizamda kagir yapım tekniğiyle, moloz taş kullanılarak inşa edilmiş, dikdörtgen planlı 2 katlı bir yapının daha bulunduğu ancak mevcut durumda yapıya ait herhangi bir ize rastlanmadığı tespit edilmiştir. Deponun güney cephesindeki izlerden, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen planlı, tek katlı ve beşik çatılı olduğu tahmin edilen bir yapının varlığına işaret etmektedir.

Fabrika, özgün ahşap makaslı kırma çatı ile örtülü, depo ise özgün ahşap makaslı beşik çatı ile örtülü ve Alaturka kiremit kaplıdır. Güncel kullanım gereği kullanıcı tarafından yapılara bitişik sundurmalar ilave edilmiştir. Çatı alınlıklarında, harman tuğlalarının farklı biçimlerde örülmesiyle çatı ve kat silmeleri oluşturulmuştur. Fabrikanın alınlıklarında dikdörtgen, deponun alınlıklarında ise daire formu ışıklıklar ile mekânlar aydınlatılmış ve doğal havalandırma sağlanmıştır. Fabrika cephelerinde, taş söveli, harman tuğlası basık kemerli dikdörtgen kapı ve pencere açıklıkları, deponun cephelerinde ise taş söveli dikdörtgen kapı ve pencere açıklıkları bulunmaktadır. Fabrika ve avlu, özgün döşeme kaplamaları ne yazık ki günümüze ulaşamazken, deponun şaşırtmalı özgün taş döşemeleri korunmuştur. Depo yapısının iç mekânında ahşap döşemeli ara kat bulunmaktadır.

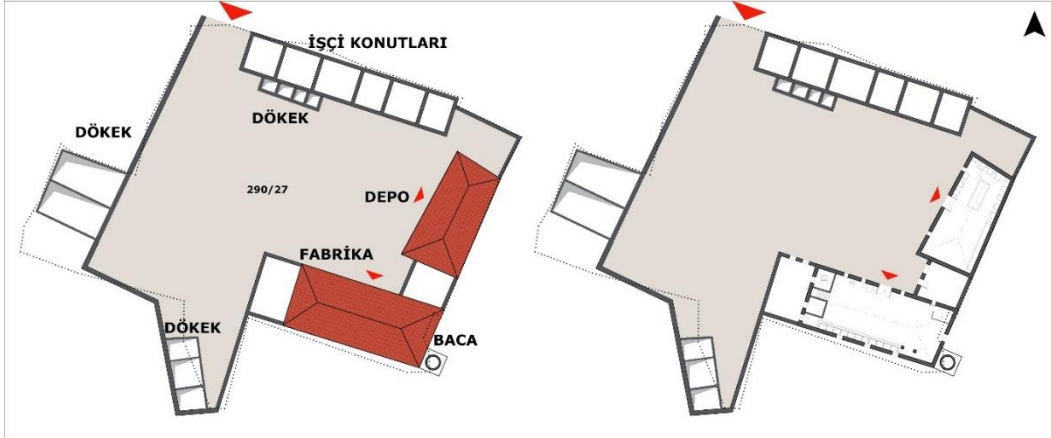
Fabrika yapısındaki kontinü sistem zeytinyağı üretimi nedeniyle, yapı çeşitli kullanıcı müdahalelerine maruz kalmış, yapıya ait özgün donatılar hurdaya satılmıştır. Tüm bunlara rağmen, mekân organizasyonunu büyük ölçüde koruyan yerleşke, geleneksel yöntemlerle zeytinyağı üretim mekânlarına dair ipuçları barındırmaktadır. Zeytinyağı üretim mekânı, kazan dairesi ve prina atık odası bitişik inşa edilmiştir. Üretim sürecinin mekânsal yansıması olarak, buhar kazanı ile ilişki kemerli pencere ve bacanın konumu değerlendirildiğinde, kazanın konumu hakkında bilgi verir. Günümüzde birbirinden ayrı görünen kazan dairesi ile bacanın tonozlu bir baca yoluyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Depo yapısının iç mekânında özgün kantar ve kagir yapım tekniğiyle belirli aralıklarla inşa edilmiş, harman tuğlası tezgahlar üzerinde zeytinyağı tankları bulunmaktadır.

Yapıların strüktürel durumları, beden duvarlarındaki strüktürel çatlaklar nedeniyle “iyi”, yerleşkedeki yıkılan yapılar ve fabrikanın iç mekânındaki kullanıcı müdahaleleri nedeniyle korunmuşluk durumlarının “orta” olduğu söylenebilir.

2.3. Dikili Yurdaer Tunay Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi

Dikili Yurdaer Tunay Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi Dikili, Bademli Mahallesiindeki üç zeytinyağı fabrikasından biridir (Şekil 7, Şekil 8). 290 ada 27 parselde bulunan toplamda 2255 m² tapu alanındaki yerleşkede, zeytinyağı fabrikası, işçi konutları, depo ve baca bulunmaktadır. 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başında inşa edildiği tahmin edilmektedir. İzmir 2 no’lu KTVKK’ nun 27.02.2019 gün ve 10864 sayılı kararı ile tescillenen Kentsel Sit Sınırları içerisinde kalmaktadır (Url.1).

2020 yılında yapılan ilk saha ziyaretinin ardından, ikinci saha ziyareti 2025 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu süreç içerisinde, yerleşkenin mekânsal bütünlüğünü koruduğu ancak duvar ve çatı elamanlarındaki çökmelerin arttığı ve yapıların yıpranma süreçlerinin hızlandığı tespit edilmiştir. Bahsi geçen yerleşke, Urla Hakkı Urad Zeytinyağı ve Un Fabrikası ve Bergama Köse Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkeleri’nden farklı olarak, herhangi bir işlevle kullanılmamakta ve atıl durumdadır. Bu doğrultuda, kullanım sürekliliği sağlanmayan yapıların yıpranma süreçlerinin, işlevlendirilmiş diğer yapılara kıyasla daha hızlı ilerlediği görülmüştür.

Şekil 7. Yurdaer Tunay Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi planları (Demirbaşoğlu, 2025)

Şekil 8. Yurdaer Tunay Zeytinyağı Fabrikası ve depo yapısı (Kutlu Maraş, N. Arşiv, 2025)

Birbirlerine dik ve bitişik nizamdaki, fabrika ve depo yapıları, moloz taş malzeme, işçi konutları ise moloz taş ve harman tuğlası malzemeler bir arada kullanılarak kagir yapım sisteminde, tek katlı, dikdörtgen planlı inşa edilmiştir. Fabrikanın karşısında, ayrı nizam inşa edilen işçi konutlarının duvarları yıkılmış ve çatısı çökmüştür. İşçi konutlarına bitişik dökekler bulunmaktadır. Kagir yapım sisteminde harman tuğlası ile inşa edilmiş baca daire en kesitlidir. Yapıların cepheleri yer yer kireç badanalıdır. İşçi konutlarının varlığı, dönemlik işçilerin civar köylerden geldiğine işaret etmektedir.

Fabrika ve depo yapıları, özgün ahşap makaslı kırma çatı ile örtülü ve Marsilya kiremit kaplıdır. Çatılarda yer yer çökmeler gözlemlenmiştir. Çatı silmeleri harman tuğlasıdır. Fabrikanın kısa beden duvarında dikdörtgen formlu ışıklıklar ile mekân aydınlatılmış ve doğal havalandırma sağlanmıştır. Yapıların pencere ve kapı açıklıkları dikdörtgen formlu ve ahşap hatılıdır. Yerleşke avlusundan ve fabrikadan girişleri bulunan, fabrikaya bitişik inşa edilen mekânın zeytinlerin tartıldığı kantar odası olduğu tahmin edilmektedir. Yerleşkede birbirinden farklı boyut ve konumlarda dökekler bulunmaktadır.

Günümüzde atıl durumdaki yerleşkede ne yazık ki özgün donatılar korunamamış, yapı üzerindeki izlerden yola çıkılmıştır. Fabrikada geleneksel yöntemlerle üretim yapıldığı dönemde, baca ile beşik kemerli açıklığın bağlantılı olduğu, bu konumda bir buhar kazanının bulunduğu ve buhar makinesinin de buhar kazanı ile ilişkili ancak fabrikanın dışında, ayrı bir mekânda bulunduğu tahmin edilmektedir. 2 adet taş değirmen yan yanadır ve taş değirmenlerin arasında 8 basamaklı bir merdiven bulunmaktadır.

Preslerin de taş değirmenlere yakın bir konumda olduğu tahmin edilmektedir. Fabrikanın uzun duvarında karasu ve yağ karışımını birleşik kaplar prensibiyle ayrıştırmasını sağlayan polima havuzlarında preslerden elde edilen yağlar dinlendirilir. Karasu ve yağın birbirinden farklı yoğunlukları sayesinde iki sıvı birbirinden ayrışır ve üstte biriken yağ toplanır (Lim, 1997, s. 18). Fabrika beton döşemesinin, çeşitli kotlardaki beton platformların donatılarla ilişkili ve özgün olduğu tahmin edilmektedir. Fabrikanın iç mekânında ahşap vezne bulunmaktadır.

Depo yapısında belirli aralıklarda yapının beden duvarlarına bitişik beton platformlar ve mekânın ortasında yekpare bir beton platform bulunmaktadır. Zeytinyağı tanklarının bu platformlar üzerinde depolandığı tahmin edilmektedir.

Yerleşke avlusu özgün taş döşemesini muhafaza etmiştir.

Saha çalışması neticesinde, fabrika ve depo yapılarının çatılarındaki kısmi çökmeler dışında strüktürel sorunlara rastlanmamıştır. İşçi Konutları ise büyük ölçüde yıkılmıştır. Yerleşkenin özgün işlevini sürdürmemesi ve özgün donatılarına sahip olmamasına rağmen, fabrika, baca, depo, işçi konutları ve dökükleri ile mekânsal bütünlüğünü muhafaza etmiş olması olumlu bulunmuştur. Bu değerlendirmeler neticesinde, fabrikanın ve deponun strüktürel durumunun “orta” ve korunmuşluk durumlarının “iyi” olduğu söylenebilir.

3.Sonuç

İzmir’in sanayi kollarından biri olan, tarihi zeytinyağı üretim mekânları yerinde incelenmiş, tespitler yapılmış ve çeşitli sonuçlara varılmıştır.

Yerinde yapılan tespitler neticesinde, 16 yerleşke için çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Parsel sınırlarına bitişik inşa edilen yapıların açık alan elde ederek avlulu bir yerleşimi benimsedikleri, parsel boyutuna bağlı olarak bitişik veya ayrıık nizamda inşa edildikleri tespit edilmiştir. Yapılar, 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başında, kagir yapım sistemiyle moloz taş ve harman tuğlası ile tek katlı, dikdörtgen planlı mekânlar, özgün ahşap makaslı kırma veya beşik çatı ile örtülü ve Marsilya veya Alaturka kiremit kaplıdır. Bacaların kagir yapım sisteminde harman tuğlasıyla inşa edildiği ve yerleşim yerinde bir röper noktası olduğu görülmüştür.

Yerleşkelerin, üretim kapasitesine bağlı olarak mekânsal ihtiyaçlarının farklılaştığı saptanmıştır. Yapıların ve yerleşkelerin mekânsal kurguları irdelendiğinde, geleneksel yöntemlerle zeytinyağı üretiminin gerektirdiği “hazırlık, üretim ve depolama” aşamalarını karşıladıkları tespit edilmiştir. Üretim yapılarında, ahşap vezne, buhar kazanı, buhar makinesi, taş değirmen, pres, pompa, kayış, prina atık odası, zeytinyağı ayrıştırma tankları, polimalar ile; üretim mekânının içerisinde veya ayrı bir yapıda zeytinyağı depolama tanklarının bulunması beklenmektedir. Çalışma kapsamında İzmir ilinde yerinde incelenen fabrikaların enerji kaynağının buhar gücü olduğu saptanmıştır. Çoğu fabrikada özgün donatıların bulunmamasına rağmen, üretim sürecinin mekâna yansması takip edildiğinde söz konusu özgün donatıların konumları ve özgün mekânlar tespit edilebilir durumdadır.

Çalışmaya konu olan fabrikalar, günümüzde geleneksel yöntemlerle özgün işlevlerini sürdürmemektedir. Özgün işlevleriyle paralel olarak kontinü sistemle zeytinyağı üretimi yapan yapıların kültür ve endüstri mirası değerleri ise niteliksiz müdahaleler nedeniyle yok olmaktadır.

Yerleşke ve yapıların birlikte değerlendirildiği bu saha çalışması neticesinde, korunmuşluk ve strüktürel durumların mevcut işlev ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmüştür. Ele alınan benzer üretim kapasitelerine sahip, Urla Hakkı Urad Zeytinyağı ve Un Fabrikası Yerleşkesi’nin özgün donatılara sahip olduğu, mekânsal kurgusunun sürdürüldüğü; ancak depolama işleviyle kullanıldığı, Bergama Köse Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi’nin özgün işlev ve mekânsal kurgunun sürdürüldüğü ancak özgün donatıların korunmadığı ve Dikili Yurdaer Tunay Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi’nin atıl durumda, özgün donatılarının ve işlevinin korunmadığı tespit edilmiştir.

İzmir'in farklı ilçelerinde benzer üretim kapasitelerine sahip kültür ve endüstri varlıklarının günümüz çağdaş yaşamında yer bulması ve kullanılarak özgün işlevine de uygun biçimde korunması gerekmektedir. Çalışmada bahsi geçen 3 yerleşkenin de, geleneksel yöntemlerle zeytinyağı üretiminin yapıldığı yerleşkelere dönüştürülmesi uygun bulunmamıştır. Kentin bu tip mekânlara ihtiyaç duymaması, yapıların özgün donatılara sahip olmaması ve dönüştürülmeleri halinde kısıtlı sayıda kullanıcıya hizmet edecek olmaları öncelikli nedenler arasındadır.

Endüstri mirası yapıları ve özgün donatıları, ziyaretçilere kendi bağlamında sunulmalıdır. Yerleşkelerin zeytinyağı üretim sürecini ziyaretçilere aktarabilecek ölçüde özgün donatılara sahip olmaması öncelikli neden olmak üzere, kent ve yakın çevresinde, yeniden işlevlendirilen, çağdaş tasarım kararıyla yeni bir yapının tasarlandığı ve deneysel arkeoloji yöntemiyle zeytincilik kültürüne ait çeşitli sergileme mekânlarının varlığı nedeniyle bahsi geçen yerleşkelerin müzelere dönüştürülmesi de önerilmemektedir.

İzmir, Batı Anadolu'da zeytin ve zeytinyağı üretimi ve tüketiminde yüzyıllar boyunca öncü kentlerden biri olmuştur. İnşa edildikleri dönemin yapım tekniği ve malzemesini, ticari, sosyal, ekonomik bilgi birikimini yansıtan, özgün donatıları veya donatılara ait izleri barındıran endüstri mirası yapıları, 2863 sayılı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve 660 sayılı İlke Kararı doğrultusunda, bilimsel yöntemler çerçevesinde her yapının kendi koşulları bağlamında korunmalıdır (Url-2, Url-3). Yöre halkının görsel ve işitsel belleklerinde, somut ve soyut tüm değerleriyle yer edinmiş, endüstri mirası yapıları bulundukları konumu ve yakın çevresini kalkındırma ve geliştirme potansiyeline sahiptir. Endüstri mirası yapıları, yerin ruhu, fabrika estetiği, makine estetiği gibi kavramlar eşliğinde bütüncül bir koruma yaklaşımıyla, yapılar, özgün donatılar ve donatılara ait izlerle gelecek nesillere uluslararası koruma ilkeleri doğrultusunda aktarılmalıdır.

ICOMOS tarafından 28 Kasım 2011 tarihinde gerçekleştirilen 17. Genel Kurulu'nda kabul edilen "Dublin İlkeleri", endüstri mirası yapılarının belgelenmesi, korunması, konservasyonu esnasında kılavuz kabul edilmelidir (ICOMOS, 2011).

Kısaltmalar

KTVKK: 2863 sayılı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu

ICOMOS: International Council on Monuments and Sites (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi)

KAYNAKÇA

Hehn, V. (1998). Zeytin Üzüm ve İncir- Kültür Tarihi ve Eskizleri. (N. Aça, Çev.). Ankara, Dost Kitabevi.

Çetin, N. (2017). Torbalı Çengele (Ormanköy) Köyünde Zeytincilik ve Zeytincilikle İlgili Bazı Anlatımlar, Gürsoy Naskali, E. (Ed.), Zeytin Kitabı (ss. 15-35). İstanbul: Kitabevi yayınları.

Boynudelik, M. & Boynudelik, Z. (2007). Zeytin Kitabı Zeytin'den Zeytinyağına, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.

Martal, A. (1992). 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir ve çevresinde sanayi ve ticaret. (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Tarih Eğitimi Programı, İzmir.

Demirbaşoğlu, S. (2022). Birgi Zeytinyağı Fabrikası Yerleşkesi Koruma Projesi (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Restorasyon Bilim Dalı, İstanbul.

Hasırcılar, A. & Mete, H. S. (Yay. haz.), (2012). İzmir Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, Cilt 3, İmaj Basım, İzmir.

Kutlu Maraş, N. arşivi.

Lim, R. (1997). Burhaniye’de Yağcı Zeytinyağı Fabrikası restorasyonu. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Restorasyon Bilim Dalı, İstanbul.

ICOMOS. (2011). Endüstri Mirası Sitleri, Yapıları, Alanları ve Peyzajların korunması için ICOMOS- TICCIH ortak ilkeleri: DUBLİN İlkeleri, (Z. Ahunbay, Çev.) https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0914779001536912340.pdf, erişim tarihi 23.03.2025.

Url.1< <https://keos.izmir-dikili.bel.tr/imardurumu/index.aspx#>>, erişim tarihi 23.03.2025.

Url-2<<https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263743/660-nolu-ilke-karari-tasinmaz-kultur-varliklarinin-gruplandirilmesi-bakim-ve-onarimlari.html>>, erişim tarihi 23.03.2025.

Url-3<<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2863&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>>, erişim tarihi 19.04.2025.

Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması

kümTak

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak>

Kentsel Belleğin Somut Göstergesi Olarak Bellek Mekanlarının Korunması: Mudanya Örneği*

Conservation of Memory Spaces as Tangible Manifestations of Urban Memory: The Case of Mudanya

Aylin KALP¹

Araştırma Makalesi

Başvuru: 14.03.2025; Revizyon: 15.04.2025; Kabul: 21.04.2025; Yayın: 31.10.2025

ÖZ

Bu çalışma, kolektif belleğin mekânsal dinamiklerle olan karşılıklı ilişkisini Mudanya örneği üzerinden analiz ederek, kentsel dönüşüm süreçlerinin bellek yitimine etkisini sistematik bir çerçevede ortaya koymuştur. Assmann'ın kültürel bellek kuramı ışığında, mekânın yalnızca fiziksel bir zemin değil, aynı zamanda kimlik inşasının ve kolektif aidiyetin simgesel bir taşıyıcısı olduğu görülmüştür. Mudanya'da Girit ve Yerli mahallelerinin iç içe geçen kültürel kodları, ortak bir kent kimliğinin oluşumunu beslerken, 1950 sonrası sanayileşme ve nüfus hareketliliği gibi makro ölçekli değişimler, bu organik dokunun parçalanmasına yol açmıştır. Bu süreç, bellek mekânlarının işlevsizleştirilmesi ve yeni yaşam pratiklerinin dayattığı homojenleşme ile kolektif hafızanın "yapay itkilerle" yeniden üretilmesi riskini beraberinde getirmiştir. Çalışmanın bulguları, kentsel planlama politikalarında bellek odaklı bir perspektifin benimsenmesinin önemini vurgulamaktadır: Mekânın tarihsel katmanları korunmadığında, kimliğin ontolojik temelleri de silikleşmekte ve gelecek tahayyülleri geçmişle bağ kurmaktan yoksun kalmaktadır. Bu bağlamda, Mudanya özelinde yaşananlar, küresel ölçekte hızlanan kentleşme pratiklerinin bellek üzerindeki yıkıcı etkilerine dair kritik bir uyarı niteliği taşımaktadır. İleride yapılacak çalışmalar, benzer olguların karşılaştırmalı analiziyle kültürel bellek ve sürdürülebilir kentsel gelişim arasındaki dengenin nasıl sağlanabileceğine odaklanmalıdır. Sonuç olarak, bu araştırma, mekânın yalnızca bir "sahne" değil, aynı zamanda belleğin diri bir "aktörü" olduğunu hatırlatarak, kentsel politikaların ontolojik ve epistemolojik boyutlarının yeniden düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kentsel bellek, bellek mekanları, kolektif bellek, sözlü tarih

* Bu çalışmada elde edilen veriler, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2019-2020 öğretim yılı PLN 4122 Şehir Planlama Projesi IV dersi kapsamında, Doç. Dr. Öğr. Üyesi Neslihan KARATAŞ, Doç. Dr. Öğr. Üyesi Neriman Yörür ve Doç. Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK yürütücülüğünde tamamlanan Toplumsal Belleğe Dayalı Bilginin Plan Kararlarına ve Kentsel Tasarıma Aktarılması: Mudanya Örneği, lisans bitirme çalışmasına dayanmaktadır.

¹ Şehir Plancısı, aylinnkalp@gmail.com

ABSTRACT

People's narratives about the place are shaped by referring to all the symbols and rituals they associate with the place in their memory. Therefore, space is seen as a storehouse of meaning in collective memory, but this understanding between space and collective memory is not enough. In order for a fact to take place in the memory of a society, it needs a person, place and event. In order for this fact to remain in the memory of the society, it must be transmitted as a lesson, a concept and a symbol and become a part of the thought system of the society. Urban space, as a structure where social life is shaped, contains the concrete indicators of collective memory. This relationship between memory and space is organised in the form of urban memory and embodies the common memory of the city dwellers with spatial elements. This is where the power of space to create or destroy urban memory comes from. In this study, the relationship between memory and space is tried to be discussed as a memory preservation problem based on the researches of Assmann, Halbwachs and Connerton, the changes in urban space and their effects on urban memory. In this direction, Mudanya, which was selected as the study area, constitutes a good example in terms of analysing the memory spaces of groups belonging to different cultures. In this context, oral history interviews with the sources who undertake the urban memory of Mudanya constitute the basic data of the study. By creating memory maps with the references obtained as a result of the interviews, it was tried to identify the memory places that create the collective memory of the urbanites. In the light of the narratives of the individuals, the impact of the changes in the urban space on the collective memory has been tried to be discussed through the importance of protecting the memory places.

Keywords: Urban memory, memory spaces, collective memory, oral history

1.Giriş

Kentler insan faaliyetlerinin sofistike hale geldiği, büyük insan kalabalıklarının farklı düzeyde üretim faaliyetinde bulundukları fiziki bir alan olarak ortaya çıkar. Fakat kentler bir fiziksel mekândan, bir boşluğu dolduran genişlikten çok daha fazlasıdır. Kent, içinde bir bellek yaratır ve bu belleği çağlar boyunca birikime ve değişime uğratır.

Bir gerçeğin toplumun belleğinde yer edinebilmesi için kişi, yer ve olaya ihtiyacı vardır. Bu gerçeğin toplumun belleğinde kalabilmesi için ise onun bir ders, kavram ve bir sembol olarak aktarılması ve toplumun düşünceler sisteminin bir parçası haline gelmesi gerekir. Bu bağlamda bellek mekanla ilişkili olarak anlam kazanmaktadır. Mekânın içinde barındırdığı, zaman içinde şekillenen somut izler ve imgeler, varlığını birtakım ritüeller üreterek, grupların iletişimi üzerinden sürdürmektedir. (Assmann, 2022) Bireysel olan bellekle toplumsal olan bellek birbirinden açık bir şekilde ayrılamaz, bu iki kavram farklı yapılara sahip olsa dahi benzer biçimlerde işlemektedir. Kişinin belleği toplumsal belleğin izlerinin kendi anlam çerçevesinde işlenmesiyle oluşur ve aynı zamanda toplumsal belleğin üretiminin parçası haline gelir. Bu bağlamda kentler içinde kolektif bir bellek yaratır. Kentsel bellek olarak tanımlayabileceğimiz bu olgu siyasi, ekonomik, kültürel etkiler ile sürekli bir değişim ve dönüşüm içindedir. Siyasi, ekonomik ve kültürel değişimlere sahne olan mekân bu özelliğiyle kentsel belleğin izlerini taşır.

Bellek bir birikim olarak ele alınabileceği gibi kendisine dair her şeyin yok olabileceği ve unutulacağı kuşaklar da ortaya çıkarılabilir. Mekânın, kolektif belleğin üretildiği alan olmaktan uzaklaşması kentsel belleği alt üst ederek bellek yıkımına yol açabilmektedir. Çalışmanın amacını toplumsal dönüşümlerin kent mekanındaki izlerini kentsel bellek üzerinden tariflemek ve belleğin üretim alanı olarak kentsel mekânın yaşadığı dönüşümlerin kentsel belleğin korunmasına etkileri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda bellek mekanlarının tespitinde ve bu mekanların değişim ve dönüşüm sürecini izlemede sözlü tarih yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma alanı olarak seçilen Mudanya, farklı gruplara ait kültürel izleri bir arada taşıması ile çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Osmanlı döneminde Rumların ve Müslümanların bir arada yaşadığı kentte mübadele ile Rumların yerini Yunanistan'dan gelen aileler almıştır. Dolayısıyla kent farklı etnik grupların birlikte yaşadığı ve kenti birlikte şekillendirdiği dönemlere tanıklık etmiştir. Mudanya özelinde yaşanan bu dönemsel değişim, kentsel belleğin kendini sürekli yeniden üretme kabiliyeti çerçevesinde yeniden düşünülmelidir.

2. Kentsel Bellek ve Kentsel Mekân İlişkisi

Bellek, pek çok biçime ve kavrayış zeminine sahip olmakla birlikte “kişisel ve toplumsal bir külliyyat yaratımı” olarak ele alınabilmektedir (Sümer, 2024). Bellek, unutmama ve hatırlama edimleri arasında salınan ve diyalektik bir biçimde birbirinin üzerine genişleyen yapılarla “imgesel olarak yapabilmek kabiliyeti” olma özelliği taşımaktadır (Sümer, 2024). Belleğin mekanla kurduğu ilişki de bundan farksız değildir. Fiziki bir boşluğu doldurmanın ötesinde mekân, kentin içinde kurulan yaşam deneyiminin gözlemcileri ve toplumsal aktörler tarafından bir imge biçiminde yeniden üretilir. Bu bağlamda Al'ın (2011) belirttiği gibi kentsel imgeler ve bunların taşıdığı anlamlar, geçmişin şimdiyle kurduğu özel bir ilişki biçimidir. Bu ilişki aynı zamanda “toplumsal kimliği şekillendiren bir takım olay ve durumları sürekli anımsatarak, kitlesel bir davranış stratejisinin de gelişmesini sağlarlar.” (Al, 2011). Belleğin temel birimlerinden biri olan Kolektif bellek genellikle, grupların hatırlanmaya değer olarak atfettiği geçmişteki anıları ve bunların somut göstergeleri olarak kavranır. Assmann (2022, s. 46) bu durumu şu sözlerle ortaya koymaktadır: “Düşünce ne kadar soyut bir eylem ise, hatırlama o kadar somuttur.”. Dolayısıyla mekân, kolektif belleğin bir anlam deposu olarak görülür fakat mekân ve kolektif bellek arasındaki bu kavrayış yeterli değildir. Toplumsal belleğin önemini ve belleğin toplumsal yolla kuruluş biçimlerini inceleyen Halbwachs (2023), belleği sosyal bir olgu olarak ele almaktadır. Halbwachs'a göre bellek bireyde özel bir konuma sahiptir, fakat bellek, toplumsal olarak belirlenen bir yapıdır. Belleğin ve hatırlamanın öznesi birey dahi olsa, belleği ve hatırlamayı kurgulayan, dinamik kılan yapı, toplumsal çerçeve içinde gerçekleşmektedir (Halbwachs, 2023). Al'a (2011) göre mekân, “sınırlanmış bir bölgeyi çağrıştırmamanın ötesinde, birtakım anlamlar içeren, sosyal ilişkilerinin ve bu ilişkilerin gerektirdiği aidiyetle bağlanan, bir kimlikle özdeşleştirilen ve bu kimlikle beraber donatıların içinde yer aldığı, kavramsal bir düzleme tekabül eder.” Ayrıca Al (2011) kentsel imgelerin birtakım fiziki niteliklerin de ötesinde, “tarihine, geçirdiği değişimlere, bireyler tarafından kullanılış şekline ve gündelik hayat içerisindeki yerine dair bilgi” verdiğini ortaya koymaktadır. Öz olarak Al'ın “Kentsel mekânın toplum bireylerinin kullanımından çekilmesi” olarak nitelendirdiği, kamusal alanın, ortak imge üretim mekanlarının tarihsel biçiminden kopararak toplumla kurduğu ilişkinin dejenere hale getirilmesiyle kent imgesini ve kent belleğini yeniden üreten aktörlerin, üretim mekanizmalarının yok edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu bellek yıkımı kentin her türlü üretim kabiliyetinin tekdüze hale getiren bir dizi süreçle ilişki içindedir.

Assmann'a (2022) göre düşünceler belleğin bir parçası olmadan önce bir algılama aşaması yaşanır. “Bu işlem kavram ile görüntünün, ayrılması imkânsız biçimde birbirinin içinde erimesi ile gerçekleşir.” (Assmann, 2022). Dolayısıyla bir gerçeğin toplumun belleğinde yer edinebilmesi için; kişi, yer ve olaya ihtiyacı vardır. Bu gerçeğin toplumun belleğinde kalabilmesi için ise onun bir ders, kavram ve bir sembol olarak aktarılması ve toplumun düşünceler sisteminin bir parçası haline gelmesi gerekir. Assmann, kavramlar ve deneyimler arasındaki paylaşımı “hatırlama figürleri” olarak tanımlamaktadır. Hatırlama figürlerini üç özellik üzerinden sınıflandırır: zaman ve mekâna bağlılık, gruba bağlılık ve tarihin yeniden kurulması.

2.1. Zaman ve Mekâna Bağlılık

“Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekânda ve zamana dayanırlar.” (Assmann, 2022: 46). Aynı zamanda Al (2011), zaman ve mekân algısının, bireyin dış dünyayla kurduğu

bir ilişki biçiminin de tezahür etmesinin yanında bireylerin içinde bulundukları güncel durumun verilerini belleğinde tutarak bir aidiyet hissi geliştirdiğini de ortaya koymaktadır. Farklı gruplar için farklı ölçekteki sınırlar mekânsal hatırlamanın çerçevesini oluşturmaktadır. Örneğin köylüler için kırsal, kentliler için metropoller ya da daha dar bir grup olan aile için ev, hatırlamanın çerçevesidir. Mekânı yaratan maddi unsurlar, benliğinin destekleyicisi ve taşıyıcısıdır, bu maddi unsurlar sahip oldukları niteliklerle toplumun sosyal gerçekliklerini oluştururlar. “Kendini grup olarak sağlamlaştırmak isteyen her topluluk sadece içsel iletişim biçimlerinin sahnesi olarak değil, aynı zamanda kimliklerinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak bu tür mekanları yaratmak ve garanti altına almak ister.” (Assmann, 2022: 47). Bu anlamda bellek somutlaştırılma limitine hareket etme eğiliminde, bir mekân ihtiyaç duyar. Connerton (2019, s. 67) ise belleğin mekân ve ritüellerle kurduğu ilişkiyi şu sözlerle belirtmektedir: “Anılarımızı, bizi kuşatan maddeler ortamına bağlayarak koruruz. Onları canlandırmak istersek, ilgimizi toplumsal uzamlara yönelmemiz gerekir”. Assmann bu somutlaştırmayı şöyle açıklamıştır: “Grup ve mekân bir arada, sembolik bir ortak yaşam kurarlar; grup kendi mekanlarından ayrı düşse de bu birlikteliği, kutsal mekanları sembolik olarak yeniden üreterek yaşatır.” (Assmann, 2022: 47).

2.2. Gruba Bağlılık

“Toplumsal bellek, onu taşıyanlarla birlikte vardır ve gelişigüzel devredilemez. Bu yüzden sadece somut mekân ve zaman değil, aynı zamanda, bizim ifademizle somut kimliktir.” (Assmann, 2022: 48). Assmann’a göre toplumsal belleğin zaman ve mekân kavramları, toplumun sosyal yaşamı içerisindeki iletişim biçimleri ile oluşmaktadır. “Kendini ortak anıları olan bir toplum olarak kuran sosyal grup, geçmişini özellikle iki noktada korur: kendine özgülüğü ve sürekliliği.” (Assmann, 2022: 48). Toplumun kendisi için yaratmış olduğu bu ortak imge, dışarıya karşı farklılıklarını korurken içeriye dönük olarak önemsizleşir. Ortak kimlik bilinci dışarıya dönük farklılıkları, içeriye dönük benzerlik ve süreklilikleriyle zaman içerisinde gelişir ve korunur. Toplumlar varlıklarının sürekliliğini korumak için, değişimleri görmemeye ve tarihi değişmez bir süreklilik olarak algılamaya çalışırlar (Assmann, 2022: 48).

2.3. Tarihin Yeniden Kurulması

“Toplumsal belleğin gruba özgülüğü ile yakından ilişkili bir başka önemli özelliği yeniden kurulabilmesidir. Bununla kastedilen, hiçbir belleğin geçmişi olduğu gibi korumasının mümkün olmadığı, aksine ondan geriye ancak ‘grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçiminin’ kalacağıdır.” (Assmann, 2022: 49). Dolayısıyla belleğin, geçmişte olduğu gibi kalmayacağını, kurulan yeni toplumsal ilişkiler çerçevesinde yeniden örgütleneceğini söyleyebiliriz. Bu durum geçmişin yerine başka bir geçmiş koymak olarak anlaşılmamalıdır, yalnızca o zamana kadar varlığını sürdürmüş başka gruplardan, farklı bir geçmiş dolayısıyla farklı bir bellek alma anlamına gelmektedir. Nora’ya (2022, s. 39) göre: “hafıza mekanları, anlamlarının sürekli depreşmesi ve dallarının önceden kestirilemez biçimde uzamasıyla sürekli dönüşüme açık olarak yaşarlar.” Bu bağlamda toplumsal belleğin geriye ve ileriye doğru olmak üzere iki farklı düzlemde işlediğini söyleyebiliriz. “Bellek sadece geçmiş kurgulamakla kalmaz, aynı zamanda şimdi ve geleceğin deneyimlerini de organize eder.” (Assmann, 2022: 49).

Bu bağlamda Assmann, geçmişin iki düzeyinin grubun belleğinde sürekli bir geçiş gösterdiğini söyler. Geçmişe ilişkin bu iki farklı kaydı iletişimsel bellek ve kültürel bellek olarak tanımlamaktadır. İletişimsel bellek en sade haliyle yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar ve bu anılar kuşağa özgüdür. Kültürel bellek ise iki farklı tarzda işlemektedir: kökensel hatırlama ve biyografik hatırlama. “İletişimsel bellek yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar. Bunlar kişinin çağdaşları ile paylaştığı anılardır. Bunun en tipik örneği kuşağa özgü bellektir. Bu bellek tarihi olarak grupla bağlantılıdır, zamanla oluşur ve zamanla yok olur; daha açık ifade edersek taşıyıcıları ile sınırlıdır.” Assmann, iletişimsel bellek ve kültürel belleğin birçok yönden iç içe geçmiş olduklarını fakat işlevsel yönden önemli noktalarda ayrıldıklarını öne sürmektedir. Assmann’a göre toplumsal bellek iki tarzda işler: “...1) kökeni göz önünde tutan kökensel hatırlama

tarzında; 2) kişinin özel deneyimleri yani ‘yakın geçmiş’i’ni göz önünde tutan biyografik hatırlama tarzında.” (Assmann, 2022: 58). Kökensel hatırlamada grup, dille ve dil dışı araçlarla yaptığı her türlü nesneleştirmeyle simgeye başvurur. Bu simgeler törenler, danslar, anlatılar, desenler, giysi, takı, dövmeler, yollar, resimler, mekanlar ve benzeri olabilir. Biyografik hatırlama tarzının sosyal alışverişe dayanan dinamiği doğal olarak ilerleme gösterirken kökensel hatırlama yapay bir itkiye ihtiyaç duymaktadır. Bu durum da kültürel belleğin kurumsallaşması sorununu yaratmaktadır.

Assmann’ın kültürel bellek kavramı geçmişle kurulan özel bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. “Kültürel bellek geçmişin belli noktalarına yönelir. Geçmiş onda olduğu gibi kalmaz, daha çok anın bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır. (...) Kültürel bellek için, gerçek değil hatırlanan tarih önemlidir. Hatta kültürel bellek gerçek tarihin, hatırlanan tarihe ve ardından efsaneye dönüştüğü söylenebilir. (...) Grubun iletişimsel belleğe katılımı belirsizdir.”. Grubun içerisinde yer alan iki kişiden biri daha az diğeri daha fazla bilgiye sahip olabilir örneğin yaşlı bir bireyin iletişimsel belleğe olan katkısı bir çocuktan daha fazla olabilir çünkü anıları daha geçmişe gidebilmektedir. Kültürel bellekte ise böyle bir durumdan söz etmek mümkün değildir, buradaki belleğe katılım daha belirgindir. Anlatıcının görevi halihazırda belleği korumaktır. Tarihte farklı toplumlarda kültürel belleğin özel taşıyıcıları olmuştur. Örneğin, Griot’lar Afrika’da kültürel belleğin tarihsel koruyucusu olmuşlardır. Aynı şekilde şamanlarda ‘bard’ olarak adlandırılan ozanlar, rahipler, öğretmenler ve yazarlar... Kültürel bellek kendiliğinden yayılmaz, sınırları vardır. Dolayısıyla kültürel belleğe katılım belirsiz yapıda değildir. (Assmann, 2022: 61-64)

Assmann kültürel belleği gündelik olmayan olayların hatırlanma organı olarak tanımlamaktadır. Kültürel belleği biçimlendirilmiş olması yönüyle iletişimsel bellekten ayırır. Bu biçimler kültürel belleğin doğası gereği yaratmış olduğu nesneleştirmelerdir. Danslar, oyunlar, gelenekler, resimler, yeme-içme, mekanlar, geleneksel giysiler, takılar ve benzeri şeyler grubun kendini canlandırmasının ve kendine güvenini arttırmasının nesnelerini yani sembollerini oluştururlar. (Assmann, 2022: 65-68)

Mekân da kültürel belleğin bir aracı olarak hatırlamanın temelini oluşturur. Bu olgu için “bellek mekanları” kavramı kullanılabilir. Pierre Nora’nın çalışmalarında başlık olarak kullandığı “hafıza mekanları” alışıldık anlamdaki bir mekândan söz etmese bile belleğin içine nüfuz ettiği bir nesnedir. Nora’nın hafıza mekanları, maddi, sembolik ve işlevsel anlamları içerisinde barındıran, somut göstergelerdir (Nora, 2022). Burada belleği mekâna yüklenmiş basit bir anlam olarak görmemek gerekir. Connerton’a (2021) göre: “Belirli türdeki mekanların bellekleri belirli eğilimleri besler.”. Dolayısıyla mekânı farkında olmadan, gündelik hayatın içinde, onu gelecekte hatırlama ihtiyacı hissetmeden tecrübe ederiz. Farkında olmasak bile hep vardır, hayatın bir gerçeği ve sıradan bir olgusu olarak karşımıza çıkar. Mekânın kültürel belleğin aktarımındaki gücü de buradan gelmektedir. Toplumsal değişimlere açıktır, kendini yeniden üreterek belleğin parçası olmaya devam eder (Connerton, 2021).

Mekâna uzanan kolektif bellek; kültürel, siyasal ve ekonomik pek çok parametreden etkilenecek, diyalektiğe açık bir şekilde değişip dönüşmektedir. Tarih, tarih yazıcılığı etkisinden bağımsızlaştırılamadığı gibi bellek de insan edimlerinden bağımsızlaşmamaktadır. Bu bağlamda toplumsal değişimlerin farklı kültürel belleklere sahip grupları ne biçimlerde etkilediğini incelemek, tüm bellek sürecinin bütün yapılarıyla ortaya konmasını gerektirmektedir.

3. Kentsel Belleği Yorumlamada Bir Yöntem Olarak Sözlü Tarih

Birçok tarih araştırmasında olduğu gibi kent tarihi ve kent belleği araştırmalarında da yazılı kaynaklar ve mekanların maddi kültürel unsurları tarih araştırmalarının temel verisini oluşturmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen kent belleği araştırmalarında bu iki kaynak kadar önemli bir başka kaynak olan sözlü tarihten yararlanılmıştır.

1960’lı yılların sonlarından itibaren sosyal tarihe olan ilginin artmasıyla sözlü tarih araştırmaları da önem kazanmıştır. Sözlü tarih toplum etrafında kurulmuş bir tarih türüdür. Dolayısıyla herkesi tarihin bir parçası olarak kurgular. Tarihin içine gündelik ve sıradan olan hayatı sokarak tarihin kapsamını

genişletir. Tarih sahnesinde önemli olarak atfedilen kişi ve mekanları değil o ana kadar bilinmeyenleri de tarihin öznesi haline getirir. Bu yeni alanlarda bulunan kanıtlar, tarihsel odağın değişmesine neden olur. (Thompson,1999) Dolayısıyla yazılı kaynaklarda adı geçmeyen pek çok topluluğun görünür olması sağlanırken Thompson'ın (1999) nitelediği gibi “tarih daha demokratik bir hale geliyor.”

Sözlü tarih farklı nesiller ve sınıflar arasında bağlantı kurar. Bu durum ortak değerlerin ortaya çıkmasını sağlayarak, toplumlara bir mekâna, olaya, kişiye ya da zamana ilişkin aidiyet duygusu kazandırır. Bu durum tarihin kabul edilmiş egemen anlatısının yeniden düşünülmesi gerekliliği konusunda baskı yaratır. Kolektif ve bireysel belleğin toplumsal tarihin bir parçası olmasını sağlayarak tarihin toplumsal anlamını değiştirir. Kolektif ve bireysel belleğin oluşması ve anlaşılması, başkalarından bir şeyler öğrenmeyi gerektiren aktif bir sosyal süreçtir. (Thompson,1999)

Hatırlanan geçmişin tarihsel değeri üç şeyden kaynaklanmaktadır. Birincisi, geçmişe dair kimsenin bilmediği, benzersiz bilgilerin sağlanması. İkincisi geçmişin hatırlanması ile bireysel ve kolektif bilincin ortaya çıkarılması. Üçüncüsü, sözlü kaynakların yaşamaktan ve dolayısıyla tarihi sürekli yeniden üretmekten gelen değeri. Sözlü tarihin içinde barındırdığı öznellik tarih araştırmalarında elde ettiğimiz nesnel bulguları değerlendirme biçimimizi sınırlandırarak, toplumların tarihini kendine özgü yaratmasını, tarihin bir öznesi olmasını sağlamaktadır. (Thompson,1999, s:131)

En genel anlamda sözlü tarih gücünü toplumdaki her bireyi tarihin hammaddesi haline getirerek, başka türlü bulunması mümkün olmayacak bir tarih anlatısı yaratmasından alır. Sözlü tarih yöntemi bu çalışmada kullanılarak, yazılı tarih kaynaklarından elde edilemeyecek bir kolektif bellek analizi yapmak amaçlanmaktadır.

Sözlü tarih yöntemi, tarih ve toplum arasındaki ilişkiyi altyapı ve üstyapı ilişkileriyle kurabilmeye imkân sağlamaktadır. Toplumun gündelik yaşam pratikleri ile yakından ilişkili olan kentsel mekân, toplumsal belleğin önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır (Ünlü, 2017). Bu noktada sözlü tarih, kentsel mekânın, kolektif bellekteki yerini analiz etmede önemli bir araç olarak karşımıza çıkar. Sözlü tarih yöntemi bu çalışmada Mudanya'nın çok katmanlı kültürel yapısının mekanlarla kurduğu ilişkiyi ortaya koyan temel araştırma yöntemi olmuştur. Bu yöntemle bireylerin kişisel yaşam öykülerinden yola çıkılarak makro ölçekte değişim birimleri oluşturulmakta ve değerlendirme imkânı yaratmaktadır¹.

4. Tarih Araştırmaları

4.1. Mudanya'da Sözlü Tarih Araştırmaları

Belirtilen dolaylımlarla çalışmanın temel verisini sözlü tarih görüşmeleri oluşturmaktadır. Bu verilerin çoğunluğu 2020 yılında yapmış olduğum “Toplumsal Belleğe Dayalı Bilginin Plan Kararlarına ve Kentsel Tasarıma Aktarılması: Mudanya Örneği” çalışmasından elde edilmiştir. Sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirilmeden önce bir hazırlık aşaması yapılmıştır. Bu aşamada Mudanya'nın tarihine ilişkin yazılı kaynaklara erişilmiştir. Kent Müzesi, yerel fotoğrafçılar ve yerel yazarlardan elde edilen bilgiler ışığında sorular hazırlanmıştır. Görüşme öncesi hazırlanan sorular açık tutulmuş, kişiler soruları yanıtlamak istemediğinde ya da ek anılardan bahsettiğinde müdahale edilmemiştir. Yapılan görüşmelerin transkripti alınarak, detaylı bir değerlendirme ve yorumlama süreci başlamıştır. Bu aşamada tüm veriler titizlikle işlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda sözlü tarih görüşmelerinden elde edilen verilerin, tarafsız bir değerlendirilmesinin yapılabilmesi ve çalışma alanı olarak seçilen Mudanya'nın çok kültürlü yapısını anlayabilmek için Mudanya'nın yazılı kaynaklardan elde edilen tarihine ayrıca değinilecektir.

¹ Sözlü tarih yönteminin mekanın anlaşılması, yorumlanması ve şekillendirilmesine yönelik kullanımına dair özgün bir çalışma için bkz.: Köksoy Karpaz, G. (2009) Tarihsel Alanlarda Sözlü Tarih Bilgisine Dayalı Kentsel Tasarım Kriterlerinin Oluşturulması: Kemeraltı Anafartalar Caddesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Görüşmeler sırasında tarif edilen kentsel mekanlar, mekanları nitelerken kullanılan kentsel peyzaj öğeleri ve güzergahlar için üç farklı kategori oluşturulmuştur. Yapılan görüşmelerde kişilerin Mudanya anlatılarının belirli sınırlar üzerinden şekillenmesi bu kategorizasyona mahalle sınırlarını eklemeyi de gerekli kılmıştır. Ayrıca görüşmelerde sınırları belli olmayan mekanların tarif edilmesi, kentsel mekanları açık ve kapalı kentsel mekanlar olarak sınıflandırmayı gerekli kılmıştır. Bellek haritalarının oluşturulmasında kolaylık sağlaması için görüşmelerde belirtilen, ağaç, çeşme, sokak lambası gibi kentsel öğeler 'nokta' olarak bellek haritaları üzerinde belirtilmiştir. Dolayısıyla sözlü tarih görüşmelerinden elde edilen referanslar ile kişilerin bellek haritaları, sınırlar, açık mekanlar, kapalı mekanlar ve noktalar olmak üzere 5 kategoride sınıflandırılmıştır.

Çalışma kapsamında sözlü tarih görüşmeleri 20 kaynak kişi ile gerçekleştirilmiştir. Kişiler Mudanya'nın tarihinde önemli dinamiklere sahip, Girit Mahallesi'nde yaşayan ve Yunanistan'dan mübadele ile gelmiş ailelerin ikinci veya üçüncü kuşak üyeleri ile Yerli Mahallesi'nde yaşayan ailelerin üyeleriyle gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler büyük oranda 1935-1950 doğumlu bireylerle gerçekleştirilmiş olmasına rağmen Mudanya'nın kentsel belleğinin farklı yaş gruplarının bellekleri açısından da değerlendirilebilmesi için 1950-1980 doğumlu kişilerle de görüşmeler sağlanmıştır.

Görüşmeler sonucu elde edilen verilere göre, Mudanya anlatıları Osmanlı Döneminde Anadolu'dan göç eden Türklerin yerleştiği ve halk arasında Yerli Mahallesi olarak anılan Hasan Bey, Şükrü Çavuş ve Ömer Bey Mahalleleri ve yine Osmanlı Döneminde Rumların yaşadığı, savaşın ardından gerçekleştirilen mübadele ile Yunanistan'dan Mudanya'ya gelen ailelerin yerleştiği, halk arasından Giritli Mahallesi olarak anılan Mütareke, Karafatma, Musabey, Halit Paşa ve Şükrü Çavuş Mahalleleri içinde şekillenmektedir. Görüşmelerde kişilerin anlatıları mahallelerin halk arasındaki isimlerine referansla dile getirilmiştir. Dolayısıyla çalışmada, mahallelere ilişkin anlatılarda bu isimler kullanılmaya devam edilmiştir. Elde edilen verilerde en çok tekrar eden mahalle, Girit Mahallesi olmuştur. 18. yüzyılda geçirdiği yangının ardından, İtalyan Mimar Piçiretu tarafından ızgara plan şemasıyla yeniden inşa edilen mahalle, tanıklıkları olmamasına rağmen halk arasında en çok aktarılan hikayelerden biri olmuştur. Aynı zamanda 1923 yılında imzalanan mübadele antlaşması ile gerçekleşen göç sonucu bu mahalleye yerleşen aileler kentli için yeni bir bellek inşası sürecini başlatmıştır. Girit Mahallesi'ne ilişkin anlatılar, sokak kültürü ve sokak dokusunu oluşturan kentsel peyzaj öğeleriyle desteklenmiştir. Dolayısıyla çalışmada Girit Mahallesi ilişkin anlatılara ek başlıklar oluşturulmuştur.

Yapılan görüşmeler sonucu en çok atıf yapılan açık mekanlar; sahil şeridi, Mütareke Meydanı ve eski bayram yeri olmuştur. Halk arasında eski bayram yeri olarak tarif edilen alan günümüzde Hasan Bey Kültür Merkezi'nin yer aldığı, Selvilik Caddesinde, sokağa da ismini veren selvi ağaçlarıyla çevrili açık alandır. Hasan Bey Kültür Merkezi, 1652 yılında yapılmış eski bir hamamdır. Anlatılarda sıkça bahsedilen hamam, halk arasında Yukarı Hamam ya da Eski Hamam olarak isimlendirilmiştir.

En çok atıf yapılan kapalı mekanlar sırasıyla Askeri Alay, Şükrü Çavuş İlkokulu, Alay Kahvesi, Vedat Bakkal, Eski Hükümet Konağı, Eski Jandarma, Cemalaki'nin Dükkanı, Eski Hamam ve Montania Otel olmuştur. Kolektif bellekte en çok yer eden kapalı mekanların anlatılarda, önemli bir kişiye ait ya da önemli bir kişiyle bağdaştırılan, tarihte önemli olayların yaşandığı (afet, savaş, kutlama vb.) veya toplumsal yaşamı etkileyen ticari ve askeri yapıların oluşturduğu görülmüştür.

En çok referans verilen güzergâh Mustafa Kemal Paşa Caddesidir. Bu cadde geçmişten günümüze Mudanya'nın ticaret aksını oluşturmuştur. Anlatılarda en çok söz edilen esnaflar bu cadde üzerinde yer almaktadır. Mudanyalılar günlük yaşamlarında ticari faaliyetlerini çoğu zaman bu cadde üzerinde ve yürüyerek gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda yaya mekanlarının hatırlamada önemli bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir.

En çok tekrar eden noktalar, Girit Mahallesinde 1980'li yıllara kadar yer alan demir çeşmelerdir. Bu çeşmeler birçok kent hikayesinde adı geçen ve aile üyelerinin de ismi birçok yapı ve sokakta yer alan Hayri İpar tarafından yaptırılmıştır. Hayri İpar, İsmet İnönü'nün Topçu Harbiyesi'nden arkadaşıdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında şeker sanayisi alanında yatırımları olmuştur. Hayri İpar kentin gelişiminde kilit bir rol üstlenmiştir. Anlatılarda da sıkça bahsedilen Su Deposu Hayri İpar tarafından yaptırılmış, daha önce sokaklarda yer alan demir çeşmelere su bu depodan aktarılmıştır. Kentlinin belleğinde yer eden bir başka öge, günümüzde Uğur Mumcu Kültür Merkezi olarak faaliyet gösteren eski kilisenin yanında yer alan İkizler Çeşme ve çınar ağaçları olmuştur. Ayrıca Bayram Yerindeki selvi ağaçları da çok kez referans gösterilmiştir.

Mudanya'daki günlük yaşamın şekillenmesi ve kentsel mekânın örgütlenmesinde önemli yeri olan ticari ve tarımsal faaliyetlere ilişkin anlatıların değerlendirilmesi sonucu, bölgenin uzun süre zeytincilik ve ipek böcekçiliği yaparak geçimini sağladığı tespit edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Caddesi üzerinde çeşitli ticari faaliyetlerin yapıldığı ve dolayısıyla anlatılarda en çok referans gösterilen meslek kollarının bu cadde üzerinde yer seçtiği gözlemlenmektedir.

Çalışmada elde edilen verilerden, kolektif belleğin yaratılmasında ve korunmasında, kentlinin mekanla kurduğu ilişkiyi anlamak için yalnız elde edilen nicel verilere bakmak yeterli olmayacaktır. Mekanların, anlatılarda hangi bağlamlarda yer aldığını değerlendirmek, çalışmanın da çıkış noktasını oluşturan bu mekanların zaman içerisindeki değişimlerini kent belleğinin korunması bağlamında incelemek gerekmektedir.

Görüşülen kişiler, yaşam deneyimlerinin başka bir tarihsel döneme rastlaması nedeniyle mübadele öncesi zamana ve mübadeleye doğrudan tanıklık etmemişlerdir. Mudanya'nın bugünkü mekânsal örgütlenmesini oluşturan faktörler çok uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla mübadele yıllarına kadar olan süreci bilimsel tarihin kaynaklarından aktarmak, Mudanya'nın bugününü değerlendirmek açısından kullanışlı olacaktır.

4.2. Mudanya'da Bilimsel Tarih Araştırmaları

Mudanya ilk çağlardan günümüze kadar liman kenti olmanın getirdiği mekânsal avantajlar ve tarıma elverişli iklim koşulları ile önemli bir liman kenti olmuştur. Kurulduğu MÖ 7. yüzyıldan, Bizans egemenliği altına girene kadar Makedonyalılar ve Persler tarafından defalarca istila edilmiştir. 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'ya başlayan Türk göçlerinden Bursa da etkilenmiş, 1075 yılında İznik'in işgal edilmesiyle Mudanya, Selçukluların egemenliği altına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra Orhan Bey 1321 yılında Bursa'yı işgal etmiş ve bu tarihten itibaren Bursa, Osmanlı'nın önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Mudanya'nın Osmanlı hakimiyeti altına girmesi Mudanya'nın tarihinde bir kırılma noktası yaratmıştır. Bu tarihten itibaren kentte önemli fiziksel ve kültürel değişimler gerçekleşmiştir.

Liman kenti olması dolayısıyla önemli bir ticaret merkezi de olan Mudanya, Osmanlı için önemli yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla hem limanı denetim altında tutabilmek hem de kıyıda yaşayan Rumları kontrol edebilmek için bu dönemde kentin tepelerine doğu-batı yönünde yerleşim alanları açılmıştır. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren buradaki yerleşim alanları büyümüş ve Rumların yaşadığı mahalleler ile Müslümanların yaşadığı mahallelerin kesişim noktası kent merkezi niteliği kazanmıştır. Kente Osmanlı mimarisini ve sosyal yaşamını yansıtan cami, hamam ve idari binalar gibi pek çok yeni yapı inşa edilmiştir. Bu dönem inşa edilen en önemli yapılar, 1715 yılında yapılan Lale Devri konaklarının en iyi örneklerinden biri olan Tahir Paşa Konağı ve 1873-74 yıllarında kurulan Mudanya-Bursa Demiryolu hattının parçası olan gar binasıdır. Osmanlı'nın Mudanya'yı işgalinin ardından bu bölgede Rumların yaşamasına izin verilmiştir. Dolayısıyla Rumlara ait önemli yapılar da inşa edilmiştir. Bunlardan en önemlisi 1834 yılında yapılan ve günümüzde Uğur Mumcu Kültür Merkezi olarak faaliyet gösteren kilisedir. Bu dönem kentin karayolu ve demiryolu ile Bursa'ya bağlanması ve deniz yolu ile İstanbul'a bağlanması kentteki ekonomik faaliyetleri güçlendirmiştir. Özellikle ipek dokumacılığı, zeytincilik ve üzümculük önemli ticari faaliyetleri oluşturmuştur. (Özsüle, 2005)

1893 yılında Bursa'da, Bursa Sancağında yapılan nüfus sayımına göre, 5.151 Müslüman ve 12.244 Rum-Ortodoks olmak üzere toplam 17.395 kişi yaşamaktaydı (Yıldız, 2001). 18. yüzyılın sonlarında

kentte gerçekleşen büyük bir yangın Mudanya için yeni bir kırılma noktası yaratmıştır. Halk arasında Girit Mahallesi olarak adlandırılan, çoğunluğunu Rumların oluşturduğu yerleşim alanı yangından büyük zarar görmüştür. Bu olayın ardından gerçekleşen imar faaliyetleri kentte yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Mudanya'daki ilk imar faaliyetleri 1863 yılında Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'ya vali olarak atanmasının ardından başladı. Osmanlı yönetimi, Tanzimat reformlarını başkent dışında da uygulamaya karar vermiş ve Ahmet Vefik Paşa Tanzimatın modernlik ve yenilik idealine uygun, modern kentler oluşturmak için harekete geçmiştir. Kent bu dönemde İtalyan mimar Piçiretu tarafından, sokakların tekerlekli araba geçişine uygun, kanalizasyon ve su sistemlerinin bulunduğu, sokakların denize dik olmasıyla doğal bir havalandırma sisteminin yer aldığı, ızgara sistemli planı Mudanya'ya uygulatmıştır. (Özsüle, 2005)

Osmanlı Devleti'nin 19. ve 20. yüzyılda yaşadığı siyasi gerileme ve yıkılış dönemi birçok Anadolu kenti gibi Mudanya'yı da tehlike altına sokmuştur. Kent, 6 Temmuz 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Mustafa Kemal liderliğinde Anadolu'da başlatılan Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanmış ve 12 Eylül 1922'de teslim olan Yunan ordusu Mudanya'dan çekilmiştir. 11 Ekim 1922 tarihinde TBMM Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında Türk-Yunan Savaşına son veren ateşkes antlaşması Mudanya'da bulunan Mütareke Evi'nde gerçekleşmiştir. (Yıldız, 2001) Savaşın ardından Türkiye'de yaşayan Rum-Ortodokslar ile Yunanistan'da yaşayan Müslüman ailelerin sosyal yaşamlarında ortaya çıkan zorluklar, 30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan ile Türkiye arasında karşılıklı mübadeleyi zorunlu kılan Mübadele-i Ahali Mukavelenamesi'nin imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu antlaşma ile birlikte 1923-1930 yılları arasında 190.000 Rum ve 350.000'nin üzerinde Müslüman karşılıklı olarak yer değiştirmiştir. Mübadele ile Mudanya'ya gelenler, Mudanya'nın merkezine ve Tirilye, Kumyaka, Dereköy, Aydınpınar, Burgaz gibi köylere yerleştirilmiştir. Lozan Antlaşması gereği mübadil ailelere geldikleri yerde bıraktıkları taşınmazların karşılığı olan belgelerle dağıtım yapılmıştır. Bu durum birçok ailenin mağduriyetine neden olmuştur. Girit'ten gelen ailelerin büyük bir bölümü Türkçe konuşamadıkları için sosyal hayatta birçok zorlukla karşılaşmıştır. Uzun bir süre evlilikler aynı etnisiteye mensup üyeler arasında gerçekleştirilmiştir. Bu durum Türkçe öğrenmeyi zorlaştırmıştır. Devlet Türkçe öğrenimini hızlandırmaya yönelik tedbirler almıştır. Bunlardan en önemlisi Rumca konuşma yasağının getirilmiş olmasıdır (Genç, 2014).

Mudanya için kırılma noktası niteliği taşıyan mübadelenin etkileri kentte uzun yıllar sürmüştür. Demografik, kültürel, sosyal, ekonomik her alanda değişimler yaşanmış, hem Mudanya'da geçmişten beri yaşayan aileler hem de mübadele ile Yunanistan'dan gelen aileler için yeni bir dönem başlamıştır. Savaşın ve mübadelenin sonucunda kentte bir süre nüfus hareketliliği yaşanmasa dahi Rumların yerine gelen Giritli aileler demografik ve kültürel bir değişim yaratmıştır. Bu dönemde yeni sosyal hayatın şekillenmesinde savaşın, mübadelenin ve Cumhuriyet'in etkileri görülmüştür. Demografik büyümenin durması kentin gelişimini de yavaşlatmıştır. 1923 yılında kentin ilk ilkokulu olan Şükrü Çavuş İlkokulu açılmış, ardından 1924'te 12 Eylül İlkokulu, 1946'da Ahmet Rüştü Ortaokulu ve 1953'te Pratik Kız Sanat Okulu açılmıştır. 1937'de Şaziye Rüştü Devlet Hastanesi açılmıştır. Kentin en önemli gelir kaynağını zeytincilik oluşturmaktaydı. Bu bağlamda 1952 yılında kurulan Marmarabirlik Tesisleri kente hem istihdam sağlamış hem de bir dönemin ekonomik faaliyetlerini yansıtmaları açısından kentin sembolik mekanlarından biri haline gelmiştir. Kurulan tesisler hala varlığını sürdürmekte olup, kentin büyümesine önemli katkıları olmuştur. Özellikle 1950'li yılların sonlarında gerçekleşen kentsel büyüme kentin güneyine, zeytinliklerin bulunduğu yamaçlara doğru gerçekleşmiştir. Bu durum bir süre sonra zeytinliklerin yok olmasıyla sonuçlanmıştır. Kentin ticaret aksını 12 Eylül Caddesi, İpar Caddesi ve Mustafa Kemal Paşa Caddesi oluşturmaktaydı. (Yıldız, 2001)

1960-1969 yılları arasında Mudanya'da hızlı bir nüfus artışı ve büyüme gerçekleşmiştir. Bu büyüme ve nüfus artışının iki önemli nedeni bulunmaktadır. Osmanlı döneminde Bursa ve Mudanya Limanı arasında yük taşımacılığı yapan demiryolu hattının 1948 yılında kapatılmasının ardından karayollarının önemi artmıştır. 1960'lı yıllarda karayollarının gelişmesiyle birlikte ulaşımda yaşanan gelişmeler, Mudanya'nın deniz kıyısında yer alması, kentin sayfiye yeri olarak önem kazanmasını sağlamış ve birçok

yazlık inşa edilmiştir. Bu dönemde yaşanan kentsel büyümenin bir diğer nedeni 1964 yılında açılan Siemens Kablo Fabrikası ve kısa bir süre sonra ardından açılan Petrol Dolum Tesisleri olmuştur. Mudanya'daki sanayi faaliyetlerinin artması yeni istihdam olanakları sağlamış, çevre köylerden ve Bursa'dan göç almaya başlamıştır. (Yıldız, 2001)

1970'li yıllardan günümüze kadar ise Mudanya tarihindeki en hızlı değişimi ve gelişimi yaşamıştır. Bu dönem kente yeni sanayi kolları eklenmiştir. Nüfusun ve sanayinin gelişmesi kentteki denizyolu taşımacılığının önemini arttırmıştır. Kentteki ilk imar planı bu dönem yapılarak 1984 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bursa-Mudanya karayolunun yapılmasıyla, yolun çevresinde yeni konut alanları oluşmuş, kent karayolunun çevresinde kıyıya paralel olarak büyümeye başlamıştır. 1992 yılında Bursa Deniz Otobüslerinin hizmete girmesiyle, yük ve yolcu limanı ayrılarak, yolcu limanı yeni yapılan iskeleye taşınmıştır. Gemlik'in serbest bölge ilan edilmesinin ardından Mudanya limanı önemini kaybetmiş ve bir süre sonra yük taşımacılığı son bulmuştur. Yük limanının kaldırılması kentteki sanayi faaliyetlerini engellemesine rağmen Mudanya, büyümeye devam etmiştir. Bu durumun en büyük nedeni Mudanya'nın deniz ve karayolu taşımacılığının gelişkinliği ölçüsünde günübirlik turizm faaliyetleri için uygun olması ve sahip olduğu iklim koşulları, doğası ve deniz kıyısıyla güzel bir sayfiye yeri olmasıdır. (Yıldız,2001)

Mudanya tarihin farklı katmanlarında ekonomik, siyasi, kültürel değişim etkilerinin odağında olmuştur. Sahip olduğu doğal koşullar farklı medeniyetlerin burada yer seçmesine neden olmuştur. Özellikle liman kenti olmasının yarattığı avantajlar Osmanlı döneminde Mudanya'yı önemli bir yerleşim ve ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Tüm bu ekonomi politik süreç kültürel belleğin tutunabileceği önemli referansların gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde farklı grupları bir arada barındıran Mudanya, çok kültürlülüğün yaratmış olduğu sosyal hayattaki çeşitlilikten beslenmiştir. Tarıma elverişli iklimsel koşullar zeytincilik, ipek böcekçiliği gibi üretim faaliyetlerinin gelişmesini sağlamış ve üretilen ürünlerin ticareti başka şehir ve ülkelerle olan bağı güçlendirmiştir. Toplulukların tarihini değiştiren yangın ve savaş gibi olayları Mudanya da yaşamış bununla birlikte bir rejim değişikliğine de tanıklık etmiştir. Bu tarihsel olaylar birbiri ardına yaşanarak toplumda derin izler bırakmıştır. Savaşın ardından mübadele ile gerçekleşen demografik değişim toplumsal hayatın yeniden kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Uzun yıllar farklı kültürlerin birlikte yaşadığı Mudanya bu sefer başka bir grubu daha içine almıştır. Yeni demografik yapı ticarette, tarımda, sosyal yaşamda önemli etkiler yaratmıştır. Tarihin her döneminde kültürel çok katmanlı bir yapıya sahip olan Mudanya, mübadelenin ardından yaşanan değişimleri kendi mekânsal ve toplumsal koşulları içerisinde eriterek ortak bir Mudanyalı kimliği yaratmıştır. Bu kimlik geçmişteki izlerden beslenen ve grupların talepleri ışığında ortak yollar bularak kurulan, zorlu bir sürecin ürünü olmuştur. Dolayısıyla Mudanya'nın içinde barındırdığı bu çok katmanlı yapı sadece somut göstergelerle anlaşılamayacak kadar derin köklere sahiptir. İlk uygarlıklardan, Perslere, Selçuklulardan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar her dönemde kendini yeniden üreten kent kimliği, tüm bu kültürlerin izlerini taşımıştır. Günümüzde ise Mudanya günübirlik turizm alanı, sayfiye alanı, sanayi alanı gibi niteliklemlerle anılmaktadır. Şüphesiz ki bunu yaratan özellikle 1950'li yıllarla birlikte başlayan hızlı kentleşme ve 1980'li yıllarda neoliberalizmin etkisi altında gerçekleşmiş olan yeni ekonomik koşulların yarattığı toplumsal etkilerdir. Anlaşılmaktadır ki Mudanya bahsedilen niteliklemlerin çok daha ötesinde bir kentsel kimliğe sahiptir. Mudanya'nın çalışma alanı olarak seçilmesinin temel nedenini bu kentsel kimliği besleyen bellek mekanlarına ulaşmak oluşturmaktadır. Toplumsal belleğin referans verdiği bellek mekanlarının, neden ve nasıl hatırlandığı, yaşanan hızlı dönüşümün bu bellek mekanlarını nasıl etkilediği Mudanya'nın gerçek kimliğinin tanımlanmasında bir araç olacaktır.

4.3. Sözlü Tarih Anlatıları

Bu bağlamda Mudanya, ana akım tarih yazıcılığının sınırlarını aşan bir tarihsel, kültürel deneyime sahiptir. Bu biçim, herhangi insanların belleğini ortaya koyarak, tarihin aşağıdan yazımına olanak veren çerçevede geliştirilebilir bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle Mudanya'da yaşayan kimselerin sözlü tarih anlatıları önemli bir kaynak olarak ele alınmaktadır. Kişilerin anlatılarının kendi bağlamlarında

değerlendirilebilmesi için, Mudanya'nın yakın dönemine damga vuran önemli bir tarihsel dönemeç olması dolayısıyla, görüşmelerde elde edilen referanslar ile mübadele yıllarına ilişkin bir tarih anlatısı yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Görüşmeler mübadeleye doğrudan tanıklık etmiş kişilerle değil, mübadil ailelerin ikinci ve üçüncü kuşak bireyleri ile gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla mübadeleye ilişkin anlatılar başkalarının tanıklıklarını aktarması üzerine kurulmuştur.

4.3.1. Mübadele

Anadolu'da yaşayan Rum-Ortodokslar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar arasında 1924 yılından itibaren aşamalı olarak gerçekleşen mübadele, Mudanyalılar tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Zaten Bursa Osmanlı zamanında da kalburüstü insanların yerleşim merkeziydi. Mesela Rumlar ile bir arada yaşadıkları zaman diyelim ki 5.000 tane Rum varsa 2.000 tane de Türk vardı. 1924'te Kurtuluş Savaşı sona erdikten sonra bu mübadele olayı oldu. Bir kısmı zoraki göç ettiler. O Rumların terk ettiği binalara da Girit'ten ya da Yunanistan'ın Yanya şehrinden, Selanik'ten gelen mübadillere iskân olarak verildi. Selanik, Yanya, Girit göçmenleri...”²

“Sonra Giritliler buraya geliyor. Ama çok yoksul bir halk yani gelenlerin çoğu yoksul, malını mülkünü orada bırakmışlar. Zaten bunlar genelde tarlayla bahçeyle uğraşan insanlar arazilerinin çoğunu orada bırakıyorlar, can haliyle buraya gelen insanlar. Tabi orada daha iyi durumda olan insanlar tapularını kaydettirmişler, malını mülkünü altına çevirip buraya gelmişler. Mudanya'daki insanlar çok büyük yoksulluk çektiler.”³

“Bu gemilere insanlar bindirilirlirken sadece taşıyabilecekleri kadar eşya alabiliyorlar yanlarına, bütün evlerini, eşyalarını, her şeylerini orada bırakıyorlar. Ve bu gemilere çok büyük bir kargaşayla Yunan askerleri tarafından bindirilirlirken ne yazık ki kardeşler bile, anneler, çocuklar yanlışlıkla farklı gemilere binerek birbirlerini kaybediyorlar. Çünkü gemilerin nereye gideceklerinden de haberleri yok. Tabi o dönem soyadı kanunu olmadığı için haberleşme imkânı olmadığı için de böyle acı olaylar yaşanmış.”⁴

“...ne alabilirsin ne götürebilirsin ancak mesela benim anneannem Girit'ten bir büyük sandık getirmiş. Masanın büyüklüğü kadar. Bizim Girit sandıkları öyledir. Öyle bir sandığın içine ne koyabilirsin? Ne getirebilirsin? Ancak bir iki battaniye koymuş, işte mutfak şeylerinden bir iki kap kakak, bir dikiş makinası; ben onu Merinos Kültür Merkezi'ne verdim. Merinos Kültür Merkezi'nde M.E. diye yazılı. Orda bir de resmimiz var bizim aile resmimiz. (...) Biz Giritlileri buradaki yerliler, gavur diye küçük görüyorlardı. Aslında bizde Elhamdülillah Müslümanız. Dinimiz İslam, kitabımız Kuran. Kuranlarımızla geldik. Oğlan çocuklarımız sünnet olmuş, benim dedem Girit'te müezzinlik yapıyormuş camide. Yani bizde Müslümandık. Zaten Müslüman olmasak Atatürk bizi getirir miydi? Getirmezdi. Orda ne haliniz varsa görün derdi.”⁵

4.3.2. Mudanya'da Tarımsal Faaliyetler Çerçevesinde Şekillenen Sosyal Yaşam

Mudanya limanının 18. yüzyıl sonunda demiryolu ağıyla Bursa'ya bağlanması Mudanya'yı önemli bir ticaret merkezi haline getirmiştir. İpek dokumacılığı, zeytincilik ve zeytin yağı üretimi ve üzümcülük ticari faaliyetlerin temelini oluşturmuştur. Mübadele ile gelen aileler yanlarında getirdikleri tapuların karşılığında Mudanya'da mülk edinmişler, önceki yaşamlarında olduğu gibi tarım, ticaret, zeytincilik ve geleneksel iş kollarında faaliyet göstermişlerdir.

“Bizim insanlarımız burada en çok zeytincilik ve köylerde dahil ipekböcekçiliği vardı. İpekböcekçiliğinde çok kısa zaman da halkın cebine para geçtiği için herkes hemen hemen evinde ipek

² E.T. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

³ E.D.S. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁴ M.I. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁵ M.E. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

böceği beslerdi. Herkes ya böyle bir böcek besleme yeriyle ya da evinde 4 odası varsa 3 odasını kapatır, böceklere tahsis ederdi. Dut ağaçları da özel olarak ipek böcekleri için vardı. Hemen hemen herkesin çapına göre, küçük çapta dut ağaçları, bahçeleri vardı. Oradan bir gelir, ondan sonra ikinci bir gelir herkesin küçük çapta ya da büyük çapta üzüm bağları vardı. Üzümlerin gemiyle buradan İstanbul'a nakli yapıldı. 1940'la 1960 arası.”⁶

“Bizim çocukluğumuzda (...) sanayi gelişmediği için genellikle tarım ya da denizden elde edilen gelirle yaşamını sürdürüyordu insanlar. O zamanlarda hemen hemen herkesin bir şekilde zeytinliği vardı. Asma ve üzüm bağları gelir getiriyordu. Birde bizden önceki kuşaklar söylüyorlar, dut yetiştirilip ipekböcekçiliği falanda yapılmış. Yani tarıma ve gündelik ticarete dayalı, esnaf düzeyinde bir ticaret Mudanya'ya egemendi.”⁷

“Zeytin ağacını ne kadar tanırırsınız bilmem, her yıl ürün alamazsınız. Alırsınız ama dört dörtlük bakım yaparak, ki o dört dörtlük bakıma rağmen yıl olur gene alamazsınız, iklim şartları engeller. Bizim burası Akdeniz iklimine benzer olmakla birlikte karasal iklim tipine de mahkumdur. -7 de zeytin ağacı yanar. Ürün veremez. Başka bir geliri yoktur. Tarım ürünleri yeterli olmadığı için, insanlar bu zenginlerin yanına işçilik yaparak, işte yağhanelerde falan sonra 1959'da Siemens fabrikası açıldı.”⁸

“Belediye binasının karşısında bir otopark var. O otoparkın olduğu yerde Mudanya'nın en büyük binası vardı. Bir sokaktan bir sokağa çıkan yağhane vardı. Depo ve dükkanlar vardı. Yavaş yavaş yıkıldılar yok ettiler orayı. Kayboldu orası. Dümdüz bir arsa oldu.”⁹

4.3.3. Girit Mahallesi

Kentlerin mekânsal olarak çok katmanlı yapıya sahip olması kültürel zenginliğin bir göstergesi olmakla birlikte bu tarihsel katmanların özgün biçimleriyle korunmasını zorlaştırmaktadır. Girit Mahallesi kullanıcılarının anlatılarıyla, en kaba haliyle Mütareke, Karafatma ve Şükrü Çavuş Mahallelerini kapsayan bir alana referans vermektedir. Uzun yıllar Rumlara ev sahipliği yapan bu mahalle, 18. yüzyılda geçirdiği yangının ardından yeniden planlanmıştır. Kendine özgü ızgara planıyla kentlinin belleğinde yer eden bu alan mübadeleyle birlikte boşaltılmış ve 1923 yılından itibaren aşamalı olarak Yunanistan'ın çeşitli yerlerinden gelen Müslüman ailelere tahsis edilmiştir. Bu tarihsel alanın yeni kullanıcıları, kente eklenmeye çalışırken kendi kültürlerini de bu alana taşımıştır. Giritli aileler kente bağ kurarken, kente yeni anlamlar da yüklemişlerdir. Mahallenin sahip olduğu farklı kültürel tabakaların anlaşılması, Mudanya'nın anlaşılmasında da önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla Girit Mahallesi'ne ilişkin anlatılar, bu mahallenin sokak dokusu ve sokak kültürüne ilişkin anlatılarla birlikte ele alınmıştır. Günümüzde sit alanı olmasına rağmen, mahalle sınırları içerisinde gerçekleşen dönüşümler, Girit Mahallesi'nin özgün dokusunu kaybederek kolektif belleğe ilişkin referans olma özelliğinden uzaklaşmıştır.

“Eskiden, benim çocukluğumda iki büyük mahalle vardı, genel anlamda. Biri Girit Mahallesi öbürü de Yerli Mahallesiydi. Girit Mahallesinde doğup büyüdüğüm halde, Yerli Mahallesi'nde ilkokula giden ender çocuklardan bir tanesiydim. 12 Eylül İlkokulu var mesela (...) Yerli Mahallesi'nin ilkokuluydu. Girit Mahallesi'nde de Şükrü Çavuş İlköğretim Okulu vardı. Orası da Girit Mahallesinin çocuklarının eğitim gördüğü okuldu.”¹⁰

“...Mudanya aslında iki bölümden oluşuyordu. Giritli Mahallesi denilen yer Rumlara aitti. Zaten mimarisi de Rum ve İtalyan mimarisidir. Çünkü burada 1800'lü yılların sonuna doğru çok büyük bir yangın oluyor. Yangın buradaki kiliseden çıkmış, orası askeri depoymuş ve o dönemin evleri ahşap

⁶ E.T. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁷ M.A. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁸ S.K. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁹ A.P. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

¹⁰ M.A. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

olduğu için bütün bu taraflar yıkılmış. (...) Rüzgâr sahilden en yukarıdaki yere ulaşırdı, dolayısıyla bir kliması vardı. Çok güzel bir iklimi vardır. Tabi bu tarafta Rumlar otururdu, diğer tarafta Mudanya'nın girişinde yüksek tepelerde de Osmanlılar, Müslümanlar otururlardı.”¹¹

“...Giritli mahallesinde en çok alt caddedeki evler hoşuma giderdi. Askeriye var orda. Askeriyeye kadar olan evler. 4 tane ev var, muazzam evler. Çok vardı onlardan, ama onları yıktılar apartman yaptılar. (...) O öyle bir düzende yapılmış ki bütün evler hava alsın diye, İş Bankasından Arnavutköy'e kadar bütün caddeler dümdüzdür. Mudanya'nın çok güzel poyrazı vardır. Yapmışız evleri ortalara, tüm poyrazı kesiyor.”¹²

Girit Mahallesinin sokak dokusunu dair anlatılarda da en çok referans verilen yol kaplama malzemesi arnavut kaldırımıdır. 1993 yılında bu sokaklara asfalt kaplama yapılmıştır. 2014 yılında ise bu asfaltlar sökülüp yerine kilit taşı döşemesi yapılmıştır. İyileştirme adı altında sokaklarda yapılan fiziksel müdahaleler, Girit Mahallesine özgü sokak dokusunun kaybolmasına neden olmakla birlikte kente yeni bir kimlik kazandırarak, kolektif belleğin süreklilikten koparılmasına neden olmaktadır. Sadece fiziksel müdahaleler değil, özellikle araç kullanımının artmasıyla, sokakların yeni kullanıcıları olan araçlarla birlikte otopark sorununu ortaya çıkarmıştır. Parklanma alanı gibi bugünün gereksinimleri ile geçmişten gelen sokak kullanım pratikleri aynı alan içerisinde var olmakta zorlanmaktadır. Dolayısıyla kentlinin en önemli sosyalleşme ve kolektif belleği yeniden üretme alanı olan sokaklar araçlar tarafından işgal edilerek, kent kültürüne, kent belleğine zarar vermektedir.

“Bizim zamanımızda asfalt yoktu, parke taşı bile yoktu, Arnavut kaldırımının olduğu yıllardan bahsediyoruz.”¹³

“Bizde mesela kapı önü sohbeti hala devam eder. Yaz geldi mi saat 5, 6'dan sonra kapı önüne otururuz, masamız açılır, çaylar gelir, börek, poğaça, simit ne varsa yenir. Yoldan geçen insanlara ikram edilir. Biz paylaşmayı seven insanlarız. Mesela bizim zeytinliğimiz var o zamanlar daha iyiydi ürünümüz, kışın zeytinimizi toplar, yağımızı çıkartırdık daha yağ bizim evin önüne gelmeden annem birkaç şişe yağı doldurur veya zeytini komşusuna armağan ederdi.”¹⁴

“Eskiden parke taşları vardı, Demokrat Parti zamanı belediye başkanı Adnan Hancıoğlu söktürdü, güzelim parkeler söküldü. Yağmur yağdığında o parke taşlarından süzülen su yeraltı kaynaklarını beslerdi.”¹⁵

“Dut ağaçlı evler vardı. Dutlar bir yeşillikti. Birde büyük bir fayda sağlıyordu o zamanlar ipekböcekçiliği çok yaygındı, o dut yaprakları senede bir seferlik kesilirdi, belediye satardı onları, ipek böceği yetiştirenlere satılırdı onlar.”¹⁶

4.3.4. Noktalar

Sokaklar bizi yalnızca bir noktadan bir diğer noktaya taşımakla kalmaz. Bu yolculuk sırasında hatırlatır, yaşatır ve yeni imgeler oluşturarak belleğimizde tekrar şekillendirir. Bu imgeleri oluştururken sokağın sahip olduğu tüm kentsel öğeler kullanılır. Sokak düzenlemeleri adı altında kentlinin belleğinde imge niteliği taşıyan öğelerin ortadan kaldırılması sokakları kolektif hafızanın üretildiği mekanlar olmaktan uzaklaştırarak, sokağın kentli için olan anlamından koparır. Anlatılarda en çok tekrarlanan kentsel peyzaj öğeleri İkizler Çeşme ve demir çeşmeler olmuştur. İkizler Çeşme anlatılarda sıklıkla dile getirildiği gibi Uğur Mumcu Kültür Merkezi'nin yanında, çınar ağacı gölgesinde yer almaktadır. Demir çeşmelerden ise günümüzde hiçbir iz kalmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Hayri İpar'ın kentliye su

¹¹ E.D.S. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

¹² E.D. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

¹³ A.P. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

¹⁴ E.D.S ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

¹⁵ İ.A. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

¹⁶ A.P. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

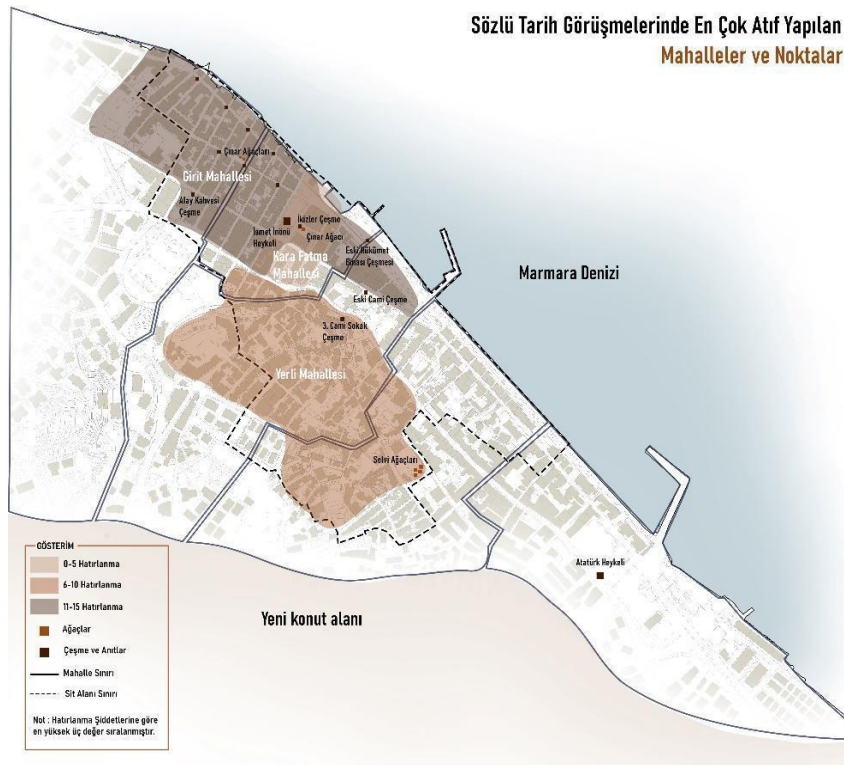
ulaştırmak için her sokak başına koydurduğu demir çeşmeler, 1980'den sonra kaldırılmıştır. Bu çeşmelerden yalnız bir tanesi günümüze ulaşmış olup Tahir Paşa Müze Evinde sergilenmektedir. Yıllarca Mudanyalıların su ihtiyacını karşılayan çeşme kendi bağlamından koparılarak, müze içerisinde sergilenmeye başlamıştır.

“Her sokağın başında demesem de aşağı yukarı 2 sokak 3 sokak aralıklarla belli yerlerde çeşmeler vardı halka açık. Evinde halk bulundurmazdı alamazdı, o çeşmelerden ihtiyacını görürdü. Demirdendi o çeşmeler.”¹⁷

“Birde bizim ahırımız vardı. Babam at beslerdi. Atı falan sulamaya ben oradan su doldurup götürürdüm. Ara sokaktaydı ahırımız. Özellikle soğuk havalarda sıkıntı çektiğimi çok iyi hatırlıyorum. Buz gibi havada orda çeşme bekleyip doldurduktan sonra birde taşması var, ağır geliyordu. (...) Yanan hükümet binasının yan bahçesinde eski bir çeşme vardı. O çeşmeden kovayla eve çok su taşımışım. Evimize yakındı (...) Evlerde su pek olmadığı için o çeşme devamlı akıyordu, kaynağı dışarıdan geldiğinden oradan kovayla su doldurup, su taşırdık.”

“Büyük bir çınar var meydanda onun altında çeşme vardı, yıkıldı, şimdi belediye tekrar yaptı. Mütarekenin karşısındaki çeşme. Biz çocukluğumuzda oradan su alırdık. Sokaklarda oynardık sonra o çeşmeden su içerdik, eve su taşırdık. Alt sokaklarda, bölmelerde de demir çeşmeler vardı. Kaldırdılar onları. Şimdiki CHP binasının karşısında da bir tarihi çeşme var diye hatırlıyorum. Artık kullanılmıyor.”¹⁸

“Sokaklarda çeşmeler vardı, hepsinin isimlerini tek tek söyledim eskiden. Defter yok şimdi yanımda, deftere yazmıştım isimlerini. Mudanya'nın özel suları vardı. Hemen az ileride vardı mesela bir tane. 1800'lü yıllarda Mudanya kaymakamı yaptırmış o çeşmeyi. Osmanlıca bildiğim için ben okuyorum, çeşmenin üstünde de öyle yazıyor.”¹⁹

¹⁷ S.K. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

¹⁸ H.K. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

¹⁹ E.E. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

Şekil 1.Sözlü tarih görüşmelerinde en çok atıf yapılan mahalle ve noktalar

4.3.5. Açık Mekanlar

Mudanya için doğal bir sınırlayıcı görevi gören kıyı alanı aynı zamanda kentlinin sosyal yaşamının şekillenmesinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur. 1980'li yıllarda iki etap halinde gerçekleşen kıyı düzenlemeleri kentlinin denizle ilişkisini kopararak kolektif belleğin yeniden üretimini kesintiye uğratmıştır. İlk etapta (1984-1994) Mütareke Evi'nden günümüz belediye binasına kadar doldurulan kıyı, 1989-1994 yılları arasında belediye binasından BUDO İskelelerine kadar doldurulmuş ve 2014 yılında yapılan düzenleme ile bugünkü görünümüne kavuşmuştur. Yeni kıyı şeridinin Mudanya'nın tarihsel dokusuyla bir ilişkisi olmadığı gibi Mudanyalıların özellikle yaz aylarında yüzmeye, deniz kenarında oturma, balık tutma gibi günlük sosyal aktivitelerini gerçekleştirecek alanları yaratmaktan da uzaktır.

Fotoğraf 1. 1940 Mudanya Sahil Şeridi (Emir Doğan Savaş Arşivi)

Fotoğraf 2. Mudanya sahili 1920 (Murat Işık Arşivi)

“Çocukluğum hem sokağımızda hem de sahilde geçti. Eğlence olarak yüzmek en hoşumuza giden şeylerdendi. Zamanımızı en çok yüzerek geçirirdik. Bir diğeri kıyıda olta balıkçılığı. Ben bu konuda başarılı bir avcıydım. O zamanlar Bursa’ya özgü balık çeşitleri vardı. Şu anda yok çünkü onlar çeşitli nedenlerle, denizin kirlenmesiyle, doğallığın bozulmasıyla birçok balık türü tükendi. Ben oltamı misinamı alıp sahile indiğimde, balık avladığımda bir saat içerisinde iki tavalık balık yakalayıp eve götürürdüm. Mudanya’nın en önemli markası olan Mütareke Binası var, onun sahilinde, onun duvarında arkadaşlarımızla toplanır, denizde çeşitli oyunlar oynardık. Bazen birbirimizi batırırdık bazen hoplayıp zıplayıp en önde olanın yaptığı hareketleri yapardık.”²⁰

“Deniz o zamanlar tertemizdi suyun dibi görünürdü. Buradaki sahilden bahsediyorum şu an üstü beton kaplı olan. Balığın çıkardığı kabarcığı görürdük abartmıyorum. İstiridyeler vardı midye çıkardı.”²¹

“Çocukluğumuz genelde yazın annemiz saat 10’da elimizden tutar denize götürür, saat 1’e kadar her gün yüzmeye götürürlerdi. Kıyıda her taraf kumsaldı. Kum, çakıl... Şimdiki gibi değil yani. Herkes buralardan denize giriyordu. İkiye kadar denizde yüzdürürler, oradan eve getirirler, yıkarlar, karnımız doyururlar, uyuturlardı. Genellikle bütün çocuklar öğlen uykusunu uyurdu.”²²

“Yazın zaten bütün gün denize giderdik, balık avlardık. Fakat bu gördüğünüz sahil değil, orası sonradan yapıldı. Sandallarımız vardı, gece yarısı sabahlara kadar balık yakalardık.”²³

“Birbirini hiç görmemiş veya konuşmamış olan geniş kitleler tarafından paylaşılan ortak bir geçmişin belleğini kapsayan kolektif bellek” (Olgun,2009) kamusal alanda, çağının koşulları ve gereklilikleri ile kendini yeniden üreterek varlığını sürdürür. Kent belleğinin aktarılmasında yapay bir itki görevi gören bayram gibi toplumsal etkinlikler ve ritüeller, kamusal alanda nesnelleşerek kolektif belleğin bir parçası haline gelir. Mudanyalıların Bayram Yeri olarak tarifledikleri mekân, halk arasında Eski Hamam ya da Yukarı Hamam olarak adlandırılan günümüzde Kültür Merkezi olarak faaliyet gösteren yapının yanında yer alan Selvilik Caddesindeki açık alandır. Caddeye ismini veren selvi ağaçları bayram yerinin etrafını sınırlamaktadır. Görüşmelerde Bayram Yeri tariflenirken bu ağaçlar güçlü birer referans olarak kullanılmıştır. Uzun yıllar özellikle dini bayramların kutlama yeri olan bu alan, geleneksel bayram kutlamalarının değişmesiyle işlevsiz hale gelmiştir. Güçlü bir bellek mekânı olmasına rağmen zaman içerisinde değişen kültürel alışkanlıklar, mekânın önemini kaybetmesine neden olmuştur.

“Bayram yerleri vardı. Dini bayramlar Selvilik Caddesi dediğimiz o meydanda yapıldı. Halin üstünde bir hamam var, onun yan tarafındaki selvilerin oradaydı bayram yeri. Milli bayramlarda canlandırma yapıldı. Tiyatrocu falan değillerdi. Birkaç kişi Yunan askeri olurdu, birkaç kişi Türk askeri olurdu. Askerler çıkıyorlardı, Türk askerleri onları denize kadar kovalıyorlardı. Denize döküyorlardı.”²⁴

“...Bizim çocukluğumuzda bayram yeri denilen yerde, bayram alanı kurulurdu. Hala yeri var orda. Şu an boş...6-7 tane selvi ağacı var çevresi böyle tel örgülerle korunuyor. Eski Hamam vardı orda kültür merkezi yapmışlar, ben görmedim henüz. Bayramlarımız orada geçerdi, salıncak kurarlardı selvilerin arasına. Atlar getirirlerdi binerdik para karşılığı.”²⁵

“Bayramlar bayram yerinde yapıldı ilerde Kültür Merkezinin olduğu yerde. Salıncaklar, dönme dolaplar vardı, muhallebiciler, şekerciler, pamuk helvacılar vardı, faytonlar vardı, binerdik böyle buralarda fayton bizi götürür getirirdi. Büyük bir salıncak vardı birkaç çocuk oraya binerdik. Sallanırdık. Selviler var zaten o bayram yerinde. 4 tane galiba. Orda salıncak kurarlardı, tahtadan, büyük bir

²⁰ M.A. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

²¹ İ.A. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

²² F.B. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

²³ E.D.S ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

²⁴ A.P. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

²⁵ E.E. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

salıncak. Oradan inerdik faytona binerdik, oradan inerdik dönme dolaba binerdik, atlıkarıncaya binerdik.”²⁶

İsmi savaşı sonlandıran 1922 ateşkes görüşmelerinin gerçekleştiği Mütareke Evi’nden alan meydan, tanıklık ettiği tarihsel olaylar nedeniyle kentsel bellekte güçlü bir imge olarak kalmıştır. Bu alanda Mütareke Evi ve çevresinden söz etmek gerekirse, 19. yüzyılda yapılan ev, Hayri İpar tarafından çevresindeki evlerle birlikte satın alınmıştır. Mudanya tarihinde birçok yangın felaketi yaşamış ve kent hafızasına ait veriler yok olmuştur. Hayri İpar bu nedenle, Mütareke Evinin bitişiğinde yer alan evleri yıktırması ve 1937 yılında gerçekleştirilen restorasyonun ardından ev müze olarak kullanılmaya başlamıştır. Mütareke Meydanı’na ilişkin anlatılar genelde, İsmet İnönü heykelinin yerini alan Atatürk Heykeli üzerine şekillenmektedir. Daha önce yapıların yer aldığı meydan Cumhuriyetin ilk yıllarında, simge niteliği taşıyan Mütareke Evi’nin yangından korunması için boşaltılmış ve meydan haline getirilmiştir. Günümüzde milli bayramlara ait kutlamalar burada gerçekleştirilmektedir. Ayrıca son yıllarda mübadelenin yıl dönümünde bir anma etkinliği yapılarak, mübadelenin kolektif bellekteki izleri korunmaya çalışılmıştır. Mütareke Meydanı, hem milli bayramların gerçekleştiği ortak toplanma alanı olarak, hem tarihte önemli kişilerin anıları ile bağdaştırılmasıyla hem de kent belleğinin önemli simgelerinden olan Mütareke Evi, Atatürk Heykeli ve İsmet İnönü Heykeli gibi kent tarihinde simge niteliği taşıyan yapıları, anıtları içinde barındırması ile önemli bir bellek mekanıdır.

Fotoğraf 3. Mütareke Binası ve yakınındaki evler 1920 (Murat Işık Arşivi)

“Ulusal bayramlarda ise şimdi Atatürk Heykelinin olduğu yerde İsmet İnönü’nün heykeli vardı. Oranın önündeki meydanda okullar etkinlikler yapardı”²⁷

“Buraya özgü yapılan festivaller oluyor, yemek programları oluyor. Bizim bu Girit Mahallesi’nde yapılacak yemeklerin asgari buluş dedikleri, diken otudur bu, kökünden çıkarılır. Birde şevketi bostan ama bizde marasa derler bizim buranın kültürü odur. Bu festival Mütareke Meydanı’nda oluyor. Orda pişiriliyor, orda servis yapılıyor.”²⁸

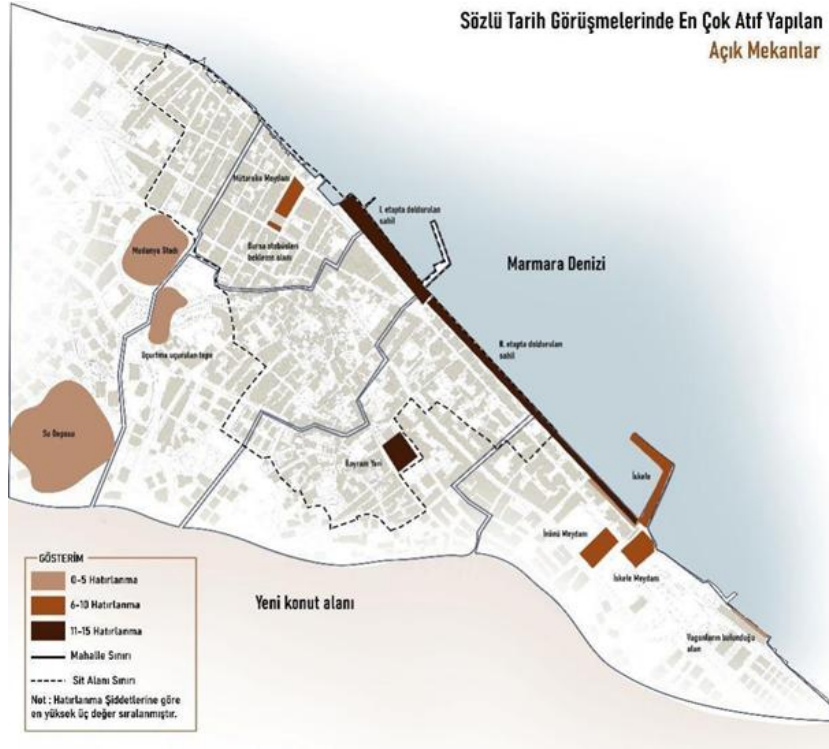
“...orda evler varmış. O evler istimlak olmuş ziraat bankası yapılmış. Heykelin oradaki park, meydan hep evler varmış. (...). Ön tarafında da evler istimlak oldu, Ziraat’in önü park oldu. Yalnız ben o evleri

²⁶ M.E. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

²⁷ H.K. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

²⁸ N.A. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

fazla hatırlamıyorum. Yalnız büyüklerimizden duyduğum kadarıyla bilgim var. (...) Her yıl büyüklerimizi anmak için Mütareke'nin olduğu meydandan karanfil bırakıyoruz denize. Ama çocukluğumda yoktu. Duygulanıyor insan. Büyüklerimiz tabi denizden gemilerle gelmişler, onların anısına böyle bir etkinlik düzenleniyor”²⁹

Şekil 2. Sözlü tarih görüşmelerinde en çok atıf yapılan açık mekanlar

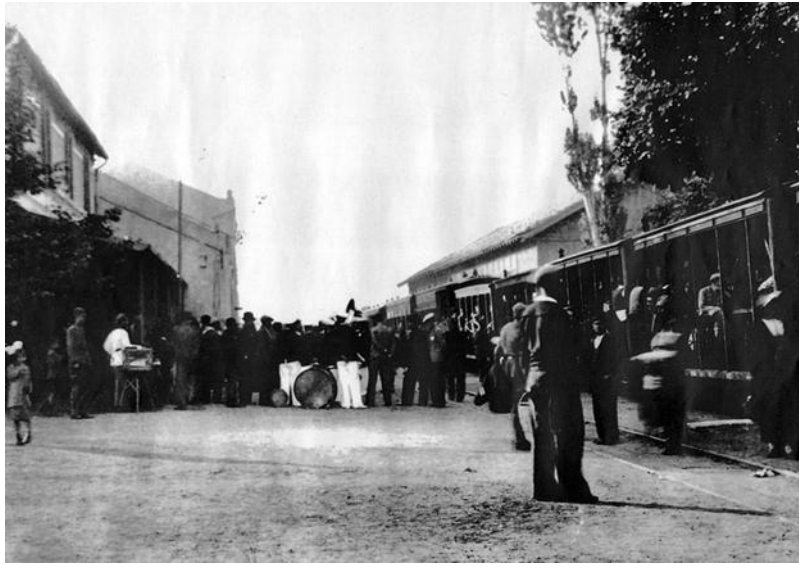
4.3.6. Kapalı Mekanlar

Anlatılarda Montania Otel ya da eski kullanım fonksiyonuyla tren garı olarak referans verilen yapılar aynı mekâna işaret etmektedir. 1874 yılında Bursa ile Fransa arasında ipek ipliği ticaretini kolaylaştırmak amacıyla inşa edilen demiryolunun gar binası, daha önce Fransızlar tarafından Gümrük Binası olarak kullanılmıştır. Yapımından 17 yıl sonra faaliyet göstermeye başlayan tren hattı Bursa’da üretilen ipekleri, Mudanya limanına taşımıştır. Bursa-Mudanya arasında uzun yıllar faaliyet gösteren demiryolunun 1948 yılında, zarar ettiği gerekçesiyle kapatılmasına karar verilmiş ve 1953 yılında bu hat sökülülmüştür. Bir dönem işlevsiz kalan gar binası 1980’li yıllarda restore edilerek otel halini almıştır. Kente özgü bir taşıma aracı olarak karşımıza çıkan demiryolu hattı, bir dönem Mudanyalıların ortak paylaşım alanlarından biri de olmuştur. Tren yalnızca Mudanya-Bursa arasında yük taşımacılığı için kullanılmamış, kentlilerin alışveriş, kent merkezinde halledilebilecek bürokratik işler, eğitim, geleneksel kutlamalar gibi bireyin yaşantısında önemli yer tutan sebepler için de kullanılmıştır. Kentli için önemli bir yeri olan Yörükali Festivali’ne ulaşım tren ile sağlanmaktaydı. Dolayısıyla festival günleri gerçekleştirilen toplu yolculuklar kentlinin kolektif belleği ürettiği önemli etkinliklerden biri olmuştur.

²⁹ M.E. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

Fotoğraf 4. Mudanya yamaçlarından Mudanya Tren İstasyonu 1940 (Necdet Çağlayan Arşivi)

Fotoğraf 5. Yörük Ali Panayırına giden topluluk ve bando, Mudanya Garı. 1945 (Necdet Çağlayan Arşivi)

“Tren 50’li yıllarda kalktı. O zamanları hatırlıyorum. (...) Her şey için kullanılıyordu. Bursa’yla ulaşımında kullanılıyordu. Hem yolcu taşıyordu hem mal taşıyordu. Mudanya İskelesi’yle Bursa arasında bir köprüydü. Ben gittim bir kere Bursa’ya trenle. Abim her gün gidip geliyordu lisede okurken. Kamyonların, otobüslerin rekabetine dayanamadı tabi, hem pahalı bir ulaşım aracıydı. Kamyonlar falan azdı o zamanlar, tren başlıca ulaşım aracıydı. Şu anda Montania Oteli olan yer tren istasyonunun garıydı.”³⁰

“Eski trene ben 8-9 yaşındayken bindim. Tren Abdülhamit zamanında yapılmış o zaman tabi buharlı trenler. Eski tren Mudanya’yla Bursa’yı bağlıyordu hem de o demiryollarında çalışanlar için iş koluydu. Montania’nın olduğu yer makas değiştirme yeri idi. (...) buradan kalkardı Siemens’in önünden bir köprü var, Işıklı yolundan Işıklı Köyü ondan sonra Yörük Ali İstasyonu, köylerden gelen yolcuları alırdı, ben oradan bindim trene, ondan sonra ikinci bir istasyon da Bademli, Geçit, Beşevler ondan Bursa’nın demir yolu oraya giderdi. Tren buharla çalışıyordu. Bizde o zamanlar kömür olayı pek olmadığı için ağaçlarla çalışıyordu, sonradan kömür geldi. Ve çok ağır yük taşıdığından, çok yavaş giderdi. Şöyle anlatırlardı ağır gittiğini; adam trenden atlıyor üzüm koparıp tekrar trene biniyor.”³¹

“Mürsel Köyünde bir viraj vardı, rüzgârlı havalarda tren oradan geçerken, virajı aldığı anda kim dışarı çıkarsa onun şapkası uçarmış. Ve çocuklar şapkaların yanına giderlermiş hem çocuklar şapka

³⁰ A.P. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

³¹ E.T. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

toplarmış hem bir geçim kaynağıymış hem de bir eğlenceleriymiş. Şapka avına çıkarlarmış, o viraj da dururlarmış, alırlarmış o şapkaları takarlarmış. Şapka tabi büyük bir kişinin ise bir milletvekilinin mesela jandarma öğleden sonra gelir o şapkaları toplarmış.”³²

“Trene bindiğimi hatırlıyorum. O zaman Yörükali’de bayram oluyordu. Trenle gidiyorduk. Çocuktum, 5-6 yaşındaydım, trenle Yörükali’ye, Yörükali Bayramı olurdu, Hıdırellez yani... Büyüklerimiz hazırlıklar yapar, giderdik orda üzüm zamanı oluyordu daha çok...”³³

Anlatılarda eskiden kilise olduğu vurgulanan yapı, kentteki en gösterişli Rum mimarilerinden biridir. Mübadelenin ardından Rumların kentten ayrılması ile 1980’li yıllara kadar boş kalan kilise, 1982 yılından itibaren 8 sene sinema olarak kullanılmıştır. 1993’de yapılan restorasyonun ardından kültür merkezi olarak yeniden işlevlendirilmiş ve halkın kullanımına açılmıştır. Kilise uzun yıllar Mudanya’da yer alması, Mudanya’ya ait en görkemli yapılardan biri olması, Mütareke Meydanı gibi kentlinin özellikle milli bayramlarda bir araya geldiği önemli buluşma ve toplanma alanının sınırında yer alması ve kentlinin anlatılarında sıklıkla dile getirdiği, kolektif bellekte yer alan İkizler Çeşme ve çınar ağaçları gibi kentsel peyzaj öğeleri ile aynı açık alanı paylaşmasıyla önemli bir kentsel bellek mekânı niteliği taşımaktadır.

“Yazlık sinemalar vardı. Birkaç yerdeydi şimdi oralar bina oldu. Arsaydı o zamanlar. Sandalyeler vardı yazlık filmler gelirdi, giderdi. Birde şimdi Uğur Mumcu Kültür Merkezi dediğimiz yer, orası da sinema olarak bir süre kullanıldı. Kışlık sinema olarak kullanıldı.”³⁴

“1924’teki mübadele sonucunda buradan ayrılan Rumlar giderlerken, bugün Uğur Mumcu Kültür Merkezi olarak kullanılan Büyük Ortodoks Kilisesine ait enstrümanları yanlarında götüremedikleri için bir okulun bahçesindeki boş olan su şadırvanına saklamışlardır. Geri geldiğimizde yeniden kullanalım diye tabi hiçbir zaman geri gelmediler. Girit’ten buraya göç eden Türkler tesadüf eseri bu kilise enstrümanlarını buluyorlar ve bu enstrümanları kullanarak kendi aralarında bir bando takımı kuruyorlar.”³⁵

Fotoğraf 6. 18 Mart 1940 Köy Günü Kutlama Töreni, arkada görülen büyük çınar ve İkizler Çeşme, sağdaki yapı Uğur Mumcu Kültür Merkezi (Emir Doğan Savaş Arşivi)

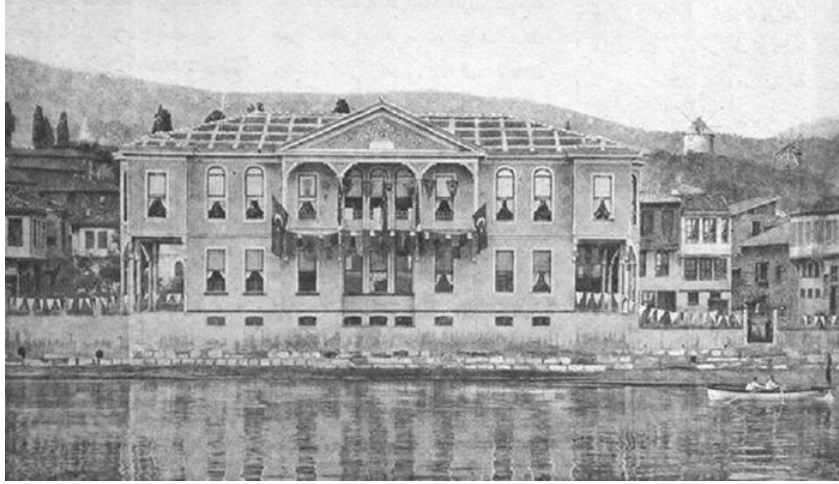
³² A.P. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

³³ M.E. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

³⁴ S.K. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

³⁵ M.I. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

Yangın, deprem, savaş gibi toplumun gündelik yaşamını kesintiye uğratan ve sosyal hayatı yeniden şekillendiren olaylar kolektif belleğin önemli bir parçası oluşturmaktadır. Anlatılarda sıklıkla bahsedilen Eski Hükümet Konağı, 1974 yılında çıkan yangınla yok olmuştur. Mudanya belleğine ait olan, Osmanlı arşivleri, nüfus bilgileri bu yapının içerisinde depolanmaktadır. Dolayısıyla Mudanya'nın tarihine ilişkin birçok yazılı kaynak yanarak yok olmuştur. Günümüzde Hükümet Konağı'nın yer aldığı alan doldurularak, yürüyüş ve dinlenme alanı yapılmıştır.

Fotoğraf 7. Yanan Hükümet Binası 1905 (Murat Işık Arşivi)

“Eski Hükümet Konağı bugünkü kaymakamlığın hemen karşısında yer alıyordu. Bu binanın yarısı direkler üzerinde denizin üzerindedir.”³⁶

“...yanan Hükümet Binası'nın yan bahçesinde eski bir çeşme vardı. O çeşmeden kovayla eve çok su taşımışım. Evimize yakındı.”³⁷

Kolektif belleğe referans sağlayan, ticari, kültürel ve idari yapılar, üretim birimleri toplumsal ilişkiler üzerine kurulan ortak bir yaşamın dolayısıyla ortak bir belleğin nesnesi niteliğindedir. Bellek mekanları geçmişe bugüne bağlama niteliğiyle, kolektif belleğin yeniden üretilirken korunmasını sağlayan simgelerdir. Mudanya'da birçok ticari mekân, üretim birimi ve konutlar kişilerle bağdaştırılmaktadır. Bu durum kolektif belleği yaratan önemli unsurlardan birinin de sözel imgeler olduğunu göstermektedir. Örneğin; Vedat Bakkal, Pekmanların Evi, Manav İrfanının Dükkan'ı, Cemalakinin Yeri... Mudanyalılar tarafından en çok tekrarlanan yer isimleridir.

“...Bakkallar yok artık, onlar bitti, hiç kalmadı... Hemen şurada yolun üzerinde Cemalaki vardı, Girit'ten gelme. Onun dükkânı bir tür alışveriş merkeziydi o zamanlar. Ne ararsan bulurdun. Hemen bu sokağın arkasında park olan yer. Şimdi orayı park yaptılar. Bakkal Vedat var bir de unutamadığım esnaf. Hala yaşıyor o, bakkalı da Mustafa Kemal Paşa Caddesi üzerinde.”³⁸

“İhtiyaçları karşılamak bugünkünden kolaydı. Cemalaki'ye gittiğinde ne istersen bulurdun. Birde bakkallar bugünkü marketlerden farklı olarak bir güvenceydi. Senin bankandı. Borç para alırdın, veresiye alışveriş ederdin, anahtar bırakırdın oğlun gelince verirdi.”³⁹

“...çocukluğumda zenginliğini bize Cemalaki'nin gemi alacak kadar parası var diye anlatırlardı. Cemalaki'nin de mağazası hemen bu bizim belediyenin arkasında bir boş arsa var oradaydı. O adam Mudanya'nın bütün ihtiyacı olan şeyleri karşılardı ama dükkanına girdiğin zaman hiçbir şey yokmuş

³⁶ M.I. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

³⁷ M.A. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

³⁸ E.E. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

³⁹ A.P. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

gibi gelirdi, ama ne bulursan... Ampulden tut, hayvanın yularından... Büyük marketlerde olmayan şeyler orada bulunurdu. Millet akıl erdiremezdi.”⁴⁰

Kentlinin kolektif belleğini yaratan unsurlardan bir tanesi de dönemin siyasi ve askeri koşullardır. Mudanya’da yer alan alaya ilişkin anlatılar çoğunlukla II. Dünya Savaşı sırasında Mudanya’da kurulan 70. Alay’a referans vermektedir. Bu dönem Mudanya’da bulunan 70. Alay, kentteki sosyal yaşamın şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Ancak görüşmeler sırasında en çok referans verilen Alay Kahvesi’nin sözlü tarihine ilişkin çelişkili ifadeler olmasına rağmen, bu mekân Mudanya’nın tarihinde birçok döneme tanıklık etmesiyle önemli bellek mekanlarından birisi olmuştur. Kentlinin önemli bir sosyalleşme mekânı da olan Alay Kahvesi bu özelliğiyle kolektif belleğin yeniden üretilmesinde rol almaktadır.

“Askere verilen ekmeğin adı tayındı. Bu tayın daha ucuz oluyordu, asker ihtiyacının fazlasını o mahallelerde satıyordu, insanlar alıyordu tayını, tayın tabi has ekmek beyaz ekmek gibi un değil, biraz daha buğday unu, karışık un kullanıyorlardı. Daha besleyiciydi daha sağlıklıydı, bugün de herkes o ekmeği arıyor zaten.”⁴¹

“Askerlerin yemekhanesi vardı, Leylekli Park var ya şimdi orası askeriye’nin yemekhanesiydi. Orda yemekler pişerdi, askerler onları tabura götürürlerdi, tahinli ekmekleri. Askerlerin ekmeğine tahinli ekmek derlerdi. O ekmekler daha güzel olurdu. Ucuza satarlardı bizde alırdık. Hem o ekmekler daha besleyici daha lezzetliydi. Askerleri görürdük yemekleri taşırken. Zaten bir sürü kişi de askerlerle evlendi Mudanya’da.”⁴²

“İşgal döneminde, Yunanlılar işgal ediyor burayı İngilizlerin denetiminde ve burada yaşayan gençlerin hepsi cephede olduğu için eli silah tutan, kalanlar yaşlılar. Yaşlı erkeklerin hepsini oraya kapatmışlar, kilitlemişler. Aç susuz günlerce. Bir alay insanı oraya doldurmuşlar. Alay Kahvesi’nin adı oradan geliyor.”⁴³

“Alay Kahvesi şu anda duruyor. Tamamen Rumlardan kalmış, çok klasik, tamamen ağaçtan yapılmış tarihi bir kahve Alay Kahvesi. Hala işlerliğini koruyor. Bunun Alay Kahvesi olmasının en büyük sebebi cumhuriyetle beraber 70. Alay kurulmuş burada, askeri alay. Çok büyük bir alay ve kalabalık olduğu için kahvenin adı da Alay Kahvesi olmuş.”⁴⁴

Şükrü Çavuş işgal döneminde düşmana ilk kurşunu sıkan asker olarak Mudanyalıların tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu isim Mudanya’nın birçok kamusal alanına verilmiştir. Şükrü Çavuş İlkokulu ise 1923 yılından beri birçok Mudanyalının eğitim gördüğü ilk ilkokul olması özelliğiyle kolektif belleğin bir parçası olmuştur. Okullar milli bayramların kutlandığı, ilk arkadaşlık ilişkilerinin ve deneyimlerin yaşandığı toplumsal mekanlardır.

“...Mudanya’da 2 tane önemli ilkokul vardı. Bir tanesi Şükrü Çavuş İlköğretim Okulu; Giritli Mahallesi’nde diğeri 12 Eylül İlköğretim Okulu; yerli mahallesinde. Ben 12 Eylül’de okumuştum ve aidiyet anlamında kendimi oraya Şükrü Çavuş’tan daha yakın görüyordum. Özellikle bayramlarda, büyük bir şevkle heyecanla hazırlık yapardık. Hatta 23 Nisan’da bu iki okul arasında bayram etkinliklerinde ne gibi farkındalık yaratıyorlar, ne gibi özellik sunuyor şeklinde yarışma vardı.”⁴⁵

⁴⁰ E.T. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

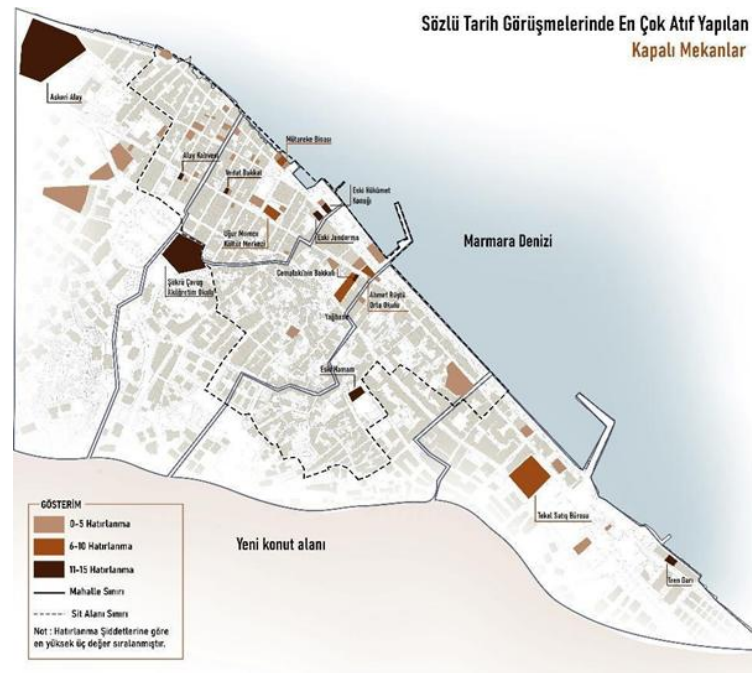
⁴¹ S.K. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁴² N.A. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁴³ M.I. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁴⁴ F.B. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁴⁵ M.A. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

Şekil 3. Sözlü tarih görüşmelerinde en çok atıf yapılan kapalı mekanlar

4.3.7. Güzergâhlar

Girit Mahallesi ve Yerli Mahallesi'nin kesiştiği Mustafa Kemal Paşa Caddesi, ticari faaliyetlerin yoğun bir şekilde yer aldığı kentin geleneksel ticari aksını olması özelliğiyle Mudanya'nın ticari kimliğini oluşturmaktadır. Bakkal, manav, fırın, kasap ve nalbant, ayakkabıcı gibi geleneksel iş kolları uzun yıllar Mustafa Kemal Paşa Caddesi üzerinde yer almıştır. Kentlinin anlatılarında yer alan ticari faaliyetler bu caddeye referans vermektedir. Günümüzde birçok geleneksel iş kolu yok olmasına rağmen bu cadde üzerinde varlığını koruyan, önemli bellek mekanları yer almaktadır. Geleneksel ticaret aksı kentlinin en çok karşılaştığı, yürüdüğü ve zaman geçirdiği alanlardan biri olarak belleğin üretildiği, sosyal alanlara örnek oluşturmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Caddesine ilişkin arnavut kaldırımı ve dut ağaçları gibi kentsel peyzaj öğelerinden oluşan referanslara günümüzde rastlanmamaktadır. Zaman içerisinde değişen ticari ilişkiler ve sokak düzenlemeleri kolektif belleğin kesintiye uğramasına neden olmuştur.

Fotoğraf 8. Mustafa Kemal Paşa Caddesi'nin taş kaplı olduğu yıllar 1941 (Emir Doğan Savaş Arşivi)

Fotoğraf 9. 1930'lu Yıllarda Mustafa Kemal Paşa Caddesi ile 12 Eylül Caddesinin Kesiştiği Eski Belediye Önünün Halit Paşa Caddesi Üzerinden Çekilmiş Fotoğrafı Bayraklı Bina Eski Belediye Binası (E.D.S. Arşivi)

“Bu cadde de eskiden kasap, fırın, manav bunlar gibi esnaflar vardı, birlik beraberlik içindeydik. Bak şuradaki Deniz Bank'ın olduğu yer ekmek fırınıydı çok yakın arkadaşımı birbirimizle takas yapardık. Ondan aldığım ekmek kadar manavımdan ürün verirdim. Akrabadan yakındık.”⁴⁶

“Bakkal Vedat var bir de unutamadığım esnaf. Hala yaşıyor o, bakkalı da Mustafa Kemal Paşa Caddesi üzerinde.”⁴⁷

“Buradan Giritliler gittiği için yeni halk esnaflığı bilmiyor, sanatkâr yok o zamanlar araba traktör yoktu, eşekler beygirler vardı. Beygirlerin ayaklarına nal yapmak, eşeklere nal takma, kösele takmak, semer yapmak, köfün yapmak, o yükü taşıyabilmesi için. İşte berber, ayakkabıcı, marangoz... Genellikle gelen Giritliler bayağı gelişmişlerdi bu konularda. Oradan o bilgilerle gelmişler. Geldikten sonra Mudanya'da bunları oturtmuşlar, halka öğretmişler. Mudanya'nın ekonomisine katkı yapmışlar.”⁴⁸

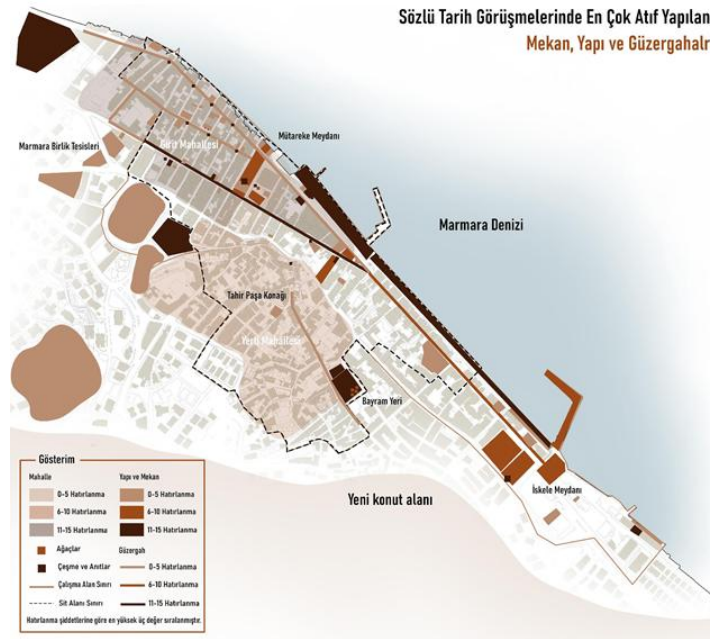

⁴⁶ İ.A.E. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁴⁷ E.E. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

⁴⁸ F.B. ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri, 2020 Mudanya.

Şekil 4. Sözlü tarih görüşmelerinde en çok atıf yapılan güzergahlar

Şekil 5. Sözlü tarih görüşmelerinde en çok atıf yapılan mekân, yapı ve güzergahlar

5. Sonuç

Bu çalışmada kolektif belleğin mekanla kurduğu ilişki sözlü tarih anlatıları ışığında aktarılmaya çalışılmış ve bellek mekanlarının tarih içerisinde geçirdiği değişim ve bu değişimin belleğe etkisi değerlendirilmiştir. “Kentsel Bellek ve Kentsel Mekân İlişkisi” bölümünde değinildiği gibi belleğin insan edimleri ile kurduğu ilişki birkaç açıdan ortaya konmuştur. Kent belleği bir imge halinde, kentin yaşayanları ve gözlemcileri içinde sürekli bir dönüşüme tabii tutularak var olmaktadır. Özellikle kültürel bellek üzerine özgün bir bakış açısı sunan Assmann (2022) bunu belleğin üç hatırlama biçimi şeklinde tariflemektedir. Kolektif belleğin parçası olan mekânın, kentlinin belleğinde nasıl yer aldığı sorusuna Mudanya örneği üzerinden yanıt aranmıştır.

Kişilerin mekâna dair anlatıları, belleklerinde mekanla ilişkilendirdiği tüm simge ve ritüellere gönderme yaparak şekillenmektedir. Bu bağlamda Assmann’ın mekânda cisimleştirilen bir belleğin varlığının temellerini Mudanya’da bulmak mümkündür. Mudanya örneğinde, mübadelenin ardından kentsel yaşamın yeniden şekillendiği görülmektedir. Bu dönem ticari, sosyal ve siyasi hayatta yaşanan değişimler ile iki farklı kültüre mensup insanların kentsel mekânda yeni bir yaşam biçimi oluşturmasıyla sonuçlanmıştır. Mudanya’nın anlatılarda geçen özgün dokusunun bu dönemde olduğu söylenebilir. Kentsel mekân da bu ortak ve aynı zamanda birbirinden farklılaşan kültürlerin yaşamları ışığında şekillenmiştir. Öte yandan Assmann’ın vurguladığı “bir gruba bağlılık çerçevesinde örgütlenen kültürel bellek” olgusu, tüm biçimleriyle Mudanya’da da karşımıza çıkmaktadır. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, belleğin belirli bir gruba aidiyet üzerinden kimliklerin inşasına referans vermesi, Mudanya özelinde Girit Mahallesi ve Yerli Mahallesi olarak ayrıışan kent katmanları arasındaki farklı kültürel kodlarda izlenebilir. Giritli aileler ve Yerli ailelerin kendilerine ait kültürlerinin birbiri içinde eriyerek ortak bir Mudanya kimliği yarattığını söyleyebiliriz. Bu kimliğin oluşum sürecini, bir grubun diğeri üzerinde egemenlik kurması şeklinde değil, ortak yaşam pratikleri geliştirirken aynı zamanda kendi kültürel değerlerini de yaşatarak varlıklarını sürdürmeleri şeklinde tanımlamak doğru olacaktır. Mudanya’daki yaşam pratiğinin yarattığı kentli kimliğine içkin olan Giritli-Yerli kültürel ayrışması, kentin ekonomi politik dönüşümü ve nüfus hareketliliği ile birlikte kimliklerin varoluşsal koşullarında yaşanan değişim, aynı zamanda bellek yıkımının da bir göstergesi olarak okunabilir. Assmann’ın

tartıştığı bir diğer kavram olan “tarihin yeniden kurulması”, kentsel mekânın değişmesi gibi, belleğin içeriğinin de güncel koşulların değişimine ve benzer bellekleri taşıyan kimliklerin gelecek tahayyülünün değişmesine atıf yapmaktadır. Bu anlamda bellek, değişimler gösterebilen dinamik bir kavram olarak karşımıza çıkarken, bu belleğin tarihsel başlangıcına atfedilen ilkelerinin ve ruhunun tamamıyla kaybolması anlamına gelmemektedir. Kolektif belleğin devamlılığını sağlayacak düşünsel ve pratik araçlardan uzaklaştırılan yaşam dinamiği, belleği yeniden üretme kapasitesi elinden alındığı ölçüde sıradanlaşmaktadır. Mudanya bu önermeye uygun bir biçimde kent belleğini yeniden üretmesini sağlayacak bütün yetilerden koparılmıştır. Mekânın inşasında belleğin bir parametre olarak kullanılmadığı senaryolarda belleğin mekanla kurduğu ilişki zamanla güçsüzleşir. Mudanya’nın 1950’lerden sonra yaşadığı mekânsal değişimler de bellek üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır.

1950’li yıllarla birlikte Mudanya’nın kimliğine ait olmayan sanayi faaliyetlerinin kentte gelişmesi ve bu sanayi faaliyetlerinin yarattığı ihtiyaçlar Mudanya’nın sahip olduğu çok katmanlı kentsel dokunun üstüne yeni bir yaşam biçimi eklemlenmesi ile sonuçlanmıştır. Sanayi için gerekli ulaşım bağlantılarının oluşması, gelen nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak sosyal alanların yaratılması, yeni konut alanlarının oluşturulması Mudanyalıların kentsel belleğini oluşturan mekanların dönüşümünü ve yıkımını zorunlu hale getirmiştir. Gelişen sanayi faaliyetlerinin yanı sıra Mudanya’nın sahip olduğu ılıman iklim koşulları bu bölgeyi ikincil konut yapımı için de cazip kılmıştır. Dolayısıyla kentsel mekân yeni ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenirken Mudanya’da yaşayan ailelerin kolektif belleğini oluşturan mekanlar ve mekânsal öğeler bu ihtiyaçların karşılanması sürecinde yok edilmiştir. Bu durum kentsel belleğin tutunacağı referansları bulmayı zorlaştırmıştır.

Çırak ve Sarıkaya (2023)’ya göre: “Koruma geçmiş ve gelecek arasında bağ kuran bir olgudur.” Koruma geçmişe ilişkin veriler yardımıyla bugünü oluşturan koşulları kendi bağlamında değerlendirilmesini sağlar, geçmişten gelen bilgiyi gelecek kuşaklara tarafsız ve doğru bir şekilde aktararak, bu bilginin kendi tarihsel çerçevesinde değerlendirilmesini bu sayede geleceğe dair sağlıklı öngörüler geliştirmesini olanaklı kılar. Koruma, bugünü anlama ve geleceği yorumlama da üstlendiği bu rol ile kentsel belleğin sürdürülmesindeki nihai yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. (Çırak ve Sarıkaya, 2023) Ne yazık ki yıllar içerisinde Mudanya’da neoliberalizmin etkisinde gerçekleşen dönüşümlerden koruma planları da payını almıştır. Bir zamanlar Mudanya’nın kentsel kimliğini tanımlayan, zeytincilik, ipek böcekçiliği, Girit Mahallesi, Yerli Mahallesi, sahil kasabası gibi ifadeler neoliberal kentleşmenin yarattığı yıkımla yerini günübirlik turizm ve sanayi kentine bırakarak kentsel kimliği yaratan bütün özellikler sermayenin birer aracı haline getirilmiştir. Koruma planı çerçevesinde gerçekleştirilen müdahaleler turizm faaliyetleri ile yeni rant alanları yaratmaktan öteye geçememiştir. Kentsel sit alanı içerisinde gerçekleştirilen müdahaleler alan kullanıcılarının günlük faaliyetlerini gerçekleştirme olanaklarını kısıtlamıştır. Bu durum Mudanya sakinleri için bir kimliksizleşme süreci başlatmıştır. Özellikle günü birlik turizm ve sayfiye alanı olarak görülen kentte, kentli için değil turistler için kurgulanan mekânsal düzenlemeler Mudanya’nın kentsel dokusuna zarar vermiştir. Bu durum kenti kendi talepleri doğrultusunda şekillendiren ve deneyimleyen kullanıcıların, kentsel mekandaki hızlı değişimlere adapte olmasını zorlaştırmıştır. Dolayısıyla kentlinin hem mekânın hem de belleğin yeniden üretim sürecinden koparılmasına neden olmuştur. Kentteki bu hızlı değişimler kentsel belleğin tutunduğu referansların da ortadan kaldırmıştır. Koruma planı çerçevesinde gerçekleştirilen, yanlış müdahaleler kentsel bellek referanslarını yok ederek, belleğin yanlış aktarılmasına neden olmaktadır. Mekânda gerçekleşen her türlü değişim, belleğin yıkımı, belleğin sürdürülmesi veya belleğin çarpıtılmasına neden olabilir. Bu bağlamda koruma planlarının bellek ile ilgili, veri toplama sürecinden, analizlere, plan çizim ve uygulamalara kadar olan her süreçte toplumsal bellekten gelen veriyi kullanması gerekirken, koruma çalışmalarının somut olan kültürel değerlerin korunmasından öteye gidemediğini, bu mekanların ise sadece yapı ölçeğinde kendi bağlamından ve işlevinden kopuk bir şekilde korunmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bu durum korumanın temel amacı olan geçmişten öğrenmeyi zedeleyerek geleceğin kurgulanmasında sorun yaratmaktadır. Dolayısıyla kentsel belleğe ilişkin verilerin koruma planı başta

olmak üzere tüm ölçeklerdeki plan kararlarına dahil edilmesi, kent kimliğinin ve dolayısıyla kent belleğinin korunmasında büyük önem taşımaktadır.

Mudanya’da bellek mekanlarının fonksiyonel değişimleri, işlevsizleşmesi, ekonomi politik gelişmelerin yarattığı tek tipleşme, göçle birlikte doğan yeni kentsel ihtiyaçların plansız bir şekilde çözülmeye çalışılması, koruma planlarının somut olmayan kentsel mirası korumaya yönelik eksiklikleri, kentin özgün kimliğini yaratan bellek referanslarını tehdit etmektedir. Çalışmada elde edilen veriler göstermektedir ki; kentsel belleğe ilişkin veriler planlama disiplinin içerisinde kullanılmadığı ölçüde bellek mekanları yok olma eğilimi içindedir. Mudanya özelinde yaşanan hızlı değişim, mevcut neoliberal kentleşme politikalarının yarattığı tüm kentler için geçerlidir. Kentlerin hızla büyümesine paralel olarak sürekli yıkılan ve yeniden yapılan bir belleğin, toplumun ve onu oluşturan kimliklerin gelişimine katkı sağlayamayacağı açıklıkla görünmektedir. Sonuç olarak, bu araştırma mekânın, fiziki sınırlarını aşan niteliğiyle belleğin dinamik bir aktörü olduğunu ve bu aktörü kentsel mekânın planlanması sürecinde bir araç olarak kullanarak bireylerin bağ kurabildiği kentsel mekanlar yaratabileceğini göstermektedir. Ancak bu bağlamda yaratılan ve gelişen kentsel mekanlar birer bellek mekânı olarak karşımıza çıkabilir.

Teşekkür

Makalenin yazım sürecinde fikir ve önerileriyle destek olan Doç. Dr. Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK, Okan SÜMER ve Orkan KALP'e, sözlü tarih görüşmelerinin yapılmasında katkısı olan Dilan Melisa ÖZSOY ve Batuhan ÖZBEK'e ve bu çalışmanın oluşmasında anılarıyla katkı sağlayan Mudanya sakinlerine teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Al, M. (2011). Kentte Bellek Yıkımı ve Kimlik İnşası–Palimpsest: Ankara Atatürk Bulvarı Bağlamında Bir İnceleme. *İdeal Kent Dergisi*, (4), 22-36.
- Assmann, J. (2022). *Kültürel Bellek*.: Ayrıntı Yayınları.
- Connerton, P. (2021). *Modernite Nasıl Unutturur*.: Sel Yayınları.
- Çırak, A.A. ve Sarıkaya Y.E. (2023). Bir Koruma Sorunsalı Olarak Mekânsal ve Kentsel Belleğin Yitimi. *Tasarım Kuram Dergisi*, 19(39), 427-448.
- Genç, H. (2014). *Mudanya’nın Zor Yılları*. Bursa: Mudanya Belediyesi.
- Halbwachs, M. (2023). *Kolektif Bellek*.: Pinhan Yayınları.
- Köksoy Karpat, G. (2009). Tarihsel Alanlarda Sözlü Tarih Bilgisine Dayalı Kentsel Tasarım Kriterlerinin Oluşturulması: Kemeraltı Anafartalar Caddesi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
- Nora, P. (2022). *Hafıza Mekanları*. : Doğu Batı Yayınları.
- Olgun, İ. (2009). *Kentsel Değişim Sürecinde Kentsel Okuma ve Bellek İlişkisi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü Şehircilik Anabilim Dalı.
- Özsüle, Z. (2005). *Yerleşimlerin Korunması Açısından Kültürel Peyzaj Değerlendirilmesi: Mudanya Örneği*. *Yayınlanmış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Sümer, O. (2024). Bellek Üreticisi Olarak Sinematografik İmge: Aftersun Örneği. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı.
- Ünlü, T.S. (2017). Kent Kimliğinin Oluşumunda Kentsel Bellek ve Kentsel Mekân İlişkisi: Mersin Örneği. Planlama Dergisi, 27(1), 75-93.
- Yıldız, B. (2001). Mudanya'nın Kuruluşu ve Gelişmesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı.

Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması

kümTak

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak>

Bir Konut Yapısının Mekânsal Değişimini Barınma İhtiyacı Üzerinden Okumak: Paşolar Evi Örneği

Reading the Spatial Transformation of a Residential Structure Through the Lens of Housing Needs: The Case of Paşolar House

Süleyman Burçak ÇIKIKÇI¹ , Merve Nur DORAK²

Araştırma Makalesi

Başvuru: 29.08.2025; Revizyon: 15.10.2025; Kabul: 16.10.2025; Yayın: 31.10.2025

ÖZ

Bu çalışma, barınma ihtiyacının geleneksel konut yapılarındaki mekânsal dönüşüm üzerindeki etkilerini, Aydın ili Kuşadası ilçesinin Kaleiçi bölgesinde yer alan yaklaşık 210 yıllık Paşolar Evi örneği üzerinden değerlendirmektedir. Barınma, yalnızca fiziksel bir gereksinim değil; aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamlarla şekillenen, dönemsel ihtiyaçlara göre evrilen mekânsal bir üretim sürecidir. Bu bağlamda araştırmada restitüsyon analizleri, sözlü tarih görüşmeleri ve literatür taraması birlikte ele alınarak, yapının zaman içerisindeki değişimleri hem fiziksel izler hem de kullanıcı anlatıları yoluyla belgelenmiştir. Sofa ve eyvan gibi geleneksel mekân kurgularının kapatılarak farklı işlevlere dönüştürülmesi, zaman içinde değişen yaşam biçimleri, artan barınma ihtiyacına dayalı mekânsal adaptasyonları yansıtmaktadır. 2020 yılı Sisam Depremi sonrası yapıda tespit edilen yapısal hasar, mimari koruma sürecini hızlandırmış; fiziksel müdahalelerle birlikte bellek temelli yaklaşımları da içeren bütüncül bir koruma süreci başlatılmıştır. Bu çalışma, mekânsal sürekliliğin, yerel bellekle ilişkili olarak nasıl kurulduğunu ve geleneksel bir konut yapısının kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda nasıl dönüştüğünü kültürel miras perspektifinden irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk evi, mekânsal dönüşüm, plan şeması evrimi, barınma kültürü, fonksiyonel adaptasyon.

¹ Mimar, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, burcackikici@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2874-8144

² Mimar, Buon'arte Architects, y.mim.merveselvi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1099-9933

ABSTRACT

This study examines the impact of housing needs on spatial transformations in traditional residential architecture, focusing on the case of Paşolar Evi—a 210-year-old house located in the Kaleiçi district of Kuşadası, Aydın, Türkiye. Housing is not merely a physical requirement but a spatial production process shaped by social, cultural, and economic dynamics, and it evolves in response to changing needs over time. In this context, the research combines restitution analysis, oral history interviews, and literature review to document spatial changes in the building through both physical traces and user narratives. The transformation of traditional spaces such as the sofa and eyvan into enclosed rooms illustrates how spatial configurations within the domestic environment adapt over time in response to evolving user needs and lifestyle changes. Following the structural damage caused by the 2020 Samos Earthquake, the architectural conservation process was accelerated and expanded to include memory-based approaches alongside physical interventions. This study offers an interdisciplinary perspective on how spatial continuity is maintained through local memory and how traditional dwellings are reconfigured under the influence of housing needs, thereby contributing to the discourse on cultural heritage.

Keywords: Traditional Turkish house, spatial transformation, plan typology, housing culture, functional adaptation.

1.Giriş

Barınma, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden günümüze kadar varlığını sürdüren en temel yaşamsal ihtiyaçlardan biri olagelmıştır. Bu ihtiyaç; çevresel koşullar, mekânsal arzular, toplumsal baskılar, kültürel normlar, ekonomik dönüşümler ve politik etkiler gibi çok katmanlı faktörlerin şekillendirdiği çeşitli mekânsal üretim biçimlerini beraberinde getirmiştir (Görgülü & Koca, 2007; Altuntaş & Bekar, 2021). Söz konusu dönüşümlerin izleri hem modern konut tipolojilerinde hem de geleneksel konut yapılarında gözlemlenebilmekte; özellikle geleneksel yapılar, bu dönüşümlere daha esnek ve uyarlanabilir mekânlarla yanıt verebilmektedir (Kuban, 1982; Bektaş, 1996). Bu noktada barınma ihtiyacı, yalnızca biyolojik bir gereklilik değil, aynı zamanda konut mekânlarının oluşumunu yönlendiren temel bir sosyo-mekânsal dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu yaklaşım, Henri Lefebvre'in "mekânın toplumsal üretimi" kuramı ile de örtüşmektedir. Lefebvre'e göre mekân, yalnızca fiziksel bir nesne değil; aynı zamanda toplumsal ilişkilerin üretildiği, yeniden üretildiği ve temsil edildiği bir yapı bütünüdür (Lefebvre, 1991). Dolayısıyla barınma, bireyin gündelik yaşamını sürdürdüğü bir barınaktan öte, mekânsal üretimin sosyal temsillerle iç içe geçtiği bir yaşam pratiği olarak değerlendirilebilir.

Barınma ihtiyacının zaman içerisinde farklı mekânsal gereksinimlerle nasıl evrildiğini anlamak, özellikle geleneksel konut yapılarının tarihsel dönüşümünü analiz etmeyi gerektirir. Bu bağlamda, bu çalışma Aydın ili Kuşadası ilçesinde yer alan, en az 210 yıllık geçmişe sahip bir geleneksel konut yapısını örnek olay olarak ele almakta ve yapının geçirdiği mekânsal değişimleri hem fiziksel belgeler hem de kullanıcı anlatıları üzerinden incelemektedir. Araştırma kapsamında restitüsyon çalışmaları, literatür taraması ve sözlü tarih görüşmeleri yürütülmüş; restitüsyon aracılığıyla yapının ilk hâinden günümüze kadar geçirdiği mekânsal müdahaleler belgelenmiş, karşılaştırmalı literatür analizi ile benzer örneklerle ilişkisi kurulmuş ve sözlü tarih yöntemiyle kullanıcı deneyimlerinin mekânsal değişime katkısı derinlemesine değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma barınma ihtiyacının geleneksel konut yapılarında nasıl mekânsal dönüşümlere yol açtığını çok katmanlı bir perspektiften ortaya koymakta ve barınmanın mekânın biçimlenmesindeki belirleyici rolüne vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda, bu tür çalışmaların yalnızca

fiziksel mirasın korunmasına değil, toplumsal belleğin sürdürülebilirliği ve kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasına da önemli katkılar sunduğu değerlendirilmektedir.

2. Barınma İhtiyacının Tarihsel Gelişimi

Barınma ihtiyacı, insanlık tarihi kadar eski ve temel bir kavramdır. İlk insanların avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağladıkları dönemlerde, barınma gereksinimi genellikle doğal mağaralar gibi çevresel öğelerle karşılanmıştır. Ancak tarım devrimiyle birlikte yerleşik yaşama geçilmesi, barınma anlayışında köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Sabit yerleşimlerin ortaya çıkması, konut mimarisinde işlevsellikten biçimsel örgütlenmeye uzanan önemli evrimsel süreçleri tetiklemiştir (Çakır, b.t.; Kuban, 2007).

Zamanla insanlar, çevresel koşullar, iklim, malzeme temini ve toplumsal yaşam biçimlerine bağlı olarak farklı konut tipolojileri geliştirmiştir. Konutların tasarımı ve işlevi, yalnızca barınma gibi temel bir gereksinimi değil; aynı zamanda güvenlik, mahremiyet, toplumsal aidiyet ve kimlik gibi daha soyut ihtiyaçları da karşılayacak biçimde biçimlenmiştir. Bu bağlamda barınma, yalnızca fiziksel bir ihtiyaç olarak değil; kültürel, sosyal ve sembolik bir olgu olarak da değerlendirilmelidir (Altuntaş & Bekar, 2021). Mekân, bireylerin sosyal ilişkilerini kurdukları, toplumsal yapılarla etkileşime geçtikleri ve kimliklerini inşa ettikleri bir yaşam alanına dönüşmektedir.

3. Geleneksel Konut Yapılarının Özellikleri

Her coğrafi bölgenin olduğu gibi, Ege Bölgesi'nin de kendine özgü; iklim, topoğrafya ve kültürel dokuyla şekillenmiş karakteristik bir mimari üslubu bulunmaktadır. Bu mimari anlayış, kuzeyde Çanakkale ve Balıkesir'den başlayarak doğuda Uşak, Sandıklı ve Egridir'e, güneyde ise Antalya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkisini göstermektedir (Eldem, 1984). Bölge içindeki farklı yerleşimlerde ev tipolojileri çeşitlilik gösterse de, genel plan kurgusu ve malzeme kullanımında ortak ilkeler dikkat çeker.

Ege konutlarının mekânsal düzeninde sofalar, temel organizasyon elemanı olarak öne çıkar. Anadolu evlerinde olduğu gibi, odaların bir araya geldiği ve genellikle doğrudan dış mekânla ilişki kurduğu bu mekânsal unsur, Batı Avrupa evlerinden farklı olarak iç dolaşımın merkezini oluşturur. Sofa planları genel olarak sofasız, dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalı olmak üzere dört temel kategoriye ayrılır (Eldem, 1984). 18. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl başlarına kadar geçen süreçte, açık dış sofa kullanımından kapalı dış sofaya, oradan da iç sofaya doğru evrilen bir dönüşüm gözlemlenmiştir (Satkın, 2012).

Ege evlerinde sofa genellikle dış mekâna, özellikle bahçeye ya da avluya açılacak şekilde konumlandırılır. Yapılar, taş zemin kat üzerine ahşap karkas sistemle inşa edilmekte; üst örtüde kiremit çatılar kullanılmaktadır. Duvar yüzeyleri çoğunlukla sıva üzerine beyaz badana ile kaplanır ve bu yüzeylerde zaman zaman kalem işi süslemelere de yer verilir. Dış sofanın kemerli geçişleri ahşap direklerle taşınır. Cephe düzeninde şahnişin ve cumba gibi çıkmalar önemli yer tutar; çıkma altları ise bağdadi sıva ile eğrisel profiller oluşturacak şekilde kapatılır ya da "eli böğründe" adı verilen ahşap desteklerle taşınır. Saçak altlarında bağdadi yüzeyler ve bu yüzeylere işlenen süslemeler, yapının estetik bütünlüğünü tamamlayan öğelerdir (Eldem, 1984).

4. Kuşadası'ndaki Geleneksel Konut Yapısı: Paşolar Evi

Kuşadası, Anadolu'nun batı kıyısında yer alan; tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, zengin tarihi ve doğal dokusuyla öne çıkan önemli bir liman kentidir. M.Ö. 3000'lere kadar uzanan geçmişi boyunca İyonlar, Romalılar, Bizanslılar ve Osmanlılar gibi çeşitli uygarlıklar bölgede iz bırakmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kuşadası, deniz ticaretinin sağladığı ekonomik canlılıkla gelişmiş; bu süreçte kentte çeşitli kamu yapıları, camiler, hamamlar, kervansaraylar ve konaklar inşa edilmiştir. Kuşadası evleri, Osmanlı sivil mimarisini özgün biçimde yansıtmaları ve bu mirası günümüze taşıyor olmaları açısından önemli bir yere sahiptir.

Resim 1. Paşolar Evi Bahar Sokak Cephesi (Selvi, 2023)

Osmanlı sivil mimarisinin seçkin örneklerinden biri olan Paşolar Evi, Kaleiçi Mahallesi'nde, tarihi Kaleiçi Hamamı ile aynı adada; Kaleiçi Camii ve Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı'na yakın bir konumda yer almaktadır.

Yapı, Aydın ili Kuşadası ilçesi Camikebir Mahallesi, 65 ada 21 parselde, Bahar Sokak üzerinde konumlanmakta olup halk arasında "Sultan Han" olarak da anılmaktadır. 19. yüzyıl başlarına tarihlenen Paşolar Evi, Osmanlı sivil mimarisinin bölgede günümüze ulaşabilmiş özgün ve bütünlüklü örneklerinden biridir (Resim 1). Cephe düzeni, yapı elemanları ve mimari özelliklerinin korunmuş olması; barındırdığı kalem işleri ve ahşap süsleme detaylarıyla yapı, çevresindeki benzerlerinden ayrılmaktadır. Günümüzde Camikebir Mahallesi, ticaretin yoğunlaştığı ve gece-gündüz canlılığını sürdüren bir alan olarak öne çıkmaktadır. Paşolar Evi, bu mahallenin Bahar Sokak üzerindeki iki tescilli yapısından biridir; diğeri ise bitişiğinde yer almakta olup, mevcut işlevi nedeniyle cephesi görünmemektedir.

Yapı, zemin kat ve birinci kattan oluşmakta olup toplamda yaklaşık 400 m²'lik bir alana sahiptir. Zemin katta yığma duvar tekniği, birinci katta ise beden duvarları dışında ahşap karkas duvar sistemi kullanılmış; böylece karma bir yapı tekniği benimsenmiştir. Cephe kurgusu asimetrik düzendedir ve sıvalı yüzeylerle tanımlanmıştır. Çokgen ve dikdörtgen formlu çıkmalar, yapıya ve sokağa üçüncü boyutta hareketlilik ve zenginlik kazandırmaktadır. Başodaya ait dikdörtgen çıkma, yapının dışa taşan uzantısı olan şahnişin niteliğindedir. Çıkmalar, iki yanda konumlandırılmış ve eğrisel biçimli ahşap göğüslemeler

(eli böğründeler) ile desteklenmiştir. Yapının özgün kapı, pencere, pervaz ve ahşap dikmeleri gibi mimari elemanları korunmuş olup, cephe karakteri bütüncül biçimde günümüze ulaşmıştır.

Plan şeması, Kuşadası evlerine özgü L sofalı geleneksel Türk evi tipolojisini yansıtmaktadır. Geleneksel yerleşim dokusuna özgü kuzuluklu bir kapı aracılığıyla yapıya sokaktan doğrudan giriş sağlanmakta; taşlık bölümünden geçilerek iç bahçeye ulaşılmaktadır. Kare formulu yapı ile bahçe, kaydırmalı bir düzende yerleştirilmiştir. Bahçe, yapı ile benzer büyüklükte olup, geçmişte hurma, asma ve narenciye gibi çeşitli bitki türlerine ev sahipliği yapmıştır. Cengiz Bektaş'ın Kuşadası Evleri (1991) adlı eserinde belirttiğine göre, zemin katta ahır, kiler, taşlık, samanlık ve ocak gibi servis mekânları yer almaktadır. Bektaş, çalışmasında samanlık bölümünün içinde hamamın yer aldığına ve yapının sofasının sonradan biçim değiştirdiğine dair bilgileri de not düşmektedir. Girişin solunda, aynasında çarkıfelek motifi bulunan kurnalı bir çeşme yer almaktadır.

Zemin kat ile birinci kat arasındaki bağlantı, sahanlığa kadar taş ve mermer, sonrasında ise ahşap malzeme kullanılan, tek yönlü bir merdivenle sağlanmaktadır. Merdivenin doğal taş kısmının tam simetrisinde, bahçeye doğru yönelen ve devşirme malzeme kullanılarak yapılmış iki basamak daha bulunmaktadır. Bu durum, merdivenin başlangıçta çift yönlü tasarlandığı, ancak sonradan yönünün değiştirildiği izlenimini vermektedir. Sahanlığın altında küçük, tonoz örtülü bir niş yer almakta; merdiven başlıklarında ise geleneksel “nar” motifleri görülmektedir. Ayrıca, Türk evlerinde nadiren rastlanan, güvenlik amacıyla merdiven boşluğunu kapatan ahşap bir kepenk bu yapıda özgün haliyle korunmuştur.

Birinci katta yer alan revaklı L sofa, başlangıçta açık olarak tasarlanmış, ancak daha sonra nitelikli bir dönem ekinde kapatılmıştır. Bu müdahale, zemin kattaki ters tavanda kullanılan farklı malzeme türünden anlaşılmaktadır. Sofanın çevresine L biçiminde yerleştirilen odaların kapılarının, pahlı biçimde konumlandırılması dikkat çekicidir. Bu kapıların pah yüzeyleri, kalem işi bezemelerle özenle süslenmiştir. Odalarda ise gömme dolaplar, ahşap çıtakari tavan süslemeleri ve kalem işi ile bezeli pahlı kapı girişleri öne çıkmaktadır. Kalem işlerinin en dikkat çekici örneklerinden biri, Hicri 1229 (1814) tarihli ve Arap harfleriyle yazılmış “mâşâallahü kâne” ibaresidir (Resim 2). Bu bezemeler, yapının sanat tarihi açısından sahip olduğu estetik ve kültürel değeri açıkça ortaya koymaktadır.

Resim 2. Ocaklı Oda Giriş Pahlı (Mehmet Korkmaz, 2023)

Yapının eyvan bölümü zamanla kapatılarak bir odaya dönüştürülmüştür. Bu mekânın iki yanındaki odaların geçmişte harem ve selamlık olarak kullanıldığı, iç pencereler ve alt açıklıklardan (tepsilik) servis yapılabildiği düşünülmektedir (Resim 3). Eyvandan dönüştürülen odada süslemeli bir tavan bulunurken, bitişiğindeki başoda seki üzerine yerleştirilmiş, sokakla ilişki kuran çıkması ve zengin çıtakari tavanı ile yapının en gösterişli mekanlarından biridir. Odada, üzerinde kalem işleri bulunan bir musandıra (Resim 4) ile birlikte bir yüklük yer almakta; yüklüğün yanındaki küçük bir kapıdan geçilerek mutfığa ulaşan gizli bir geçit sayesinde, başoda ile mutfak arasında bağlantı kurulmakta ve bu geçit her iki mekândan erişilebilen iki bölmeli bir yunmalığa açılmaktadır.

Resim 3. Eyvandan baş odaya bakan açıklıklar ve tepsilik (Selvi,2023)

Resim 4. Başoda ve kalem işi süslemeli musandırası (Çıkıkçı, 2022)

Diğer odalar, daha sade ve işlev odaklı mimari elemanlarla kurgulanmıştır. Bu mekânlarda da musandıra, gömme dolaplar ve ahşap tavan süslemeleri gibi geleneksel donatılar yer almaktadır. Ön cepheye bakan, köşeleri pahlanmış bir çıkmaya sahip olan oda, yalın kurgusuna rağmen geleneksel ahşap öğeleri ile karakterini korumaktadır.

Yapının üst örtüsü alaturka kiremit kaplıdır ve saçaklıdır. Birinci grup tescilli olan yapı, özgün işlevi olan konut işlevini zamanla kaybetmiş; bölgedeki turizmin etkisiyle bir dönem restoran olarak kullanılmış ve günümüzde yemek ve eğlence işleviyle hizmet vermeye devam etmektedir. Bu dönüşüm kapsamında zemin kat ve bahçede bazı müdahaleler yapılmıştır: sökülebilir bir üst örtü, yeni ıslak hacimler, girişe eklenen rüzgarlık ve bar tezgâhı gibi eklentiler bunlar arasındadır. Ancak üst katın kamuya kapalı tutulması, plan şemasının büyük ölçüde özgünlüğünü korumasını sağlamıştır.

Yapının birinci katında erken dönem mekânsal değişimlere rastlanmaktadır. Açık sofaların kapatılması, odalar arasındaki sofanın devamı niteliğindeki girintinin kapatılarak odaya dönüştürülmesi ve eyvanın kapatılarak oda haline getirilmesi, değişen ihtiyaçlara yönelik erken dönem nitelikli müdahalelerdir. Yapının günümüzdeki işlevi nedeni ile üst kat kullanılmadığı için bu bölüm özgünlüğünü korumuş; ancak düzenli bakım görmediğinden bazı bozulmalar meydana gelmiştir. Ayrıca yapıya bitişik tek katlı yapının yıkılmasıyla arka duvarda düşeyden sapma oluşmuş, bu nedenle 2022 yılında yapı ahşap payandalarla desteklenmektedir.

Tüm bu dönüşüm ve müdahalelere rağmen Paşolar Evi, Kuşadası Kaleiçi'nin tarihsel peyzajı içinde kalem işleri, çıtakari tavan süslemeleri, ahşap işçiliği ve plan şemasıyla özgün karakterini koruyabilmiş nadir yapılardan biri olma niteliğini sürdürmektedir (Selvi, 2023).

Afetler, kültürel miras alanlarının korunmasında en büyük tehditlerden biri olarak kabul edilir. Özellikle geleneksel konut yapıları gibi özgünlük ve bütünlük taşıyan taşınmazlar, afet risklerine karşı daha kırılgan bir yapı sergiler. Afet sonrası kültürel miras alanlarında karşılaşılan tehditler, ICOMOS'un (2003) Heritage at Risk raporlarında da küresel ölçekte belgelenmiştir. Bu raporlar göstermektedir ki, afet sonrası müdahaleler yalnızca fiziksel güçlendirme değil, aynı zamanda tarihi yapının özgün karakterine zarar vermeyecek yöntemlerle planlanmalıdır. Bu hassasiyete sahip yapılardan biri de Paşolar Evi'dir. 30 Ekim 2020 tarihinde meydana gelen Sisam merkezli 7.0 büyüklüğündeki deprem, özellikle İzmir ve Kuşadası çevresindeki yerleşimlerde ciddi etkiler yaratmıştır (AFAD, 2020) ve Paşolar Evi bu deprem sonrasında hasar almıştır. Yapının arka parseline bitişik olan duvarında 5-10 cm'lik bir açılma meydana gelmiştir. 2021 yılında duvarda malzeme kaybından kaynaklı oluşan açılmaya ilişkin ilk müdahale çalışmaları başlatılmıştır. Mimar ve inşaat mühendisleri ile yapılan ön çalışma sonrasında ahşap payandalar ile geçici olarak duvarın desteklenmesi kararlaştırılmıştır. Koruma kurulu ve ilgili belediyenin onayı ve denetiminde çalışmalar tamamlanarak ahşap payandalarla yapı desteklenmiştir. Yapılan bu geçici müdahale ile birlikte; daha önce anlatılara odaklı sürdürülen çalışma süreci, mimari koruma boyutunu da içerecek şekilde genişlemiş; yapı üzerindeki fiziksel müdahaleler, anlatılarla bütünleşik bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır. Anlatılar, yalnızca sözlü veya yazılı ifadeler değil; aynı zamanda onları taşıyan ve anlamlandıran mekânsal bağlamla birlikte bir bütün oluşturmaktadır. Bu bağlamda, anlatıların sürekliliği ve kuşaklar arası aktarımı, fiziksel mekânın korunmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bütüncül yaklaşımla başlatılan koruma süreci, öncelikle bir acil müdahale projesinin hazırlanmasıyla somutlaşmış; ardından belgeleme, analiz ve değerlendirme çalışmalarıyla desteklenerek devam etmiştir.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik güncel yaklaşımlar, yalnızca uzman odaklı müdahaleleri değil, aynı zamanda topluluk temelli ve katılımcı süreçleri de önceliklendirmektedir. Bu bağlamda dijital mecralar, özellikle sosyal medya platformları, miras alanlarının bellek temelli yeniden üretimi açısından önemli birer araç hâline gelmiştir. Paşolar Evi'ndeki koruma sürecinin ilerlemesiyle birlikte, koruma sürecini görünür kılmak ve potansiyel kullanıcıları sürece dâhil edebilmek amacıyla dijital bir iletişim mecrası olarak bir sosyal medya hesabı oluşturulmuştur. Paşolar Evi örneğinde, sosyal medya kullanımı yalnızca bir tanıtım faaliyeti değil, aynı zamanda katılımcı bir belgeleme ve anlatı üretim süreci olarak

kurgulanmıştır. Bu platformlar üzerinden yapılan paylaşımlar, kullanıcıların mekâna dair kişisel hafızalarını canlandırmakta, yerel halkın sürece katılımını teşvik etmekte ve yapı ile topluluk arasında yeniden bağ kurulmasını sağlamaktadır. UNESCO'nun 2021 tarihli Living Heritage and Digital Technologies bildirisi, dijital araçların yaşayan mirasın aktarımında dönüştürücü bir potansiyele sahip olduğunu vurgulamaktadır (UNESCO, 2021).

Araştırma Yöntemleri

Bu çalışmada, geleneksel bir konut yapısında zaman içerisinde ortaya çıkan mekânsal değişimleri analiz edebilmek amacıyla restitüsyon çalışmaları, literatür taraması ve sözlü tarih görüşmeleri olmak üzere üç temel yöntem benimsenmiştir.

İlk olarak, restitüsyon çalışmaları, yapının tarihsel süreçte geçirdiği fiziksel dönüşümlerin belgelenmesi ve analiz edilmesi açısından başat bir veri kaynağı olmuştur. Özellikle yapı ölçeğinde hazırlanan rölöve ve belgeleme raporları, mekânsal müdahalelerin dönemsel sıralamasını ortaya koymakta ve özgün plan şemasındaki değişikliklerin yorumlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu veriler, Paşolar Evi'nin zamansal katmanlarının okunabilirliğini artıran temel unsurlar arasında yer almaktadır.

İkinci olarak, literatür taraması kapsamında hem Paşolar Evi'ni doğrudan konu alan akademik çalışmalar (tezler, makaleler, mimari belgeleme raporları) hem de benzer geleneksel konut örneklerine ilişkin karşılaştırmalı kaynaklar incelenmiştir. Bu yöntem, çalışmanın analitik çerçevesini derinleştirmekte ve mekânsal dönüşüm süreçlerinin sosyokültürel bağlamda değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Literatür verileri, geleneksel konutların barınma gereksinimleri doğrultusunda nasıl dönüştüğünü karşılaştırmalı olarak analiz etmeye olanak sunmaktadır.

Üçüncü yöntem olan sözlü tarih görüşmeleri, yapının eski ve mevcut kullanıcıları ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar aracılığıyla yürütülmüştür. Bu yöntem, mekâna dair kolektif belleğin izini sürerek, yapının yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda anlatsal dönüşümünü de belgelemeyi amaçlamaktadır. Sözlü anlatılar, restitüsyon bulgularını destekler nitelikte olup, mekân ve mekân deneyimi ilişkisini bağlamsal düzeyde kavramaya olanak sağlamaktadır.

Bu üç yöntem birlikte ele alındığında, çalışma yalnızca fiziksel dönüşümü belgeleyen teknik bir inceleme olmanın ötesine geçmekte; aynı zamanda sosyal tarih, kültürel bellek ve kullanıcı deneyimi gibi alanlara da temas eden bütüncül bir koruma okuması sunmaktadır.

5. Mekânsal Değişimlerin Analizi

Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi: Osmanlı Dönemi* adlı çalışmasında geleneksel Türk evlerini üç ana dönemde sınıflandırır. Bu sınıflandırma, plan şeması, yapım tekniği ve bezeme anlayışı gibi çeşitli açılardan dönemsel farklılıkları ortaya koymayı amaçlar. Paşolar Evi, bu sınıflandırma içinde yalnızca bulunduğu dönemin değil, aynı zamanda önceki dönemlerin mimari özelliklerini de yansıtan çok katmanlı bir yapı kimliğine sahiptir.

Yapıda, I. dönem Türk evlerinin erken örneklerinden biri olan çift kollu merdiven kurgusu dikkat çeker. II. dönemde yaygın olarak görülen dış sofalı ve eyvanlı plan şeması da Paşolar Evi'nde belirgin bir şekilde uygulanmıştır. Ayrıca III. dönemde öne çıkan barok etkili bezemeler, cephede artan açıklıklar ve pahlı kapı girişleri gibi özellikler de yapı bünyesinde izlenmektedir. Tüm bu özellikleriyle Paşolar Evi, geç Osmanlı konut mimarisinin süreklilik ve dönüşüm süreçlerini bir arada yansıtan nadir örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Eldem, özellikle Batı Anadolu'daki geleneksel konut tipolojilerini tanımlarken, odalar, sofa ve eyvan gibi mekânsal birimlerden oluşan plan şemalarının genellikle dış sofalı olarak biçimlendiğini belirtir. Bu plan şemalarında odalar, sofanın bir kenarına sıralanır; plan bütünlüğü ise genellikle "L" ya da "U" biçiminde organize edilir. Yapım teknikleri açısından ise taş temeller üzerine inşa edilen kâgir duvarlar,

ahşap çatki sistemler ve alaturka kiremit örtüler öne çıkar (Eldem, 1954). Paşolar Evi'nin plan şeması ve yapım tekniği, bu tanımla birebir örtüşmektedir.

Türk evinin temel mekânsal bileşenleri oda, sofa ve sofaya bağlı olarak gelişen eyvanlardır. Oda, yapının en küçük birimi olup, evlerin oda sayısına göre tanımlanmasına olanak tanır. Eyvanlar ise, hayat ya da sofanın odalar arasında uzanarak oluşturduğu yarı açık veya kapalı oturma alanlarıdır. Bu tür bir mekânsal düzenlemeye Birgi'de yer alan Çakırağa Konağı'nın orta kat eyvanlarında da rastlanır. Söz konusu yapıdaki eyvanlar, sofaya bakan cephelerinde kemer ya da direklerle biçimlendirilmiş olup, döşemeleri genellikle sofadan bir seki yüksekliğindedir (Ünal, 2001). Ancak Paşolar Evi'nde bu sekili döşeme günümüze ulaşmamıştır.

1814 yılına tarihlenen Paşolar Evi, geç 18. yüzyıl ile erken 19. yüzyıl Osmanlı konut mimarisi arasında bir geçiş örneği sunar. Eldem'in tanımladığı üç dönem özelliklerini aynı yapı bünyesinde bir araya getirmesi, yapının hem tarihsel süreklilik hem de mimari evrim açısından özel bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

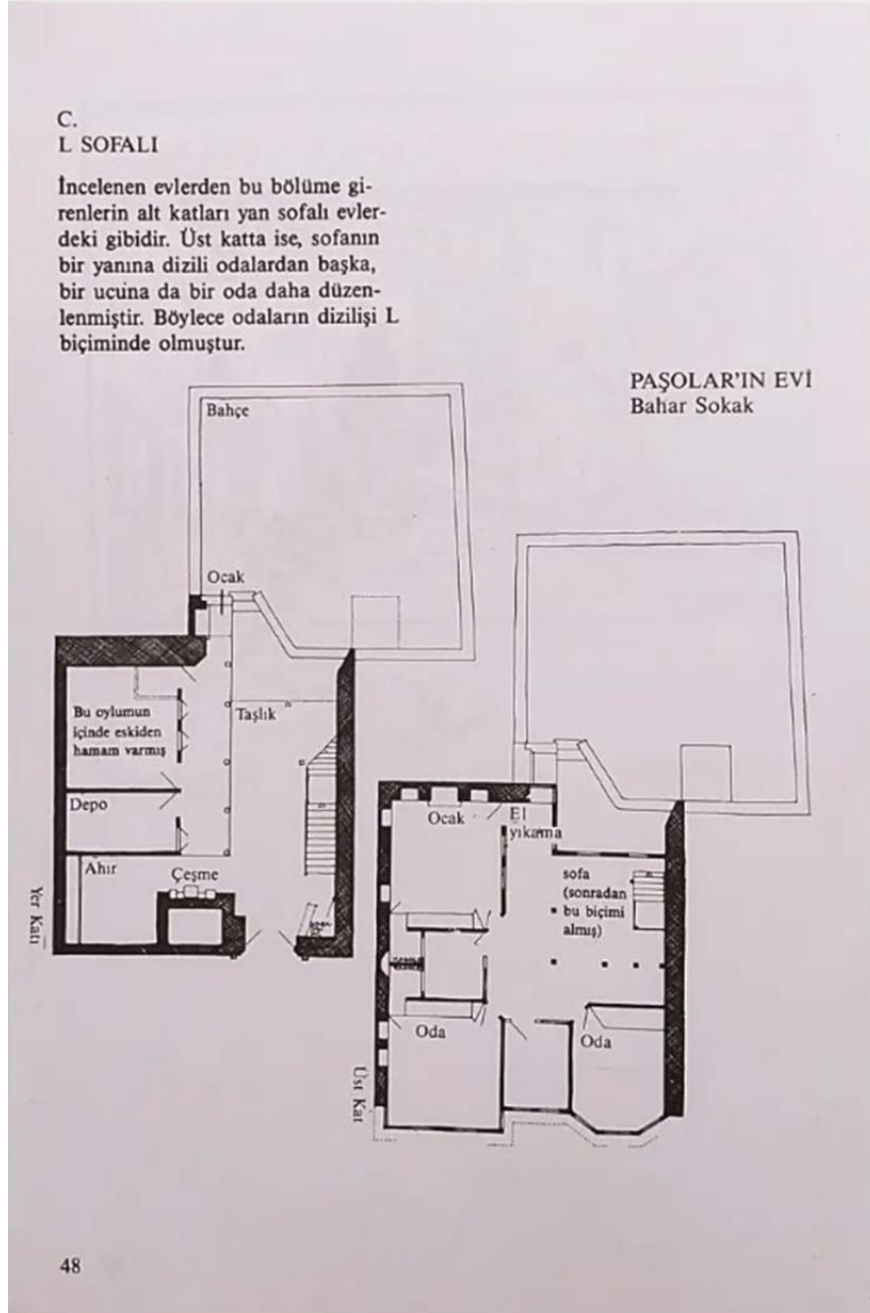
Barınma ihtiyacının, dönemsel olarak değişen mekânsal gereksinimlerle nasıl evrildiğini anlamak, geleneksel konut yapılarını tarihsel süreklilik içinde analiz etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Paşolar Evi özelinde bilinen en erken mimari analiz, Cengiz Bektaş'ın 1991 yılında yayımlanan Kuşadası Evleri adlı çalışmasına dayanmaktadır. Söz konusu çalışma, Bektaş'ın "Kuşadası'nda Fiziksel-Sosyal Yapı Değişmesi ve Doğal Çevre Korunumu" temalı bir sempozyum kapsamında gerçekleştirdiği saha araştırması sürecinde ortaya konmuştur.

Yaklaşık on gün süren bu alan çalışması boyunca Bektaş ve ekibi, Kuşadası'nın sokaklarını gezerek 60 geleneksel yapıyı yerinde incelemiş; elde ettikleri eskiz, fotoğraf ve notları ayrıntılı biçimde belgeleyerek arşivlemiştir (Bektaş, 1991).

Bektaş, söz konusu yapıları yalnızca tipolojik özellikleri açısından değil, aynı zamanda kent dokusuyla ve sokak yaşamıyla olan ilişkileri bağlamında da değerlendirmiştir. Kuşadası'nın birbirine paralel sokakları, bu sokaklara açılan cumbalar ve çıkmalar, kentsel boşluklar, çıkmaz sokaklar, çatı kuşları, pencere demirleri, kapı tokmakları ve çiçek motifleri gibi pek çok mimari unsur, çalışmada halk yapı sanatı perspektifinden kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır.

Bektaş, incelediği altmış yapıdan yirmi dokuzuna daha ayrıntılı olarak yer vermiş; özellikle sofa tipolojileri temelinde bir yapı sınıflandırması geliştirmiştir. Bu sınıflandırma, geleneksel Türk evlerinin plan şemalarının anlaşılması açısından önemli bir referans niteliği taşımaktadır. Paşolar Evi ise Bektaş'ın "L sofalı evler" kategorisinde tanımladığı örneklerden biridir. Bektaş, bu tipolojiyi şu şekilde tanımlamaktadır (Bektaş, 1991, Üçer, 2011):

"L sofalı evlerin alt katları yan sofalı evlerdeki gibidir. Üst katta ise sofanın bir yanına dizili odalardan başka, bir ucundan diğer ucuna da odalar düzenlenmiştir. Böylece odaların dizilişi 'L' biçiminde olmuştur." (Bektaş, 1991: 39). Bu tanımlama, Paşolar Evi'nin hem plan düzeyindeki özgünlüğünü hem de geleneksel konut tipolojileri içindeki konumunu belirlemede önemli bir referans sunmaktadır.

Resim 5. Cengiz Bektaş Plan Eskizi (1979)

Bektaş'ın plan eskizlerinde, sofanın sonradan kapatıldığı ve alt katta bir ev hamamının bulunduğu dair iki önemli not yer almaktadır (Resim 5). Bu bulgular, yapının özgün konut işlevine ilişkin önemli ipuçları sunmakta ve restitüsyon çalışmaları tarafından da desteklenmektedir. Başlangıçta açık olan sofa, zamanla kapalı bir mekâna dönüştürülmüştür. Aynı şekilde, alt katta bir ev hamamının varlığına ilişkin notlar da yapının konut olarak kullanıldığı dönemlere dair bilgi vermektedir.

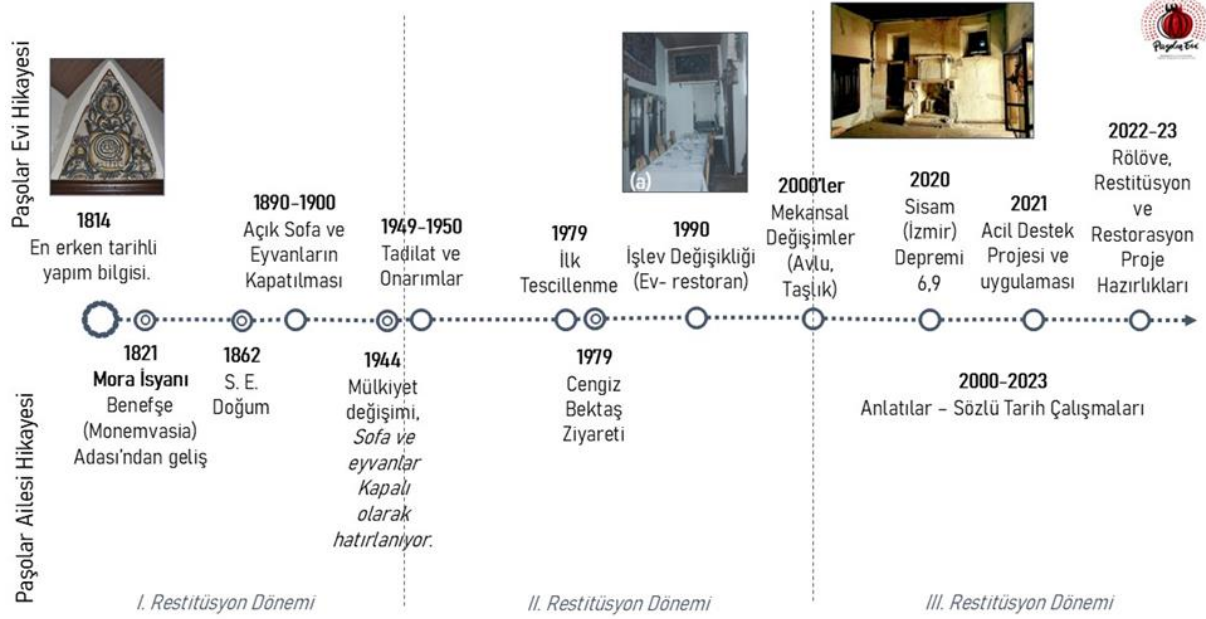
Mekânsal değişimin izlenebildiği en önemli göstergelerden biri, yapıdan elde edilen fiziksel izlerdir. Bektaş'ın notlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, sofanın değişen mekânsal kurgusunun farklı bir dolaşım çözümlemesi gerektirdiği anlaşılmaktadır. Yapının restitüsyon raporunda şu ifadeler yer almaktadır: "Zemin katta evin merdiveninin iki çıkışlı simetrik kurgulandığını güneydoğuda kalan basamaklardan anlaşılmaktadır. Merdiven sahanlıkta birleşerek kuzeydoğu yönünden sofaya bağlandığı düşünülmektedir. Bağlandığı noktada revaklı sofanın kemerinde ahşap bir destek (gergi) elemanı görülmektedir." (Selvi, 2023/1).

Sofanın sonradan kapatıldığı ise, revaklı L sofanın döşemesindeki malzeme farklılığından açıkça anlaşılmaktadır. Estetik açıdan değerlendirildiğinde ise, birinci kattaki merdiven çıkış noktasının güneydoğu duvarı ile olan konumu, işlevsel gereksinimleri ancak asgari düzeyde karşılamaktadır.

Resim 6. Eyvan tavanının sofa tavanı ile birleşimi (Selvi, 2023)

Sofada meydana gelen bu mekânsal dönüşümle birlikte, güneydoğu ve kuzey yönlerinde yer alan odalar arasında konumlanan eyvanların da sonradan kapatıldığı gözlemlenmektedir. Bu tespit, yapı içinden elde edilen karşılaştırmalı inceleme bulgularıyla desteklenmektedir. Kapatılan eyvanlara ait pencere ve kapı açıklıkları, diğer oda açıklıklarından farklı bir mimari tipoloji sergilemektedir. Ayrıca, bu odalara ait tavan kaplamalarının sofaya özgü detaylarla uyumlu olması ve kesintisiz biçimde sofaya doğru devam etmesi —bitirme çerçevesi içermemesi— söz konusu alanların başlangıçta açık mekânlar olarak tasarlandığını göstermektedir (Resim 6). Yapıdan elde edilen fiziksel izler, bu mekânların sonradan kapatıldığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Resim 7. Paşolar Evi Restitüsyon Dönemleri (yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Sözlü tarih çalışmaları, bu mekânsal dönüşümleri destekleyici nitelikte bulgular sunmuştur. Örneğin, kullanıcılar yapıdaki eyvanların barınma ihtiyacına bağlı olarak kapatıldığını ifade etmektedirler:

“Babaannem bu evde doğmuş. 98 yaşında vefat ettiğinde yıl 1954 idi. Bu odaların (eyvan) sonradan kapatıldığını söylerdi. Ama biz bu odaların açık olduğunu bilmeyiz. Hep kapalı yaşadık.” Y.E.S. (Kadın, 81, Kayıt: Mart 2024)

“Babaannemin bu evde doğduğunu biliyorum. Aile büyüdüğünden bu odaların (eyvan) kapatıldığını anlatırdı.” Ö.E.Ç. (Kadın, 80, Kayıt: 2015)

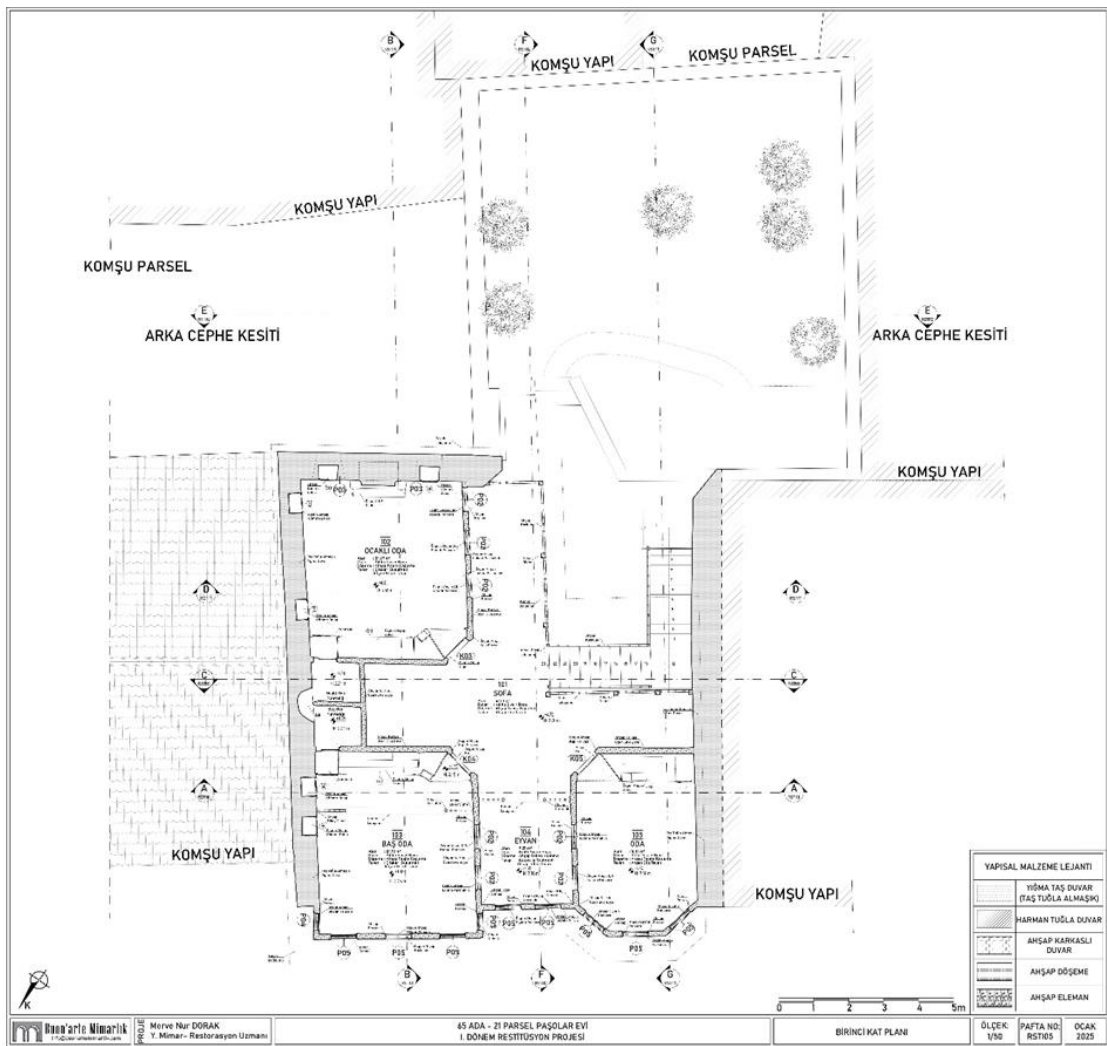
Tapu kayıtlarından elde edilen mülkiyet değişimleri, yapıdan gelen izler ve sözlü tarih aktarımları, evin mekânsal kurgusunda barınma amaçlı oda ihtiyacına bağlı değişikliklerin olduğunu göstermektedir. Tüm veriler doğrultusunda, restitüsyon raporunda eyvanların ve sofanın kapatılmasını içeren müdahaleler “II. Restitüsyon Dönemi” olarak tanımlanmıştır (Resim 7).

Resim 8. II. Restitüsyon Döneminde Kapatılan Eyvan (sol) ve Açık Sofa (sağ) (Selvi & Çıkıkcı, 2023)

II. Dönem restitüsyon, ulaşılabilen en erken sözlü kaynaklardan başlayarak yapının fonksiyonel değişikliğe uğradığı döneme kadar olan süreci kapsamaktadır. Yapı, 1990 yılında konut işlevini yitirerek ticari kullanıma geçmiş ve sonrasında restoran ile bar olarak işletilmiştir. Bu nedenle, II. Dönem 20.

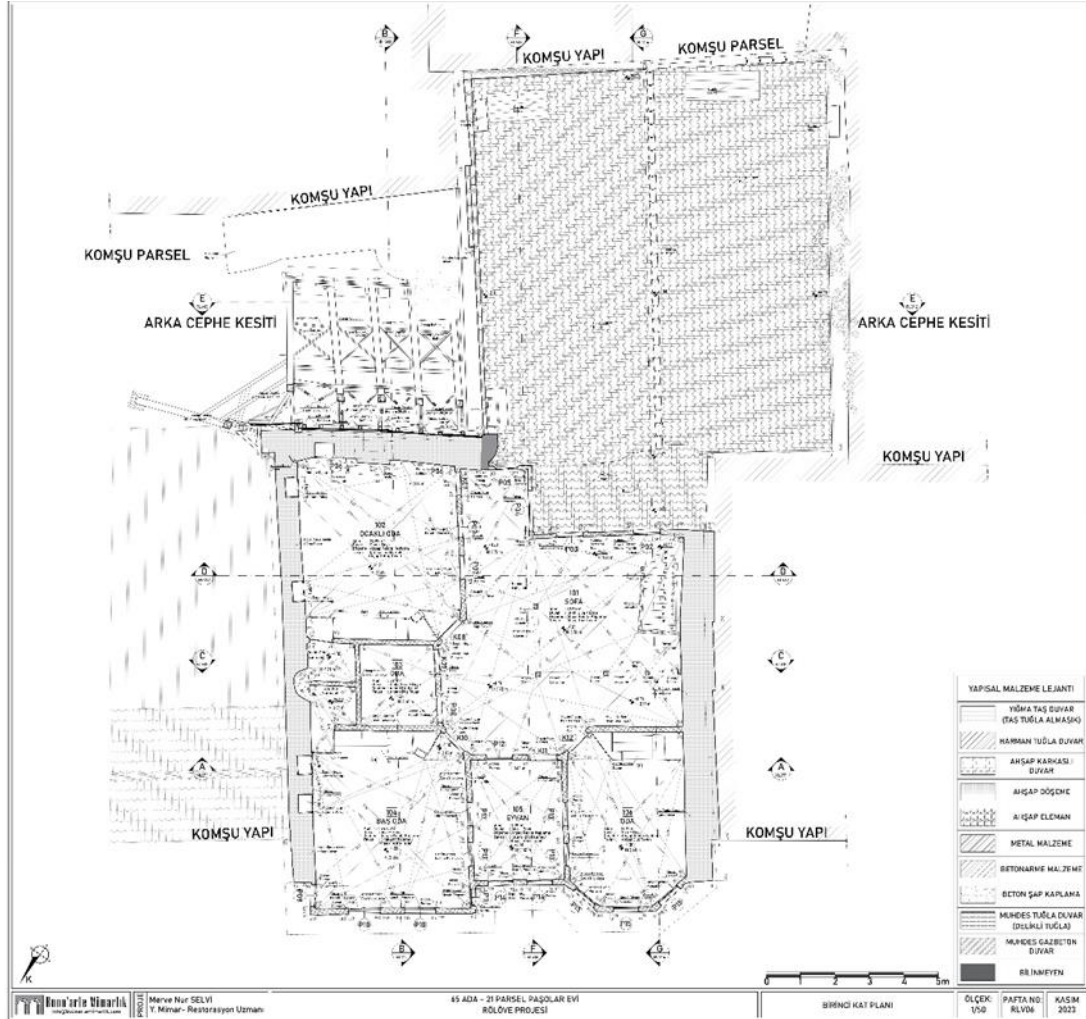
yüzyıl başlarından 1990 yılına kadar olan dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde, yapı ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır. Taşlık bölümünde, giriş kapısının hemen sağ tarafına bir WC alanı eklenmiştir. Mevcut odalardan biri samanlık olarak kullanılmaya başlanmış ve daha sonra içine banyo ilave edilmiştir. Bu odaya bitişik olarak depo işlevi gören yeni bir oda da inşa edilmiştir. Eyvanlar bu dönemde kapatılmış, açık L biçimindeki revaklı sofa tamamen kapatılarak merdiven kurgusu değiştirilmiş ve tek yönlü hale getirilmiştir (Resim 8, 9). Birinci kattaki açık L revaklı sofanın kapatılmasıyla merdiven yapısı yeniden düzenlenmiş, güney yönündeki basamaklardan yalnızca iki tanesi korunmuş, diğerleri kaldırılmıştır. Merdiven, taş bir sahanlığa kadar taş basamaklardan oluşmakta; devamında ise iki limon kirişi arasında geçme ahşap rıht ve basamaklarla tamamlanmaktadır. Birinci katta merdivenin sofaya bağlandığı noktada, kapak eklenmiştir. Bu uygulama hem yalıtım hem de güvenlik açısından önemli bir işlev görmektedir. Merdiven başına yapılan süslü kapı boşluğu ise merdivenin görkemli bir görünüm kazanmasını sağlamaktadır.

Resim 9. Paşolar Evi I. Dönem Restitüsyon Projesi Birinci Kat Planı (Selvi, 2023)

İnşa edildiği dönemde Osmanlı konut mimarisinin kolektif ve karakteristik tüm temel özelliklerini barındıran Paşolar Evi, zaman içerisinde hizmet ettiği kuşakların değişen ihtiyaçlarına uyum sağlayarak önemli mekânsal dönüşümler geçirmiştir. Özellikle II. dönem restitüsyon kapsamında belgelenen bu değişiklikler, Mora'dan göç eden bir ailenin artan nüfus, değişen yaşam koşulları ve mahremiyet anlayışı doğrultusunda yapıyı nasıl dönüştürdüğünü somut biçimde ortaya koymaktadır (Resim 10).

Kuşadası'ndaki bu konut üzerinden yapılan analizler, barınma ihtiyacının mekânsal organizasyon üzerindeki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymakta; kullanıcı deneyimlerinin ise mekânsal dönüşümün neden ve sonuçlarını anlamada vazgeçilmez bir kaynak sunduğunu göstermektedir.

Resim 10. Paşolar Evi Rölöve Projesi Birinci Kat Planı (Selvi, 2023)

6. Sonuç

Konutlarda mekân kurguları, kullanıcıların dönemsel yaşam ihtiyaçlarına ve aile yapısındaki değişimlere bağlı olarak sürekli bir evrim içerisinde. Bu evrim, yalnızca kullanıcı alışkanlıklarıyla değil; aynı zamanda barınma ihtiyacının mekânsal gereklilikler doğrultusunda yeniden şekillenmesiyle de doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, Paşolar Evi, geleneksel bir konut yapısında gerçekleşen mekânsal dönüşümlerin okunabileceği özgün bir örnek sunmaktadır.

Yapının barınma işlevi doğrultusunda geçirdiği başlıca mekânsal müdahaleler, hane halkının büyümesi ve yaşamsal gereksinimlerin farklılaşmasıyla şekillenmiştir. Hane nüfusu çekirdek yapıdayken, iklim koşullarına karşı koruma sağlamak ve iç dolaşımı kolaylaştırmak amacıyla açık sofa kapalı sofaya dönüştürülmüş; bu dönüşümle, mekânlar arası geçişlerde dış ortamın olumsuz etkileri minimize edilmiştir. Bu yapısal değişimin izleri hem fiziksel mekân üzerinden hem de sözlü anlatılar aracılığıyla net biçimde izlenebilmektedir. Bununla birlikte, oturma odası ile baş oda arasında yer alan eyvan, yeni bir yatak odasına dönüştürülmüş; genç nüfusun artmasıyla birlikte, baş oda ve mutfak arasında kalan boşluk da kapatılarak ilave bir yatak odası olarak işlevlendirilmiştir. Bu değişiklikler,

yapının temel mekânsal düzenini bozmadan, kullanım ihtiyacına göre düşük maliyetli müdahalelerle yeniden tanımlanmasını sağlamıştır.

Paşolar Evi üzerinden yapılan bu analiz, barınma ihtiyacının yalnızca fiziksel bir gereklilik olmadığını; aynı zamanda mekânın dönüşümünü yönlendiren temel bir itici güç olduğunu göstermektedir. Çalışma, geleneksel konut yapılarında barınma temelli müdahalelerin mekânsal bütünlükle nasıl uyumlandığını ortaya koyarak, bu tür yapıların kültürel mirasın korunması açısından önemli bir kaynak niteliği taşıdığını vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, söz konusu geleneksel yapıda işlevsel ve esnek müdahalelerle sağlanan mekânsal süreklilik, yapının hem fiziksel hem de anlatısal düzeyde korunmasını mümkün kılmıştır. Bu yaklaşım, kültürel mirasın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal ve toplumsal bellek üzerinden de korunabileceğini ortaya koymakta; mimarlık ve miras koruma disiplinlerine değerli bir katkı sunmaktadır.

Teşekkür

Bu çalışma, başta Feryal Çıkıkcı, Yıldız Saray ve Safiye Ege olmak üzere Paşolar Ailesi üyelerine destekleri ve katkılarıyla yürütülmektedir.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2020). 30 Ekim 2020 Ege Denizi (Sisam Adası) Depremi Bilgilendirme Raporu. T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- Altuntaş, K. S., & Bekar, İ. (2021). Kullanıcı gereksinimleri özelinde geleneksel konutların mekânsal okumaları. *International Journal of Mardin Studies (IJMS)*, 2(1), 83–103.
- Bektaş, C. (1991), Kuşadası Evleri, İstanbul: Yem Yayınları
- Çakır, O. (b.t.). İnsanlık Tarihi Boyunca Barınma Çözümleri ve Gelecekte Gelenekseli Arayış. *Mimarlık Tasarım Kültür Sanat Dergisi*. Erişim tarihi: 23 Aralık 2024, <https://yapidergisi.com/insanlik-tarihi-boyunca-barinma-cozumleri-ve-gelecekte-gelenekseli-arayis/>
- Eldem, S. H. (1954), Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul: Pulhan Matbaası
- Eldem, S. H. (1984), Türk Evi Osmanlı Dönem I-II-III, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı
- Görgülü, T., Koca, K., S., (2007) Türkiye’de Barınma Biçimlerinde Yaşanan Değişimler: Son Dönemde Yapılan Tüketim Odaklı Konutlar. *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 337. Erişim Tarihi: 15 Ekim 2025, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=287&RecID=1630>
- Güler, Ö. F. (1996), Kuşadası Camii-Kebir Mahallesi, Cephe ve Bahar Sokakta Yer Alan Sivil Mimariden Örnekler ve Bunların Turizm Amaçlı İşlevlendirilmesi, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Ankara Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Kuban, D. (2007), Osmanlı Mimarisi, İstanbul: YEM Yayın
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. (D. Nicholson-Smith, Trans.). Oxford: Blackwell.
- Özemrah, Ü. (2009), Paşozadeler Ahmet Şükrü Ege ve Şaheste Bilgin Aile Tarihi, *KUYETA Kuşadası Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, Sayfa:9-12

- Özemrah, Ü. (2009), Paşozadeler Aile Tarihi, KUYETA Kuşadası Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 8, Sayfa: 14-15
- Satkın, M. (2012), Osmanlı Dönemi Tekirdağ Evleri, Tekirdağ: T.C. Tekirdağ Valiliği
- Selvi, M., N. (2023) Aydın, Kuşadası 65 ada – 20L-IVA pafta- 21 parselde bulunan Paşolar Evi Rölöve Raporu. Buon'arte Mimarlık [Yayınlanmamış teknik rapor]
- Selvi, M., N. (2023-1) Aydın, Kuşadası 65 ada – 20L-IVA pafta- 21 parselde bulunan Paşolar Evi Restitüsyon Raporu. Buon'arte Mimarlık [Yayınlanmamış teknik rapor]
- UNESCO. (2021). Living heritage and digital technologies: Report of the expert meeting, 6–8 April 2021. Intangible Cultural Heritage Section, Culture Sector, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Erişim tarihi: 15 Ekim 2025, <https://ich.unesco.org/en/news/living-heritage-and-digital-technologies-expert-meeting-report-13266>
- ICOMOS. (2003). Heritage at Risk: ICOMOS World Report 2002/2003 on Monuments and Sites in Danger. International Council on Monuments and Sites. Erişim tarihi: 15 Ekim 2025, https://www.icomos.org/risk/world_report/2002-2003/pdf/H@R_2002-2003.pdf
- Torun, A. H., Veli M. (2011), Kandil Kokulu Evler Paşozadeler Evi (Sultan Han), KUYETA Kuşadası Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 30, Sayfa: 14-15
- Torun, A. H., Veli M. (2011), Kandil Kokulu Evler Paşozadeler Evi (Sultan Han), KUYETA Kuşadası Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 31, Sayfa: 12-13
- Üçer, N. (2011), Tarihi Dokuların Sürdürülebilirliğinde Turizm Kaynaklı Değişimlerin Etkileri: Kuşadası Dağ ve Camii-Kebir Mahalleleri Örneği, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Ünal, R. H. (2001), Birgi: (Tarihi, tarihi coğrafyası ve Türk dönemi anıtları), Ankara: Kültür Bakanlığı

Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması

kümTak

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak>

Ayvalık Örneğinde Zeytinyağı Endüstrisinin Mimari ve Kültürel Mirası*

Architectural and Cultural Heritage of the Olive Oil Industry: The Case of Ayvalık

İdil Ece ŞENER¹ , Hikmet ELDEK GÜNER²

Araştırma Makalesi/Derleme Makale

Başvuru: 06.08.2025; Revizyon: 20.10.2025; Kabul: 31.10.2025; Yayın: 31.10.2025

ÖZ

Bu çalışma, Ayvalık merkezde zeytin ve zeytinyağı üretimiyle şekillenen endüstriyel peyzajın mimarisini, kültürel miras niteliğini ve yeniden işlevlendirilmesini incelemektedir. Çalışmada, literatürden ve yerinde gözlemlerden yararlanarak Ayvalık merkezdeki tarihi zeytinyağı üretim yapılarının mekânsal ve tipolojik özelliklerini, günümüzdeki durumlarını ve yeniden işlevlendirme süreçlerini değerlendirmektedir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren gelişen üretim mekanlarının (fabrikaların) kent dokusu ve kent kimliği üzerindeki etkileri tartışılmış; özgünlüklerini kaybetme riski altındaki yapıların sürdürülebilir koruma bağlamında önemi vurgulanmıştır. Çalışma, Ayvalık'ın UNESCO Geçici Miras Listesi'ne girmiş endüstriyel peyzajının, yalnızca mimari değil, aynı zamanda sosyokültürel değerleriyle de korunması gerektiğine de değinmiştir. Sonuçta, yerel ölçekteki kültürel miras özelliği olan üretim mekanlarının geleceğe aktarılması için bütüncül ve endüstriyel peyzaj odaklı koruma stratejileri incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zeytinyağı, Endüstriyel Miras, Kültürel Peyzaj, Ayvalık, Koruma Politikaları.

ABSTRACT

This study examines the architectural and cultural heritage significance of the industrial landscape shaped by olive and olive oil production in Ayvalık. As a review-based research, it combines literature analysis and field observations to assess the typological and spatial characteristics of historic production buildings, their current conditions, and processes of adaptive reuse. The analysis highlights how olive oil factories that emerged during the 19th century influenced Ayvalık's urban fabric, collective memory, and local identity, while also addressing the risks of losing authenticity in the face of abandonment or inappropriate

* Hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, idilecesener@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4067-4144

² Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, hikmeteldek@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3284-9928

transformations. The study argues that Ayvalık's industrial landscape, inscribed on the UNESCO Tentative List, must be preserved not only as an architectural asset but also as socio-cultural heritage. Ultimately, it emphasizes the need for holistic, industrial landscape-oriented conservation strategies to ensure the sustainable safeguarding and transmission of this heritage to future generations.

Keywords: Olive oil, Industrial Heritage, Cultural Landscape, Ayvalık, Conservation Policies.

1. Giriş

Akdeniz coğrafyasında zeytin, en az altı bin yıllık geçmişiyle yalnız bir tarım türü değil; mitoloji, din, hukuk, sağlık ve sanatın kesişiminde yer alan tarihsel bir simgedir. Antik Yunan anlatılarından (Şekil 1) semavi geleneklere ve sanat tarihine uzanan geniş bir yelpazede zeytin; barış, bilgelik, bereket ve direnç kavramlarıyla anılmıştır (örn. Boynudelik & Boynudelik, 2007; Ünsal, 2016). Kültür kuramcısı Hehn'a göre, insanlık tarihinin yerleşik hayata geçişinde kırılma noktası tahıl ürünleri yerine, ekildiği toprakta köklenerek yetiştirilen ve insanlar tarafından ıslah edilen asma (üzüm), incir ve zeytin ağaçlarının yetiştirilmesidir (Hehn, çev. 1998, s. 94). Hehn, mutluluğun kaynağının kültür alışverişi olduğuna inanır. (Hehn, çev. 1998, s. 18).

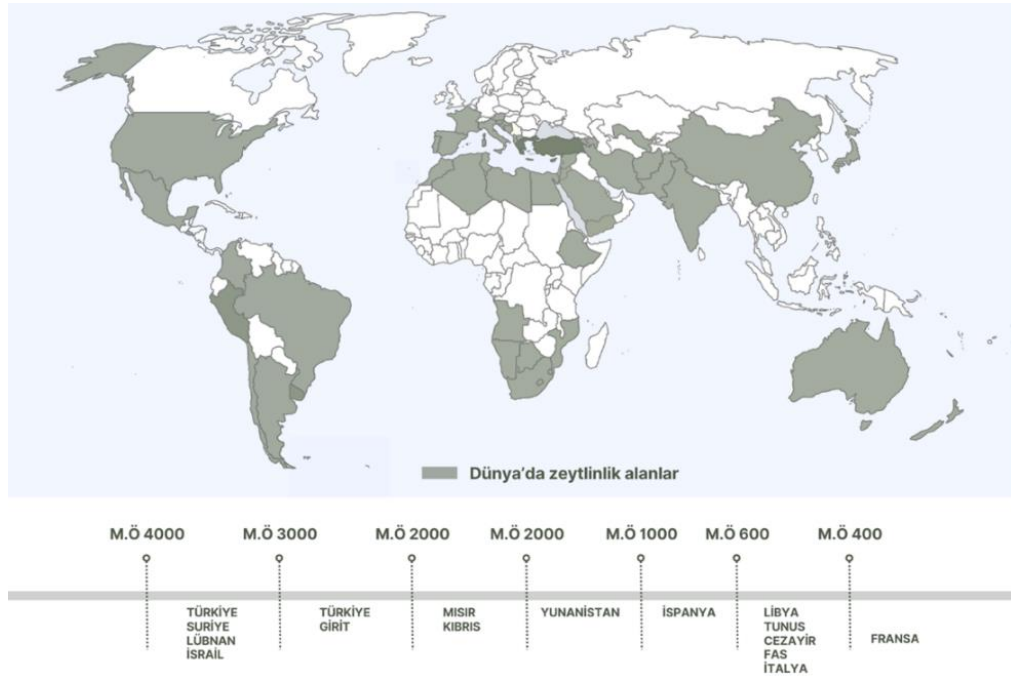
Şekil 1. Parthenon Tapınağı'nın doğu alınlığında, Athena'nın Atina'ya zeytin ağacı armağan etmesi sahnesi yer alır (World Arkeoloji, 2016).

Biyocoğrafi ve arkeolojik bulgular, yabani zeytinin Doğu Akdeniz'de doğal yayılış gösterdiğini; kültüre alma sürecinin MÖ 4. binyıllarda başladığını, yağ üretimi ve ticaretinin ise Tunç Çağı'yla birlikte deniz ticareti ağları üzerinden hızla yayıldığını ortaya koyar (Blázquez, 1997; Ünsal, 2016; Mamikoğlu, 2017). Fenikelilerden Ege adalarına, Anadolu kıyılarından Kuzey Afrika'ya uzanan bu ağlar, zeytinin ekonomik ve teknik dolaşımını biçimlendiren bir Akdeniz sistemi kurmuştur (Şekil 2).

Kültürel peyzajlar, insanların doğal çevre ile kurdukları uzun süreli etkileşimlerin ürünü olarak hem toplumsal belleğin hem de mekânsal örgütlenmenin izlerini taşımaktadır (UNESCO, 2010). Zeytin ve zeytinyağı üretimi, binlerce yıllık sürekliliğiyle bu peyzajların en karakteristik unsurlarından birini oluşturmuş; tarımsal üretimin yanı sıra mitoloji, ritüel, gündelik yaşam ve toplumsal örgütlenme ile de güçlü bağlar kurmuştur. Sanayi Devrimi ile zeytin ışıkleri ve yağhaneler, yalnızca üretim mekânları olmaktan çıkarak kentsel ve kırsal dokunun belirleyici unsurlarına dönüşmüştür. Bu yapılar, mimari tipolojileri, mekânsal düzenleri ve üretim teknolojileriyle endüstriyel peyzajın özgün örneklerini oluşturmaktadır (TICCIH, 2003).

Bu Akdeniz ölçeğindeki örüntü, çalışmanın odak alanı olan Ayvalık'ta somut bir karşılık bulmaktadır. Ayvalık, üretim teknolojilerindeki evrimi ve yeniden kullanım biçimlerini karşılaştırmalı okumaya izin veren yoğun örneklem sunmaktadır. Kuzey Ege'nin zeytin üretimi incelendiğinde Ayvalık'ta yapılan zeytin ağaç yoğunluğunun önemli miktarda olması ve zeytin üretim rekoltesinin yüksek olması, Ayvalık Zeytinyağının Coğrafi İşaret Belgesine sahip olması gibi sebeplerle Ayvalık çalışma konusu olarak

seçilmiştir. Ayvalık, Osmanlı Dönemi'nden beri önemli bir ticaret bölgesi olmuştur. Bu dönemlerde Ayvalık'ta üretilen zeytin ve zeytinyağı, sabun vb. ürünler İstanbul'a gönderilmiştir. Ayvalık merkezde o dönem birçok zeytinyağı fabrikası kurulmuştur. Ancak, Ayvalık'ta 1972 yılında onaylanan imar planında, Ayvalık kent merkezinde yer alan zeytinyağı fabrikalarının şehir dışına taşınması öngörülmüştür. Ardından 1984'te Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan çalışmada da kent merkezinde çevre kirliliğine yol açan bu işlevlerin taşınması ve boşalacak yapıların yanı sıra bazı tarihî konutların turizme yönelik işlevlerle değerlendirilmesi önerilmiştir. Bu plan kararlarının uygulanmasıyla birlikte, merkezdeki zeytinyağı fabrikaları işlevlerini kaybetmiş; zamanla bazıları tamamen âtil kalmış, bazıları ise özgün karakterleriyle uyumayan farklı işlevlerle dönüştürülmüştür (Uçar, 2014). Bu süreç, Ayvalık'ın endüstriyel peyzajının bütüncül yapısının bozulmasına yol açmış; günümüzde karşılaşılan koruma ve yeniden işlevlendirme sorunlarının tarihsel arka planını oluşturmuştur. Bunların yansıması Ayvalık, 2017 yılında "Ayvalık Endüstriyel Peyzajı" ismiyle UNESCO Geçici Miras Listesi'ne girmiştir. "Ayvalık Endüstriyel Peyzajı" ismi ile UNESCO Geçici Miras Listesi'ne girmek zeytin ve ürünlerine dayalı üretim yapan zeytinyağı fabrikalarının zeytin ve üretiminin Ayvalık'ın kentsel hafızasındaki değeri ve kentin endüstriyel peyzajına olan katkısı tescillenmiştir. Ayvalık Endüstriyel Peyzajı'nın UNESCO Geçici Liste'de yer almasıyla yerelde somut bir gündeme dönüşmüştür.

Şekil 2. Zeytinin Akdeniz Havza'sındaki yayılım süreci (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Bu çerçevede çalışmanın amacı, Ayvalık merkezdeki zeytinyağı üretim yapıları ve çevrelerindeki ilişkiler ağını endüstriyel miras perspektifinden değerlendirerek çağdaş yeniden işlevlendirme pratiklerinin özgünlük ve süreklilik üzerindeki etkilerini tartışmaktır. Derleme niteliğindeki çalışma, literatür ve yerinde gözlemlerden hareketle Ayvalık merkezin endüstriyel peyzaj değerini görünür kılmayı ve koruma için bütüncül önermeyi hedeflemektedir. İzleyen bölümlerde, bu genel çerçeve Ayvalık'ta üç temsili vaka üzerinden somutlanmaktadır.

2. Zeytin ve Zeytinyağı Üretim Tesislerinin Endüstriyel Peyzaj Değeri

Sanayi Devrimi hem kentsel hem de kırsal yaşam biçimlerinde köklü değişimlere yol açmış; sanayileşme, toplumsal gelişimin ana itici gücü olarak kent yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Kılıç & Güney). Bu dönüşüm, peyzajları ve yaşam tarzlarını derinden etkileyerek, devasa

endüstriyel yapılar ve makineler aracılığıyla insanlık tarihinin önemli başarılarını ve teknolojik ilerlemelerini ortaya koymuştur (Falser, 2001). Sanayileşmenin etkisiyle kentler daha yoğun hale gelmiş, doğal ve kırsal alanlar giderek kentleşmiştir; bu da yeni bir kentsel düzen ve sanayiye özgü bir kent silueti doğurmuştur (Aguilar, 1990) 20. yüzyıla damga vuran bu yeni peyzaj, sanayinin merkezileşmesi ve kent nüfusunun kamu hizmetleri ve altyapı talepleriyle şekillenmiştir. Zamanla, kent merkezlerinde yer alan sanayi tesisleri artan alan ihtiyacı ve kent planlama ilkeleri gereği kent çeperlerine taşınmış, üretim ölçekleri büyümüş ve mevcut yapıların yetersizliği öne çıkmıştır (Parlapan, Kılıç, & Güney, 2023). Bu süreç, bugün pek çok bölgede âtil sanayi yapılarının değerlendirilmesini önemli bir gündem hâline getirmiştir (Loures & Panagopoulos, 2007). Disipliner çerçevede, endüstri arkeolojisi erken sanayi alanlarının kanıtlarını belgeleyen ve yorumlayan yaklaşım olarak tanımlanır; 2003 tarihli Nizhny Tagil Tüzüğü endüstriyel süreçlerin bıraktığı yapı ve altyapı kanıtlarının korunmasına ilişkin ilkeleri ortaya koymaktadır (Kabukçu, 2018; TICCIH, 2003). 1970'lerden itibaren "endüstri mirası" kavramı yalnızca anıtsal örneklerle sınırlı kalmayıp fabrika yapıları ve ilişkili teknik öğeleri kapsayacak biçimde genişlemiştir (Cengizkan, 2002; Cengizkan M. B., 2006; Cengizkan M., 2012; Ajanovic & Çizel, 2015; Bergeron & Dorel-Ferré, 1996).

Bu bağlamda endüstriyel peyzajlar; geçirdiği dönemsel değişimler—örneğin işlev kaybı, yeniden kullanım ya da turizm amaçlı dönüşümler—bu alanların miras değerini etkileyebilmektedir. Çoğu zaman kentten kopuk, terk edilmiş veya gözden uzak hale gelen bu alanlarda, miras niteliği taşıyan öğelerin tespit edilmesi güçleşmektedir. Mekânsal düzenlemelerle; işlevsel olduğu kadar, kültürel ve tarihsel belge niteliği de taşımaktadır.

Ayvalık'ta Zeytinyağı Üretim Yapılarının Mimari ve Endüstriyel Miras Niteliği

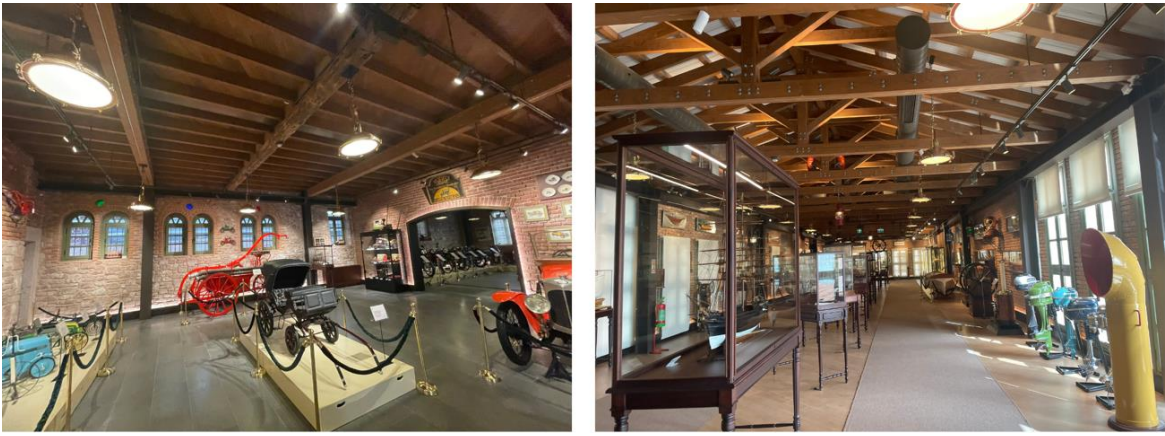
Ayvalık, tarih boyunca zeytin ve zeytinyağı üretiminin önemli merkezlerinden biri olmuş; bu süreçte ortaya çıkan zeytinyağı fabrikaları bölgenin hem ekonomik hem de kültürel gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır (Cansız, 2024). Bu yapılar yalnızca işlevsel üretim mekânları değil, aynı zamanda mimari estetikleri, toplumsal kullanımları ve mekânsal süreklilikleriyle Ayvalık'ın kimliğini yansıtan önemli kültürel miras varlıkları olarak değerlendirilmektedir.

Ayvalık'ta zeytinyağı üretimi, antik dönemlerden itibaren varlık göstermiş ve özellikle 19. yüzyılda endüstri devrimiyle birlikte makineli üretim sistemlerine geçilerek büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümle birlikte kentte fabrika ölçeğinde üretim yapan büyük zeytinyağı işlikleri inşa edilmiş, böylece Ayvalık, zeytine dayalı bir endüstriyel merkez hâline gelmiştir (Uçar, 2014). Ancak, endüstri devrimi sonrası üretim teknolojilerindeki gelişmeler, geleneksel üretim mekânlarının işlevini yitirmesine yol açmış ve büyük ölçekli modern sistemlerin yaygınlaşmasıyla birlikte küçük yağhaneler âtil hâle gelmiştir edinmiştir (Akın, 2015). Bu durum, yapıların sürdürülebilir biçimde korunması ve yeniden işlevlendirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Ayvalık'ta 1970'lerden itibaren alınan planlama kararları bu peyzajın bütünlüğünü zedeleyen bir kırılma yaratmıştır. 1972 onaylanan imar planı kent merkezindeki fabrikaların dışarı taşınmasını öngörmüş; 1984 tarihli çalışma kirletici işlevlerin merkezden uzaklaştırılmasını ve boşalan yapıların turizme dönük işlevlerle değerlendirilmesini önermiştir. Uygulamada pek çok fabrika işlevsizleşmiş, bir kısmı âtil kalmış, bir kısmı ise özgün karakterle zayıf bağ kuran yeni kullanımlara dönüştürülmüştür. Bu süreç, peyzajın bağlamsal sürekliliğini ve bellek dokusunu zayıflatmış; günümüzde karşılaşılan koruma ve yeniden işlevlendirme sorunlarının tarihsel arka planını oluşturmuştur (Uçar, 2014).

Ayvalık'taki üretim yapıları büyük ölçüde yığma taş ve tuğla strüktürlerle inşa edilmiş, geniş açıklıklı üretim hacimleri ve yüksek tavanlarıyla süreç odaklı bir mekânsal kurguyu yansıtmıştır. Bacalar, üretim teknolojisinin gereği olmanın ötesinde, kentsel siluetin belirgin dikey vurgu noktalarıdır. Depolama ve sevk alanları, iskele bağlantıları ve atölye/yan hacimler, üretimin lojistiğine göre konumlanmış; böylece fabrikalar çevredeki sokak-doku ve zeytinliklerle ilişkili, işleyen bir ağın düğümleri hâline gelmiştir. Cephelerdeki sade, klasikleşme eğilimli söve ve kemer detayları dönemin mimari zevkini yansıtırken,

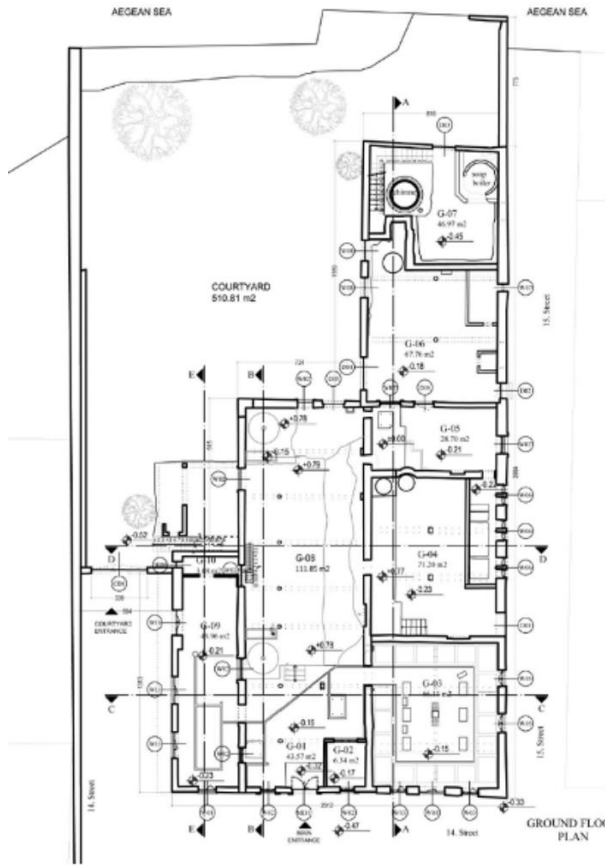
tipolojik süreklilik farklı teknolojik evrelere—taş baskıdan buhar gücüne, oradan santrifüj sistemlerine—paralel mekânsal uyarlamalarla okunur.

Sahada gözlenen bu üç farklı durum, sırasıyla müze/kültür kullanımı, konaklama/ticari kullanım ve âtıl kalanmış yapılardır. Müze/kültür durumunda kabuk ve bazı iç öğeler korunmuş; ancak sergileme dili üretimle ilişkilendirilmediğinde yapı-içi üretim izlerinin yorumu sınırlı kalmaktadır. Konaklama/ticari dönüşümlerde çoğunlukla cephe korunmakta, iç mekânda ise bölmeler/kaplamalar ve tesisat düzenlemeleri nedeniyle pres yatağı, makine temeli, ocak-kazan izleri gibi okunması mümkün olamamaktadır. Âtıl durumda yapılar da ise su alma/çatlak/oturma gibi sorunlar hızla büyümekte, üretim izlerinin kalıcı kaybı riski artmaktadır. Bu bağlamda, Ayvalık'taki bazı eski fabrikalar alışveriş merkezi, kafe, otel ya da otopark gibi yeni işlevlerle kullanıma açılmıştır. Ancak, bu yapıların mekânsal özellikleri, kültürel bileşenleri ve değerleri düşünülerek en uygun şekilde işlevlendirilmesi gerekmektedir. Çoğunlukla özgün malzemeler kaybolmuş ya da yeniden işlevlendirme sırasında zarar görmüştür.

Şekil 3. Ertem Zeytinyağı Fabrikası- Ayvalık Rahmi Koç Müzesi (Yazarın Arşivi, 2024)

Bu dönüşümler çerçevesinde 3 örnek yapı incelenmiştir. İlk incelenen yapı, eski Ertem Zeytinyağı Fabrikası, günümüzde Rahmi M. Koç Müzesi olarak faaliyet göstermektedir. Yapının özgün mimari karakteri korunarak yapılan restorasyon hem üretim tarihine ışık tutmakta hem de kamusal farkındalık oluşturmaktadır. Restorasyon, kabuğun malzeme-strüktür sürekliliğini ve baca gibi ayırt edici öğeleri büyük ölçüde korumuş, kütlenin kent silüetindeki okunabilirliğini sürdürmektedir (Şekil 4, Şekil 5). Ancak, yapının günümüzde kazandığı müze işlevi yapının bir zeytin ve zeytinyağı üretim müzesi değil, Rahmi Koç'un koleksiyonundaki eserlerin (klasik otomobiller, bebek arabaları, buhar makineleri, oyuncaklar gibi) sergilendiği bir müze dönüşümü olmuştur (Şekil 3, Şekil 4). Müze kurgusu, zeytinyağı üretimine özgü yapı-içi üretim izlerini—pres taşı yatakları, makine temelleri, ocak/kazan nişleri, zemin olukları ve bacaya bağlanan çekiş düzeni—tematik bir anlatının parçası hâline getirememektedir. Sergileme dili ağırlıkla koleksiyon nesnelerine odaklanmakta, ziyaretçinin mekânın üretim şemasıyla kurduğu ilişkiyi kurmasını zorlaştırmakta; sonuç olarak fabrikanın tipolojik özelliklerinin ve iç mekân kurgusunun algılanabilirliği sınırlı kalmaktadır (Şekil 4). Bu durum, yeniden kullanımın mimari kanıtların görünürlüğü üzerindeki etkisi bakımından eleştirel bir sorun alanı oluşturmaktadır: Cephe ve kabuk korunmuş olmakla birlikte, içteki üretim izleri anlatıya entegre edilmediğinde özgünlük ve okunabilirlik düzeyi düşmektedir.

Rölöve Zemin Kat Planı

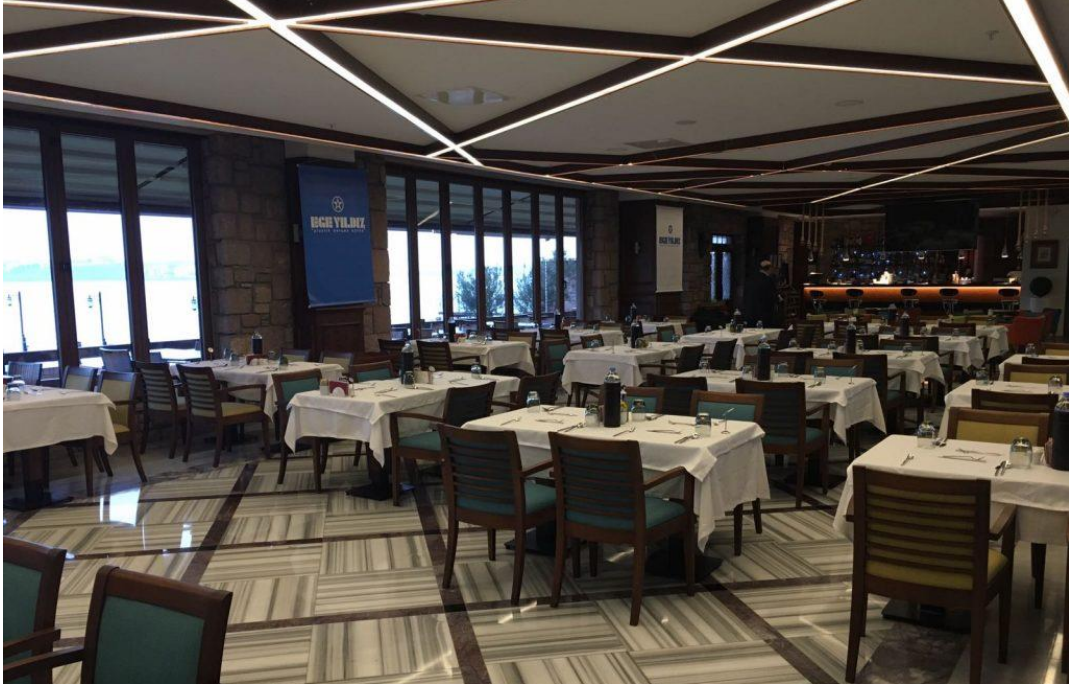

Restorasyon Projesi Zemin Kat Planı

Şekil 4. Ertem Zeytinyağı Fabrikası Zemin Kat Rölöve Planı (Yıldız, 2017)- Ayvalık Rahmi Koç Müzesi Restorasyon Projesi Zemin Kat Planı (EMR Mimarlık Restorasyon Uygulama, 2021).

Şekil 5. Ertem Zeytinyağı Fabrikası- Ayvalık Rahmi Koç Müzesi (Yazarın Arşivi, 2024)

Şekil 6. Zarplı Zeytinyağı Fabrikası – Otel (Yazarın Arşivi, 2024)

Bir diğer yeniden işlevlendirme örneği olarak eski Zarplı Zeytinyağı Fabrikası'nın otel olarak işlevlendirilmesi gösterilebilir. Yapı 1973 yılında yapılan betonarme eklerle büyütülmüştür (Şekil 6). Otele dönüştürüldüğü için iç mekanlarında kapsamlı bölme, kaplama ve tesisat müdahaleleri gibi büyük değişiklikler yapılmıştır. Bugün koruma uygulaması esas olarak cephelye sınırlı kalmakta, iç mekân kurgusu ve yapı-içi üretim izleri (pres taşı yatakları, makine temelleri, ocak/kazan nişleri, zemin olukları, baca-çekiş bağlantıları) okunamaz hâle gelmektedir (Şekil 7, Şekil 8). Eski işleve ilişkin yerinde bilgi ve yönlendirme bulunmamakta; bu durum, çalışmanın hedefleri arasında yer alan mimari kanıtların görünür kılınması ve yeniden kullanımın bu kanıtlar üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi bakımından zayıf bir çıktı üretmektedir. Bu da yapının kentsel hafızadaki yerini yitirmesini sebep olmaktadır.

Şekil 7. Zarplı Zeytinyağı Fabrikası – Otel (Yazarın Arşivi, 2024)

Şekil 8. Zarplı Zeytinyağı Fabrikası – Otel (Yazarın Arşivi, 2024)

Şekil 9. Eski Sezai Ömer Madra Zeytinyağı Fabrikası (Yazarın Arşivi, 2024)

Bununla birlikte bazı eski zeytinyağı fabrikaları âtil durumda bulunmakta ve yıkım riski taşımaktadır. Eski Sezai Ömer Madra Zeytinyağı Fabrikası bu duruma örnek teşkil etmektedir. Yapı, 1990'lı yıllara dek önce sabunhane, daha sonra zeytinyağı fabrikası olarak kullanılmış; günümüzde ise âtil ve terk edilmiş durumdadır (Şekil 9– Şekil 10) (Efe, Soykan, Cürebal & Sönmez, 2013). Âtil olmasına karşın yapı kabuğunda yıkım gözlenmemekte, bacanın ayakta kaldığı tespit edilmiştir; buna rağmen iç mekâna ilişkin veriler sınırlı kalmakta, yapı-içi üretim izlerinin (makine temeli, pres yatağı, ocak/kazan nişi, zemin olukları, baca bağlantıları) okunabilirliği hızlı biçimde azalmaktadır. Bu tablo, çalışmanın hedeflediği üzere mimari kanıtların belgelenmesi ve görünür kılınması açısından acil önlemler gerektirmektedir.

Şekil 9. Eski Sezai Ömer Madra Zeytinyağı Fabrikası (Yazarın Arşivi, 2024)

3. Sonuç

Zeytin ve zeytinyağı üretimi, Akdeniz havzasında binlerce yıllık sürekliliğe sahip olup yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve mekânsal bir miras olarak toplumların kimliğini şekillendirmiştir.

Bu çok katmanlı mirasın en görünür örneklerinden biri olan Ayvalık, 19. yüzyıldan itibaren gelişen büyük ölçekli fabrikalarıyla endüstriyel üretimin özgün bir merkezi haline gelmiştir. Endüstriyel peyzaj, özellikle zeytin üretimi gibi tarım temelli endüstrilerin yerleşim dokularıyla iç içe geçtiği coğrafyalarda hem kırsal hem de kentsel ölçeklerde izlenebilir bir miras türü olmuştur. Bu tür peyzajlar, yalnızca geçmiş üretim biçimlerinin tanıklığını yapmakla kalmaz, aynı zamanda bu üretim biçimlerinin yerel topluluklarla kurduğu sosyokültürel ilişkileri de görünür kılmaktadır.

Ayvalık merkezdeki zeytinyağı fabrikaları ve yağhaneler, yalnızca mimari estetikleriyle değil; üretim süreçlerinin izlerini taşıyan iç mekân organizasyonları, malzeme kullanım biçimleri ve toplumsal işlevleriyle de endüstriyel miras olarak değerlendirilmelidir. Bugün bu yapıların bir kısmı yeniden işlevlendirilmiş olsa da, büyük bir kısmı ya işlevinden kopuk biçimde dönüştürülmüş ya da âtil durumda bırakılmıştır. Oysa bu yapıların kültürel ve tarihsel bütünlük içinde ele alınarak işlevlendirilmesi hem yerel kimliğin sürekliliğini sağlayacak hem de kentsel belleği canlı tutacaktır. İnceleme, sahada üç kullanım tipinin belirginleştiğini ortaya koymaktadır: müze/kültür, konaklama/ticari ve âtil yapılar. Bu tiplerin her biri, yapı-ıçi üretim izlerinin okunabilirliği, özgün malzeme ve strüktür sürekliliği ile müdahalelerin tersinirliği üzerinde farklı etkiler üretmektedir. Bu bağlamda günümüzde, bu miras iki yönlü bir tehdit altındadır:

1. Âtil kalma ve yok olma riski – birçok yapı işlevsiz ve bakımsız durumda yıkılmayı beklemektedir.

2. Uygunsuz yeniden işlevlendirme – turizm ve ticaret baskısı altında yapılan dönüşümler, yapıların fiziksel varlığını korusa da, endüstriyel peyzajın belleksel ve kültürel sürekliliğini zayıflatmaktadır.

Bulgular, kabuk odaklı koruma yaklaşımlarının iç mekân üretim izlerini görünmez kılabildiğini; buna karşılık, düşük müdahaleli ve geri alınabilir çözümlerle okunabilirliğin artırılabilirliğini göstermektedir. Âtil yapılarda çatı su geçirimsizliği, baca ve taşıyıcıların statik güvenliği ile hızlı belgeleme (fotogrametri/3B tarama) ilk sırada gelmektedir. Konaklama/ticari dönüşümlerde iç izlerin yerinde bırakılması ve görünür kılınması, müze/kültür kullanımında ise sergileme dilinin üretim şeması ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu adımlar, yapının özgünlük ve bütünlüğünü korumakta, değer aktarımını güçlendirmektedir.

Politika düzeyinde, yalnızca tek yapı restorasyonlarına odaklanmanın yeterli olmadığı; fabrika-zeytinlik ilişkisini birlikte ele alan, asgari müdahale ve belgeleme-izleme ilkelerine dayanan peyzaj temelli

bir yaklaşımın gerekli olduğu anlaşılmaktadır. UNESCO Geçici Liste görünürlüğü ve coğrafi işaret, anlam odaklı işlevlendirmeler (yaşayan üretim atölyeleri, eğitim-araştırma düğümleri, rota-tadım merkezleri, kooperatif temelli mikro kullanımlar) için fırsat üretmektedir; ancak bu fırsatların, okunabilirlik-özgünlük-bütünlük-tersinirlik ölçütlerini önceleyen kararlarla hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Sahadaki gözlemlerden yola çıkarak her biri endüstriyel peyzajın okunabilirliği, özgünlük katmanları ve belleksel sürekliliği üzerinde farklı etkiler üretmektedir. Bu çeşitlilik, geleceğe dönük stratejilerin yalnızca koruma değil, aynı zamanda işlev, anlam ve toplumsal katılımı birlikte ele alması gerektiğini göstermektedir. Uygun belgeleme, hızlı müdahale ve geri alınabilir çözümlerle bu yapıların kültürel ve mekânsal değerlerinin sürdürülebilir kılınması mümkündür. Özetle, geleceğe yönelik yol haritası, üç temel eksen üzerine kurulmalıdır:

1. Bütüncül Peyzaj Yaklaşımı – Fabrika-zeytinlik ilişkisini ve üretim izlerini bir arada değerlendiren hem doğal hem de kültürel bileşenleri kapsayan bir koruma modeli geliştirilmelidir.

2. Katılımcı ve Anlam Odaklı İşlevlendirme – Yerel halkın belleğini sürece entegre eden, üretim atölyeleri, eğitim merkezleri, rota-tadım noktaları ve kooperatif temelli mikro kullanımlar gibi esnek modellerle toplumsal faydayı öncelikleyen uygulamalar teşvik edilmelidir.

3. Uluslararası Çerçeve ile Uyum – UNESCO Geçici Liste görünürlüğü ve coğrafi işaretin sağladığı fırsatlar, özgünlük, bütünlük, okunabilirlik ve tersinirlik ölçütleriyle uyumlu biçimde stratejik olarak kullanılmalıdır.

Sonuç olarak, Ayvalık'ın endüstriyel peyzajı, belgelenip korunduğunda ve yeniden işlevlendirilerek yaşatıldığında, yalnızca geçmişin tanıklığını sürdürmekle kalmayacak; aynı zamanda sürdürülebilir bir kimlik, güçlü bir toplumsal aidiyet ve gelecek kuşaklara aktarılacak örnek bir kültürel çeşitlilik stratejisi de oluşturacaktır. Böylelikle Ayvalık, sadece bölgesel değil, Akdeniz havzası ölçeğinde de endüstriyel mirasın korunması ve yönetilmesi için öncü bir laboratuvar işlevi görebilecektir.

KAYNAKÇA

World Arkeoloji. (2016). Parthenon Tapınağı. 2025 tarihinde World Arkeoloji: <https://worldarkeoloji.blogspot.com/2016/03/parthenon-tapnag.html> adresinden alındı

Aça, M. (. (2017). Zeytin Ağacı Simgesi. E. G. Naskali içinde, Zeytin Kitabı. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Aguilar, I. (1990). El orden industrial de la ciudad. Valencia en la segunda mitad del siglo XIX. València: Diputació de València.

Ajanovic, E., & Çizel, B. (2015). UNESCO Yaratıcı Kentler Ağı ile Antalya Kentinin Değerlendirilmesi. Mediterranean Journal of Humanities(1), 1-16.

Arıkan, Z. (2016). İstanbul'a Zeytinyağı Gönderilmesi. Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu Konferans Bildirileri (s. 40-47). İzmir: İzmir Akdeniz Akademisi- İzmir Büyükşehir Belediyesi.

Baykal, F. (2023). Kırsal Turizmde Kırsal Endüstri Mirasından Yararlanma. F. BAYKAL, & A. K. İ içinde, DİSİPLİNLERARASI YAKLAŞIMLARLA KIRSAL ENDÜSTRİ MİRASI (Cilt 226). ZMİR –: Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Yayını.

Bergeron, L., & Dorel-Ferré, G. (1996). Le patrimoine industriel, un nouveau territoire. Nisan 2025 tarihinde <http://www.patrimoineindustriel-apic.com> adresinden alındı

Blazquez, J. M. (1997). Evrim ve Tarihçe. Dünya Zeytin Ansiklopedisi. içinde Madrid: Uluslararası Zeytinyağı Konseyi.

- Borsi, F. (1975). *e paysage de l'industrie*. Bruxelles: Archives d'Architecture Moderne.
- Boynudelik, M., & Boynudelik, Z. İ. (2007). *Zeytin Kitabı*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (Cilt 2). (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul.
- Cansız, A. U. (2024). Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi. 2025 tarihinde <https://www.arkitera.com/proje/ayvalik-rahmi-m-koc-muzesi/> adresinden alındı
- Cengizkan, M. (2012). Endüstri Arkeolojisinde Mimarlığın Yeri: Sanayinin Terk Ettiği Alanlarda "Yeniden Mimari". *Güney Mimarlık*,(18), 26-28.
- Cengizkan, M. B. (2006). Endüstri Yapılarında Yeniden İşlevlendirme: 'İş'i Biten Endüstri Yapıları Ne 'İş'e Yarar?'. *Bülten 45(Dosya 03: Endüstri Mirası)*, 9-13.
- Edelblutte, S. (2006). *Industrial Landscapes Between Originality and Banality*. TICCIIH 2006, XIII International Congress, Industrial heritage and urban transformation. Productive territories and industrial landscape. Roma .
- Efe, R., Soykan, A., Cürebal, İ., & Sönmez, S. (2013). *Edremit Yöresi Yağhaneleri Geçmişten Günümüze Zeytin, Zeytinyağı ve Sabun Sanayii*. İstanbul: Mataş Matbaacılık A.Ş.
- Efe, R., Soykan, A., Cürebal, İ., & Sönmez, S. (2013). *Edremit Yöresi Yağhaneleri: Geçmişten Günümüze Zeytin, Zeytinyağı ve Sabun Sanayii*. İstanbul : Komili.
- Falser, M. (2001). *Industrial heritage analysis. World heritage list and tentative list. Is industrial heritage under-represented on the world heritage list*. Nisan 2025 tarihinde <https://whc.unesco.org/>: <https://whc.unesco.org/archive/ind-study01.pdf>. adresinden alındı
- Hudson, K. (1964). *An Introduction Industrial Archaeology* . Londra: Historical association.
- Hudson, K. (1979). *Word Industrial Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ICOMOS. (2008). *Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place*. Québec.
- Ünsal, A. (2016). *Ölmez Ağacın Peşinde*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İplikçi, A. E., & Bakır, G. (2015). *Klazomenai Zeytinyağı İşliğı. Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu* (s. 14-36). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi.
- Köksal, G. (2012). *ENDÜSTRİ MİRASINI KORUMA VE YENİDEN KULLANIM YAKLAŞIMI*. *GÜNEY MİMARLIK*(8), 18-23.
- Kılıç, S. E., & Güney, M. E. (tarih yok). *Zeytin Ve Zeytinyağı Üretimi Bağlamında Kırsal Endüstriyel Miras Alanları İçin Zeytin Rotası Önerisi: Kuzey Ege-Ayvacık Örneği*. A. K. Fusun Baykal içinde, *Disiplinlerarası Yaklaşımlarla Kırsal Endüstri Mirası*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Kabukçu, G. (2018). *Endüstriyel Peyzaj Bağlamında Endüstri Mirası Alanlarının İncelenmesi: Ayvalık Örneği*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kapellakis, I. E., Tsagarakis, K. P., & Crowther, J. C. (2008). *Olive oil history, production and by-product management*. *Reviews in Environmental Science and Bio/Technology*,(7), 1-26.
- Loures, L. (2008). *Post-Industrial Landscapes: dereliction or heritage?* 1st WSEAS International Conference on Landscape Architecture,. Algarve, Portugal.
- Loures, L., & Panagopoulos, T. (2007). *Recovering Derelict Industrial Landscapes in Portugal: Past Interventions and Future Perspectives*. *Proceedings of the Int. Conf. on Energy, Environment, Ecosystems & Sustainable Development*,, (s. 116-121). Crete.
- Mamikoğlu, N. G. (2017). *Türkiye'nin Ağaçları ve Çalıları* . İstanbul: Kırmızı Kedi.

- Manisa, K., & Yerliyurt, B. (2018). Batı Anadolu'da Eski Zeytinyağı İşlikleri ve Mİmari Özellikleri. TÜBA-KED, 49*61.
- Meinig, D. (1979). The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays. . Oxford: Oxford University Press.
- Nizolive. (2025). mitolojide ve sanatta zeytin agaci ilham Veren hikayeler vesimgeleR. 2025 tarihinde nizolive: <https://nizolive.com/mitolojide-ve-sanatta-zeytin-agaci-ilham-veren-hikayeler-ve-simgeler/?v=73b65f768dc5> adresinden alındı
- Oğuz, Ö. (2007). Folklor ve Kültürel Mekân. Milli Folklor(76), 30-32.
- Oğuz, Ö. (2013). Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras . Milli Folklor(100), 5-13.
- Parlapan, G., Kılıç, S. E., & Güney, M. E. (2023). İzmir kenti ve yakın çevresinde endüstriyel miras rotası önerisi. Ege Coğrafya Dergisi, 32(1), 89-113.
- Storm, A. (2014). Post-industrial Landscape Scars. . Palgrave Macmillan.
- TICCIH. (2003). The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH). Nisan 2025 tarihinde TICCIH: <https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/04/NTagilCharter.pdf> adresinden alındı
- Uçar. (2014). Ayvalık Tarihinde Zeytinyağı Üretim, Depolama ve Satış Binalarının Yeri ve Önemi. Trakya University Journal of Engineering Sciences, 1, 5(2), s. 19-28.
- Uçar, M., & Rifaioğlu, M. N. (2011). Yerel Kimliğin Mekânsal Temsili ve Québec Kentinde Korunması. İdeal Kent((3), 62-81.
- UNESCO. (2003). Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. 2025 tarihinde <https://ich.unesco.org/en/convention> adresinden alındı
- UNESCO. (2010). Cultural Landscapes. 2025 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/series/26/#:~:text=Cultural%20landscapes%20are%20those%20where,period%2C%20formed%20a%20distinctive%20landscape>. adresinden alındı
- UNESCO. (2023). Traditional knowledge, methods and practices concerning olive cultivation. Mayıs 2024 tarihinde UNESCHO IHC: <https://ich.unesco.org/en/USL/traditional-knowledge-methods-and-practices-concerning-olive-cultivation-01983#identification> adresinden alındı

Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması

kümTak

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak>

Tarihi Kent Merkezlerinin Morfolojik Özelliklerinin İklim Duyarlı Yapılaşma Özellikleri Bağlamında Değerlendirmesi ve Meteorolojik Karakterli Afetlere Karşı Kırılabilirliği: Tire Örneği*

Evaluation Of The Morphological Characteristics Of Historical City Centers In The Context Of Climate-Sensitive Building Features And Vulnerability Analysis To Meteorological Hazards: The Case Of Tire

Buse ÖZBAKUT ¹

Araştırma Makalesi

Başvuru: 21.04.2025; Revizyon: 04.10.2025; Kabul: 31.10.2025; Yayın: 31.10.2025

ÖZ

Bu çalışma, Tire'nin tarihi kent merkezinin iklim duyarlılığı ve bu alanın meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı gösterdiği kırılabilirlik düzeylerini kapsamlı bir biçimde incelemektedir. Çalışma kapsamında, iklim duyarlılığı ile meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılabilirlik arasındaki ilişki, istatistiksel olarak korelasyon analizi ile birlikte mekânsal otokorelasyon analiz teknikleri kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen bulgular, iklime duyarlı yapılaşmanın, tarihi kent merkezinin meteorolojik afetlere karşı kırılabilirliğini anlamlı biçimde azalttığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, modelin açıklayıcılığı sınırlı olup, kırılabilirlikteki toplam değişkenliğin yalnızca yaklaşık %11'inin ($R^2 \approx 0,11$) iklim duyarlılığıyla açıklanabildiği belirlenmiştir. Bu sonuç, kırılabilirlik üzerinde etkili olan sosyal, ekonomik ve yönetsel faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu durum, tarihi kent merkezlerinde dirençliliğin artırılması için iklim duyarlı yapılaşma özelliklerinin tek başına yeterli olmadığını, ancak uyum politikalarında stratejik bir planlama aracı olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Tire tarihi kent merkezine özgü olarak geliştirilen ve yerel iklim koşullarını esas alan yapılaşma stratejileri aracılığıyla, bir yandan tarihi kent merkezinin dirençliliği arttırılırken, bir yanda da tarihi dokunun korunması amaçlanmaktadır. Sonuç olarak, iklim duyarlı yapılaşmanın tarihi kent merkezlerinde iklim değişikliğine uyum politikalarının etkinliğini arttırmada kritik fakat bütüncül yaklaşımlarla tamamlanması gereken bir rol üstlendiği vurgulanmaktadır.

* Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehir Planlama Projesi VI kapsamında Prof. Dr. Mediha Burcu Silaydin, Prof. Dr. Neslihan Karataş, Prof. Dr. Ayşegül Altınörs Çırak, Doç. Dr. İrem Ayhan Selçuk, Dr. Emine Duygu Kahraman ve Arş. Gör. Dr. Esra Kut Görgün'ün yürütücülüğünde tamamlanan "Tarihi Kent Merkezlerinin İklim Duyarlı Morfolojik Özellikleri Bağlamında Değerlendirilmesi ve Afetlere Karşı Kırılabilirliği: Tire Örneği" başlıklı lisans bitirme projesinden üretilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, buse.ozbakut@gmail.com

ABSTRACT

This study comprehensively examines the climate sensitivity of Tire's historic city center and its vulnerability to meteorological hazards. The relationship between climate sensitivity and vulnerability to meteorological events was tested using statistical correlation and spatial autocorrelation analysis techniques. The findings reveal that climate-responsive development significantly reduces the vulnerability of the historic city center to meteorological hazards. However, the explanatory power of the model is limited, showing that only about 11% of the total variation in vulnerability ($R^2 \approx 0.11$) can be explained by climate sensitivity. This indicates that social, economic, and governance-related factors also play an important role in shaping vulnerability and should be considered in future assessments. The results suggest that climate-sensitive building characteristics alone are not sufficient to enhance resilience in historic city centers, but they can serve as a strategic planning tool within climate adaptation policies. In this context, the development strategies designed specifically for Tire's historic city center, based on local climatic conditions, aim to both enhance resilience and preserve the historical urban fabric. Ultimately, the study highlights that while climate-responsive development plays a crucial role in strengthening the effectiveness of climate adaptation policies in historic city centers, this role must be complemented by integrated and holistic approaches.

1.Giriş

İklim değişikliği, günümüzde yalnızca çevresel değil, aynı zamanda kültürel mirasın korunması açısından da kritik bir sorun alanı olarak öne çıkmaktadır. Son dönemlerde UNESCO ve ICOMOS tarafından yayımlanan raporlar; deniz seviyesindeki yükselme, aşırı yağışların yol açtığı seller ve sıcak hava dalgaları gibi iklim değişikliğine bağlı meteorolojik karakterli doğal afetlerin sıklık ve şiddetinde artış yaşandığını ve kültürel miras alanlarının bu afetlerden doğrudan etkilenebilecek hassas alanlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu raporlar, söz konusu alanlarda kırılganlığın sistematik biçimde analiz edilmesi, risklerin tespit edilmesi ve buna dayalı olarak dirençliliğin artırılması, risk yönetimi stratejileri ve uyum politikalarının geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Bu çalışma, Tire'nin tarihi kent merkezinde morfolojik özelliklerin iklim duyarlı yapılaşma parametreleri doğrultusunda değerlendirilmesini ve bu parametrelerle meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılganlık arasındaki nedensel ilişkinin analiz edilmesini amaçlamaktadır. Çalışmanın temel araştırma sorusu, "Tarihi kent merkezlerinin iklim duyarlılığı, meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılganlık düzeyini azaltır mı?" şeklinde tanımlanmıştır. Bu doğrultuda, iklim duyarlılığı analizi, gösterge temelli kırılganlık analizi ve mekânsal istatistik yöntemleri kullanılarak Tire tarihi kent merkezi incelenmiştir. Çalışma, yalnızca bu tarihi kent merkezi için değil, benzer morfolojik ve iklimsel özellikler taşıyan tarihi kent merkezleri için de, iklim değişikliğine uyum politikaları kapsamında meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı dirençliliğin artırılmasına yönelik planlama ve koruma stratejilerinin geliştirilmesinde yol gösterici bir metodolojik çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

2. Kuramsal ve Yöntemsel Çerçeve

2.1. Kavramsal Temeller

IPCC (2014) raporuna göre kırılganlık, bir sistemin olumsuz etkilere yatkınlığı ya da duyarlılığı olarak tanımlanmaktadır. İklim değişikliğine bağlı meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılganlık, maruz kalma, hassasiyet ve dirençlilik ya da uyum kapasitesi arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kültürel miras alanlarının kırılganlığı yalnızca iklim değişikliğinin etkilerinin sıklığı ve şiddetiyle değil; aynı zamanda mekânsal, fiziksel ve sosyal özelliklerin bu etkilere nasıl yanıt

verdiğiyle belirlenmektedir. Dolayısıyla kırılganlık, iklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki etkilerinin anlaşılmasında ve iklim değişikliğine uyum politikaları geliştirilmesinde temel bir kavram olarak öne çıkmaktadır.

Dirençlilik kavramı ise, bir sistemin olumsuz etkilere karşı dayanıklılığını, bu etkiler sonrasında toparlanma kapasitesini ve uyum sağlama yeteneğini ifade etmektedir (UNDRR, 2015). Tarihi kent merkezleri açısından dirençlilik; kültürel mirasın iklim değişikliğine bağlı meteorolojik karakterli afetler karşısında korunabilmesi, işlevselliğini yeniden kazanabilmesi ve gelecekte benzer etkilere uyum sağlayabilmesi anlamına gelmektedir. Bu yönüyle dirençlilik, kırılganlığın azaltılmasında hedeflenen olumlu bir durum olarak değerlendirilmektedir.

IPCC (2014) tarafından kırılganlığın bileşenleri olarak tanımlanan maruz kalma, hassasiyet ve uyum kapasitesi, kavramın anlaşılmasında kritik öneme sahiptir. Maruz kalma, bir sistemin iklim değişikliğine bağlı etkilere fiziksel olarak ne ölçüde maruz kaldığını; hassasiyet, bu etkilere karşı ne kadar savunmasız olduğunu; uyum kapasitesi ise, sistemin olumsuz etkilerle baş edebilme, etkileri hafifletebilme ve dönüşerek sürdürülebilirliğini devam ettirebilme yeteneğini göstermektedir. Bu üç bileşenin farklı düzeylerdeki etkileşimi, kırılganlığın mekânsal ölçekte farklılaşmasına yol açmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan iklim duyarlılığı kavramı, yerel iklim koşullarını dikkate alan yapılaşma yaklaşımını ifade etmektedir. Buradaki “duyarlılık” terimi, hassasiyet anlamında değil; doğal çevreyi dikkate alan ve yerel iklim koşullarına göre şekillenen bir yaklaşımı anlatmaktadır. İklim duyarlılığı, yapıların ve sokak dokusunun yer seçimi, yönlenmesi, malzemesi, yüksekliği ve yoğunluğu gibi morfolojik özelliklerin bütüncül etkisiyle ortaya çıkan bir bileşik düzeyi temsil etmektedir. Bu bağlamda, iklim duyarlı yapılaşma özellikleri yönlenme, malzeme veya yükseklik gibi tekil parametrelere karşılık gelirken; iklim duyarlılığı bu parametrelerin puanlanması ve ortalamalarının alınmasıyla elde edilen elde edilen, ölçek veya genel düzeyde tanımlanan bileşik bir göstergedir.

2.2. Çalışma Alanı

Çalışma alanı, İzmir ili Tire ilçesinde yer alan tarihi kent merkezi ve kentsel sit alanıdır. Tire, Antik Çağ'dan Osmanlı dönemine kadar farklı uygarlıkların izlerini barındırmakta, geleneksel çarşı dokusu, hanlar, bedestenler, camiler, medreseler ve konut alanları ile çok katmanlı bir tarihi kent dokusu sunmaktadır. Antik dönemin izlerini taşıyan grid ada düzeni ile Osmanlı döneminde şekillenen organik sokak yapısı ve ticaret merkezli mekânsal örgütlenme, günümüzde de kentsel sit alanının kimliğini belirleyen başlıca morfolojik unsurlar arasında yer almaktadır.

Şekil 1. Tire Tarihi Kent Merkezi'nden Kutuhan ve Hekim Hamamı (Kültür Envanteri, Şaşmaz)

Bu çalışmada, tarihsel niteliği ve çok katmanlı kent dokusu nedeniyle Tire tarihi kent merkezi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Yapılaşma özelliklerinin iklim duyarlılığı ile meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılganlık analizinde, kentsel sit alanı içerisindeki yapı adaları ve mevcut yollar baz alınarak oluşturulan 131 bölge temel alınmıştır.

2.3. Yöntem

Bu çalışmanın yöntemi, iklim duyarlılığı analizi, kırılma analizi ve mekânsal istatistik analizlerinden oluşan bütünsel bir yaklaşıma dayanmaktadır. Yöntemsel çerçeve, kavramsal bölümde açıklanan kırılma bileşenleri (maruz kalma, hassasiyet, dirençlilik, uyum kapasitesi) ile iklim duyarlı yapılaşma parametrelerini ölçülebilir göstergeler aracılığıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ardından, bu analizler arasındaki ilişki istatistiksel yöntemlerle incelenmektedir.

İlk aşamada Tire tarihi kent merkezinin morfolojik özelliklerinin iklim duyarlılığı çalışma kapsamında geliştirilen bir yöntem ile değerlendirilmiştir. Yapı, sokak ve yapı adası ölçeklerinde belirlenen parametreler iklime duyarlı, orta duyarlı ve duyarsız kategorilerine ayrılmıştır (Tablo 1). Parametreler nicel puanlara dönüştürülmüş, ölçek bazında ortalamalar hesaplanmış ve ArcGIS ortamında mekânsallaştırılmıştır. Bu aşama, morfolojik özelliklerin yerel iklim koşullarına uyum potansiyelini ortaya koymaktadır.

Tablo 1. İklim duyarlı yapılaşma parametreleri

Parametre Ölçeği	Parametre Adı	İklim Duyarlılığı	Parametre Özellikleri
Yapı Adası Ölçeği	Yer Seçimi	Duyarlı	Yamaçta Yer Seçimi
	Güneşe Göre Yönlenme	Duyarlı	Güney, Güneydoğu
		Orta Duyarlı	Güneybatı, Kuzeydoğu, Kuzeybatı
		Duyarsız	Kuzey, Doğu ve Batı
	Hâkim Rüzgâr Yönüne Göre Yönlenme	Duyarlı	Hâkim Rüzgâra Paralel Yönlenme
		Orta Duyarlı	Hâkim Rüzgâra Dar ya da Geniş Açılı Yönlenme
		Duyarsız	Hâkim Rüzgâra Dik Yönlenme
	Yeşil Alan Oranı	Duyarlı	0,61-1
		Orta Duyarlı	0,31-0,60
		Duyarsız	0-0,30
	Yapı Yoğunluğu	Duyarlı	0-0,4
		Orta Duyarlı	0,41-0,6
		Duyarsız	0,61-1
Sokak Ölçeği	Sokak Düzeni	Duyarlı	Dönemeçli ve kıvrımlı sokak
		Duyarsız	Düz ve paralel sokak
	Yol Malzemesi	Duyarlı	Taş
		Duyarsız	Asfalt
Yapı Ölçeği	Yapı Malzemesi	Duyarlı	Taş
		Orta Duyarlı	Tuğla
		Duyarsız	Betonarme
	Yapı Yüksekliği	Duyarlı	3-6 (m)
		Orta Duyarlı	7-12 (m)
		Duyarsız	13+ (m)
	Yapı Nizamı	Duyarlı	Ayrık
		Duyarsız	Bitişik

İkinci aşamada, meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılabilirlik göstergeleri (mekânsal, yapısal, fiziksel, sosyal) literatür taraması ve benzer çalışmalar ışığında belirlenmiştir (Formül 1). Bu göstergeler maruz kalma, hassasiyet, dirençlilik ve uyarlanabilir kapasite gösterge türlerine ayrılmıştır (Tablo 2). Göstergelere ilişkin ağırlıklar eşit kabul edilmiştir. Elde edilen veriler normalize edilerek 0–1 aralığına indirgenmiş, ardından gösterge temelli kırılabilirlik formülleri kullanılarak yapı adası bazında genel kırılabilirlik değerleri hesaplanmıştır. Sonuçlar, ArcGIS ortamında beş sınıf (çok düşük–çok yüksek) üzerinden mekânsallaştırılmıştır.

$$\text{Kırılabilirlik} = \frac{\text{Maruz Kalma} * \text{Hassasiyet}}{\text{Uyarlanabilir Kapasite} * \text{Dirençlilik}}$$

Formül 1: Gösterge Temelli Kırılabilirlik Formülü (Sılaydın Aydın, Erdin, & Kahraman, 2017)

Tablo 2. Belirlenen kırılabilirlik göstergelerine ilişkin bilgiler

Gösterge Adı	Kısaltma	Gösterge Faktörü	Tanım	Gösterge Türü
Yapı Düzeni	Yn	Yapısal	Yapıların bitişik veya ayrık konumlanması	Hassasiyet
Yapı Kalitesi	Yk		Yapıların bakım/onarım gereksinimi	Hassasiyet
Yapı Malzemesi	Ym		Yapıda kullanılan malzeme türü (taş, tuğla, beton vb.)	Hassasiyet
Kat Adedi	Ka		Binaların toplam kat sayısı	Dirençlilik
Tescilli Binalar	Tb		Yapı adasındaki tescilli bina sayısı	Hassasiyet
Rakım	Ra	Fiziksel	Yapı adasının deniz seviyesinden yüksekliği	Dirençlilik
Eğim	Eg		Arazinin 100 metre mesafedeki düşey yüksekliği	Dirençlilik
TAKS	Ta		Yapı taban alanı / ada alanı oranı	Maruz Kalma
KAKS	Ka	Mekânsal	TAKS × kat sayısı (emsal)	Maruz Kalma
Yapı Adası Büyüklüğü	Ya		Yapı adasının kapladığı toplam alan (m ²)	Maruz Kalma
Geçirimli Yüzey Oranı	Gy		Yapı adasındaki geçirimli yüzey oranı	Dirençlilik
Yeşil Alan Oranı	Ys		Yapı adasındaki yeşil alan oranı	Dirençlilik
Arazi Kullanım Türü	Kt		Adada hâkim arazi kullanım türü (konut, ticaret vb.)	Hassasiyet
Yol Genişliği	Yg	Sosyal	Yapı adasını çevreleyen yolların ortalama genişliği	Uyarlanabilir Kapasite
Nüfus Yoğunluğu	Ny		Nüfus / ada alanı (kişi/ha)	Maruz Kalma
Nüfus	N		Yapı adasında yaşayan toplam nüfus	Maruz kalma

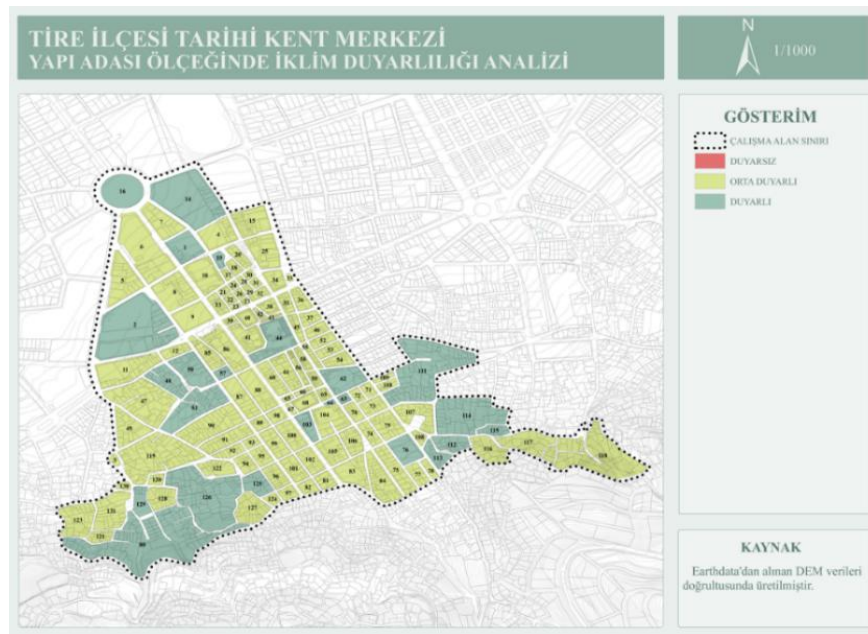
Üçüncü aşamada, iklim duyarlılığı ile kırılabilirlik düzeyleri arasındaki istatistiksel ilişkiler test edilmiştir. SPSS ortamında korelasyon analizi yapılmış, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkiler değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, mekânsal otokorelasyon analizleriyle mekânsal bağımlılık ve yerel ölçekte kümelenme eğilimleri incelenmiştir. Moran's I istatistiği genel mekânsal bağımlılık düzeyini ortaya koyarken, Getis-Ord Gi* istatistiği yerel ölçekte sıcak ve soğuk nokta alanlarını belirlemiştir. Bu aşama, iklim duyarlı yapılaşma ile meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılabilirlik arasındaki mekânsal örüntüleri görünür kılmayı hedeflemiştir.

3. Bulgular

3.1. İklim Duyarlılığının Analizi

Yapı Adası Ölçeğinde İklim Duyarlılığı Değerlendirilmesi

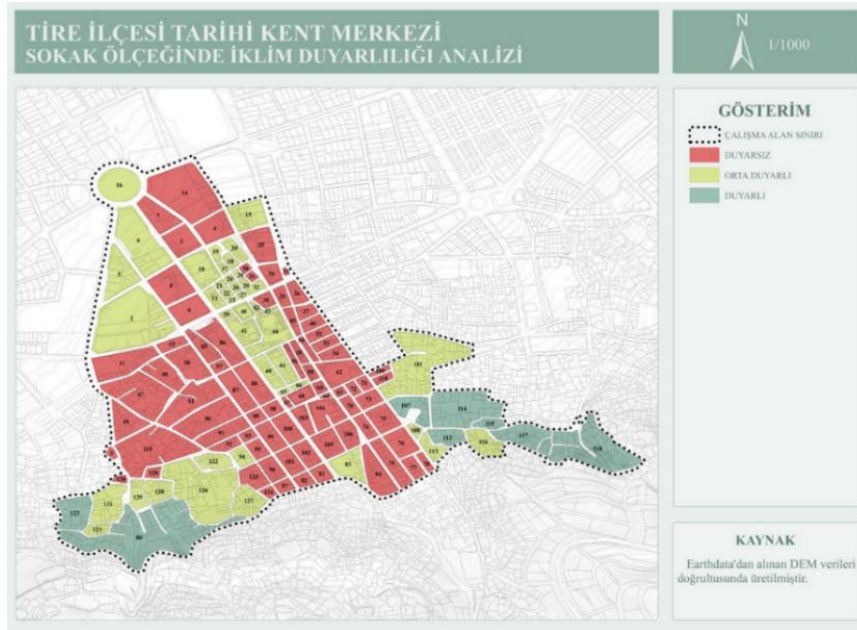
Yapı adalarının yönlenmesi, yeşil alan oranı, yapı yoğunluğu ve yer seçimi gibi parametreler doğrultusunda yapılan analiz sonucunda, çalışma alanındaki yapı adalarının %82'si orta düzeyde duyarlı, %18'i ise duyarlı olarak sınıflandırılmıştır (Şekil 2). Duyarlı olarak sınıflandırılan yapı adalarının çoğunluğunda, yeşil alan oranı veya yapı yoğunluğu bakımından yetersizlik gözlenmekle birlikte, yönlenme ve yer seçimi gibi parametrelerin yerel iklim koşullarına uyumlu özellikler taşıması iklim duyarlılığını artırmıştır. Buna karşılık, orta duyarlılıkta sınıflandırılan yapı adalarında yapı yoğunluğu, yeşil alan oranı ve güneşe göre yönlenme gibi parametreler yerel iklim koşullarına orta ya da düşük düzeyde uyumlu özellikler göstermekte olup, iklim duyarlılığı düzeyini etkilediği görülmektedir.

Şekil 2. Yapı adası ölçeğinde iklim duyarlılığının mekânsal dağılımı

Sokak Ölçeğinde İklim Duyarlılığı Değerlendirilmesi

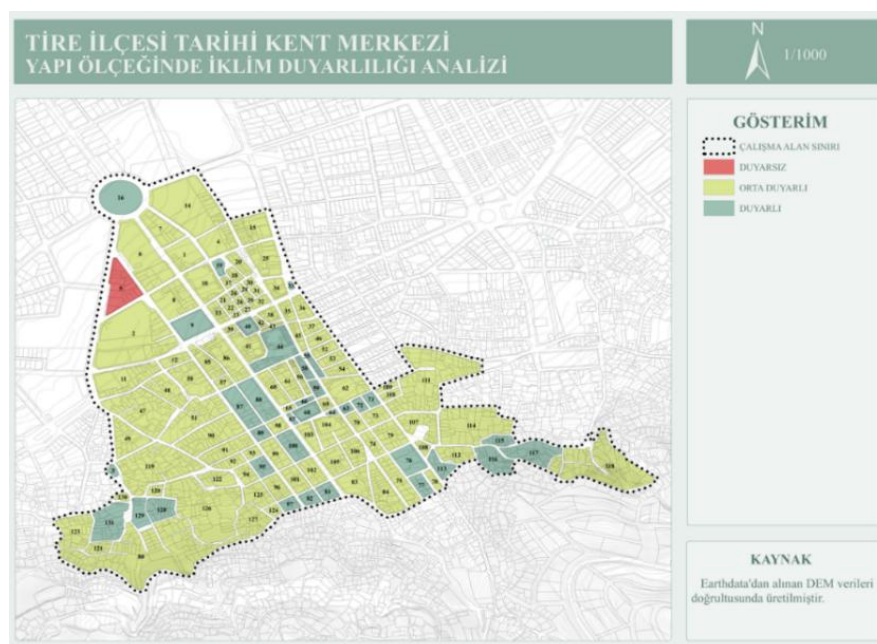
Sokak düzeni ve yol malzemesi parametreleri doğrultusunda yapılan analiz sonucunda, Tire Tarihi Kent Merkezi'ndeki yapı adalarının %61'inin duyarsız ve %6'sının duyarlı olduğu belirlenmiştir (Şekil 3). Duyarlı sınıfta yer alan yapı adalarında sokak düzeni ve kullanılan malzeme yoğunlukla yerel iklim koşullarına uyumlu özellikler sergilerken; duyarsız sınıfta ise her iki parametrenin de yerel iklim koşullarına uyumlu şekillenmediği görülmektedir. Özellikle geleneksel ticaret dokusunda taş kaplamalı dar sokaklar iklim duyarlılığını artırırken, geniş yol kesitleri geçirimsiz malzemeler iklim duyarlılığını azaltmıştır. Dolayısıyla her iki parametrenin iklim duyarlılığında belirleyici rol oynadığı görülmektedir.

Şekil 3. Sokak ölçeğinde iklim duyarlılığının mekânsal dağılımı

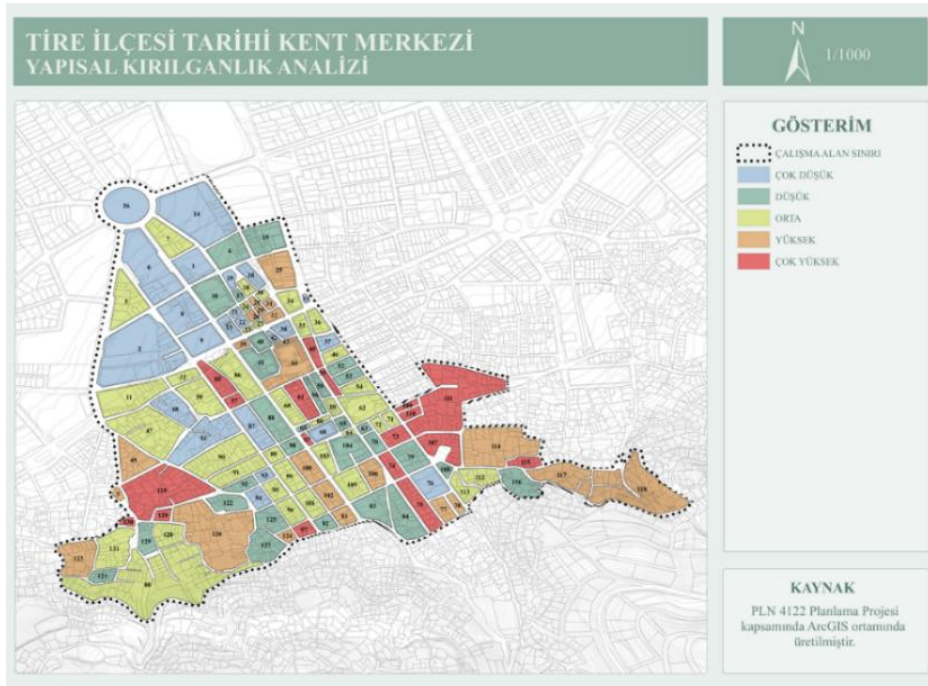
Yapı Ölçeğinde İklim Duyarlılığı Değerlendirilmesi

Yapı malzemesi, yapı yüksekliği ve yapı nizamı parametreleri doğrultusunda yapılan analiz sonucunda, yapı adalarının %73'ünün orta düzeyde duyarlı ve %1'inin duyarsız olduğu belirlenmiştir (Şekil 4). Değerlendirmeler, duyarlılığın yapı malzemesi, yükseklik ve nizam gibi farklı parametrelerin etkileşimiyle belirlendiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, 5 numaralı yapı adası tüm parametrelerde yerel iklim koşullarını göz ardı eden özellikler sergileyerek doğal çevreyle uyumsuz bir şekilde tasarlandığını göstermektedir. Buna karşılık, duyarlı sınıfta yer alan yapı adalarında kimi zaman tek bir parametre (örneğin malzeme ya da nizam) yerel iklim koşullarına orta düzeyde uyum sağlasa ya da yerel iklim koşullarını göz ardı etse bile, diğer parametrelerin yerel iklim koşullarına yüksek uyum göstermesi, bütüncül olarak bu alanların iklim duyarlılığını artırmaktadır.

Şekil 4. Yapı ölçeğinde iklim duyarlılığının mekânsal dağılımı

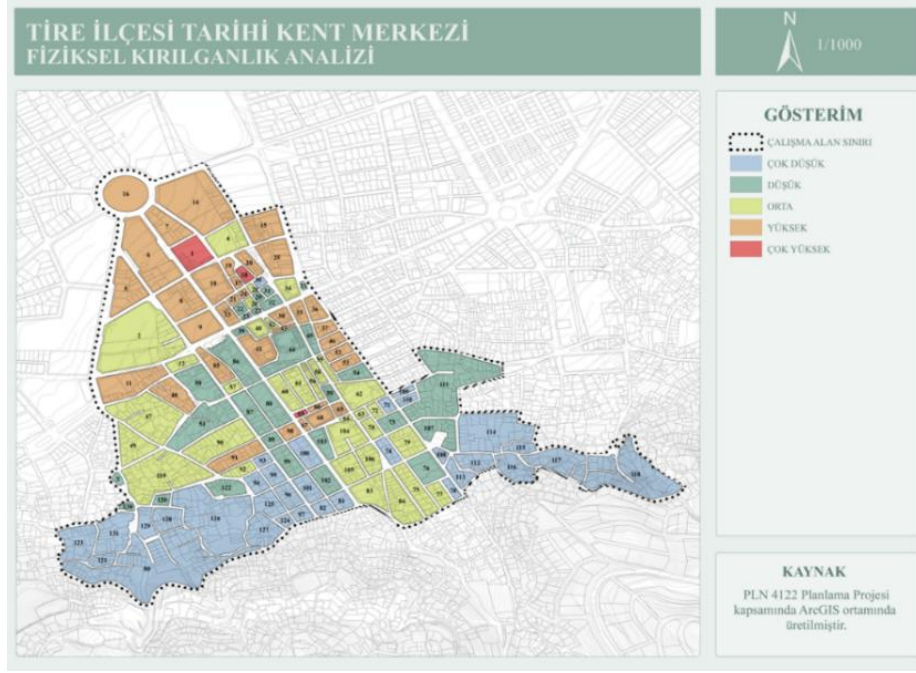
Bu bulgular, kırılganlığın belirlenmesinde yapı malzemesi ve tescilli yapı yoğunluğunun, yapı düzeni ve yapı kalitesi gibi diğer parametrelere kıyasla daha baskın bir rol oynadığını göstermektedir.

Şekil 6. Yapısal kırılganlık analizi

Fiziksel Kırılganlık Analizi

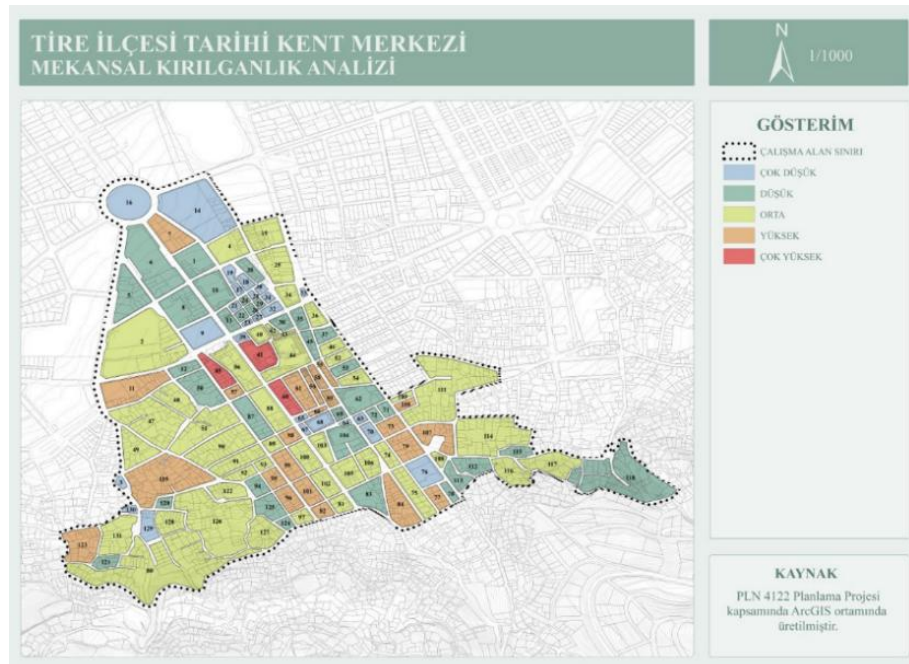
Fiziksel göstergeler kapsamında yapılan eğim ve rakım analizleri sonucunda elde edilen fiziksel kırılganlık analizi incelendiğinde, çalışma alanındaki yapı adalarının %47'sinin düşük ve çok düşük, %28'sinin çok yüksek ve yüksek kırılganlık düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir (Şekil 7). Meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı yüksek ve çok yüksek kırılganlık düzeyine sahip yapı adalarının çoğunlukla %0–5 eğimli ve alçak rakımlı alanlarda görülmektedir; bu koşullar dirençliliği azaltarak kırılganlığı artırmaktadır. Buna karşılık, güneydoğu ve güneybatıda %16–26 eğim ve daha yüksek rakım dirençliliği artırmakta ve düşük kırılganlığı desteklemektedir. Elde edilen bulgular, tarihi kent merkezinde fiziksel kırılganlık düzeylerinin belirlenmesinde eğim ve rakım parametrelerinin kritik bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 7. Fiziksel kırılabilirlik analizi

Mekânsal Kırılabilirlik Analizi

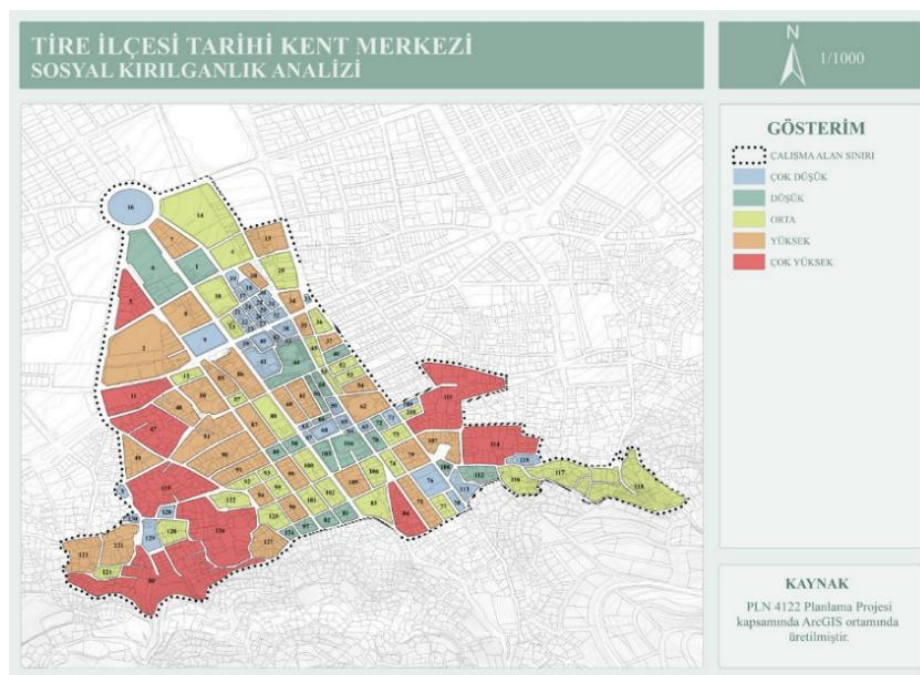
Mekânsal göstergeler kapsamında TAKS, KAKS, yapı adası büyüklüğü, geçirimli yüzey oranı, yeşil alan oranı, arazi kullanım türü, yol genişliği ve nüfus yoğunluğuna ilişkin yapılan analizler sonucunda elde edilen mekânsal kırılabilirlik analizi incelendiğinde, tarihi kent merkezinin %46'sının düşük ve çok düşük, %20'sinin çok yüksek ve yüksek kırılabilirlik düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir (Şekil 8). Yüksek kırılabilirlik düzeyine sahip alanlarda %0–10 geçirimli yüzey ve yeşil alan oranı dirençliliği zayıflatmakta; konut ağırlıklı kullanım hassasiyeti artırmakta, 25–51 KAKS ve orta–yüksek nüfus yoğunluğu ise maruz kalmayı yükselterek kırılabilirliği artırmaktadır. Buna karşılık, düşük kırılabilirlik düzeyine sahip alanlarda %10–90 geçirimli yüzey ve yeşil alan dirençliliği güçlendirmekte; ticaret ağırlıklı kullanım hassasiyeti azaltmakta, 0–15 KAKS ve düşük nüfus yoğunluğu ise maruz kalmayı sınırlandırarak kırılabilirliği düşürmektedir. Bu bulgular, çalışma alanındaki mekânsal kırılabilirlik düzeylerinin belirlenmesinde KAKS değerleri, yapı adası büyüklüğü, geçirimli yüzey ve yeşil alan oranları, arazi kullanım türü ve nüfus yoğunluğu gibi faktörlerin, TAKS değerleri ve yol genişliğine kıyasla daha baskın bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 8. Mekânsal kırılganlık analizi

Sosyal Kırılğanlık Analizi

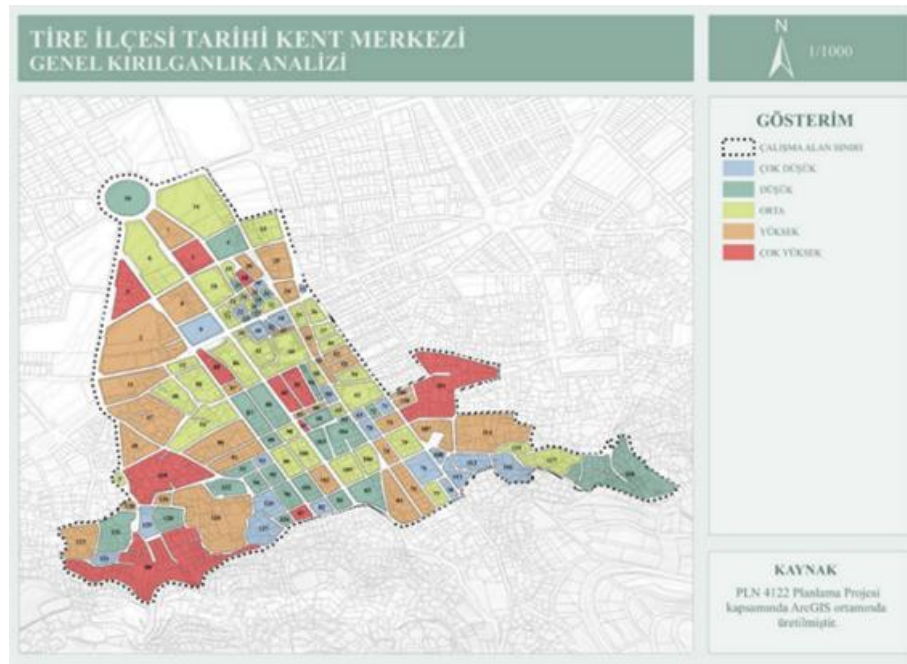
Sosyal gösterge kapsamında nüfusa ilişkin yapılan analiz doğrultusunda elde edilen sosyal kırılğanlık analizi incelendiğinde; çalışma alanının, %45 oranında düşük ve çok düşük, %31 oranında çok yüksek ve yüksek kırılğanlık düzeyine sahip yapı adalarından oluştuğu görülmektedir (Şekil 9). Çok yüksek kırılğanlık düzeyine sahip yapı adalarında nüfusun 150–250 kişi aralığında olması maruz kalmayı artırarak kırılğanlığı yükseltmektedir. Buna karşılık, çok düşük kırılğanlık düzeyine sahip yapı adalarında nüfusun 0–25 kişi aralığında olması maruz kalmayı azaltarak kırılğanlığı düşürmektedir.

Şekil 9. Sosyal kırılگانlık analizi

Genel Kırılğanlık Analizi

Yapısal, fiziksel, mekânsal ve sosyal göstergelerin bir arada değerlendirildiği genel kırılgenlik analizi sonuçlarına göre, çalışma alanının %39'unda düşük ve çok düşük %33'ünde çok yüksek ve yüksek kırılgenlik düzeyine sahip yapı adaları yer almaktadır (Şekil 10). Bununla birlikte, kırılgenlik düzeylerini belirlemede her yapı adasında yapısal, fiziksel, mekânsal ve sosyal göstergelerin etkisinin farklılık göstermektedir. Örneğin, bazı bölgelerde yapı kalitesi ve malzeme türü gibi yapısal faktörler, diğer bölgelerde ise yeşil alan oranı ve arazi kullanım türü gibi mekânsal göstergeler daha belirleyici olabilir. Ayrıca, sosyal göstergeler, özellikle nüfus yoğunluğu gibi demografik özellikler, bazı bölgelerde kırılgenlik düzeyini daha fazla etkileyebilirken, diğer bölgelerde bu etki daha sınırlı olabilmektedir.

Şekil 10. Genel kırılganlık analizi

3.3. İklim Duyarlılığı ile Meteorolojik Karakterli Doğal Afetlere Karşı Kırılganlık Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi

Korelasyon Analizi

Bu çalışmada, yapılaşma özelliklerinin iklim duyarlılığı ile meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılganlık arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz öncesinde, verilerin istatistiksel yöntemlerle değerlendirilebilmesi için normal dağılım varsayımı kontrol edilmiştir. Bu kapsamda, George ve Mallery'nin (2010) +2 ile -2 aralığını kabul edilebilir sınırlar olarak tanımladığı çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) ölçütleri dikkate alınmıştır. Buna göre, kırılganlık değişkeninin çarpıklık değerinin 1.549 ve basıklık değerinin 6.555 olması, dağılımın normalden önemli ölçüde saptığını göstermektedir. Öte yandan, iklim duyarlılığı değişkeninde elde edilen çarpıklık değerinin 0.662 ve basıklık değerinin ise 0.291 olması kabul edilebilir sınırlar içinde bulunmuştur. Kırılganlık değişkeninde gözlenen sağa çarpıklığı gidermek için logaritmik dönüşüm uygulanmış, böylece analizler daha güvenilir bir istatistiksel zemin üzerinde gerçekleştirilmiştir.

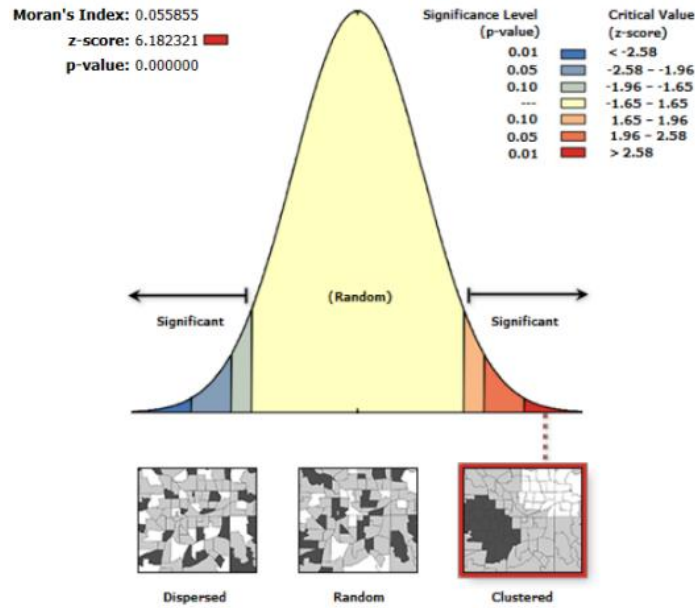
Gerçekleştirilen korelasyon analizi, iklim duyarlılığı ile kırılabilirlik arasında orta düzeyde ve negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r = -0,328$; $p < 0,001$). Başka bir deyişle, iklim duyarlılığı yüksek alanlarda kırılabilirlik daha düşük, iklim duyarlılığı düşük alanlarda ise daha yüksektir. İlişkinin büyüklüğü orta düzeydedir; bu da iklim duyarlılığının kırılabilirliği etkileyen faktörlerden yalnızca biri

olduğuna işaret eder. Nitekim model, kırılgenlikteki toplam değişkenliğin yaklaşık %11'ini ($R^2 \approx 0,11$) açıklamaktadır. Bu durum, kırılgenlik üzerinde sosyal, ekonomik ve yönetsel etkenlerin de dikkate alınmasını gerektirir. Dolayısıyla bulgular, iklim duyarlılığını arttırmaya yönelik morfolojik düzenlemelerin kırılgenliğin azaltılmasına anlamlı fakat tek başına yeterli olmayan bir katkı sunduğunu ve dirençliliğin artırılması için bütüncül bir yaklaşımın zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

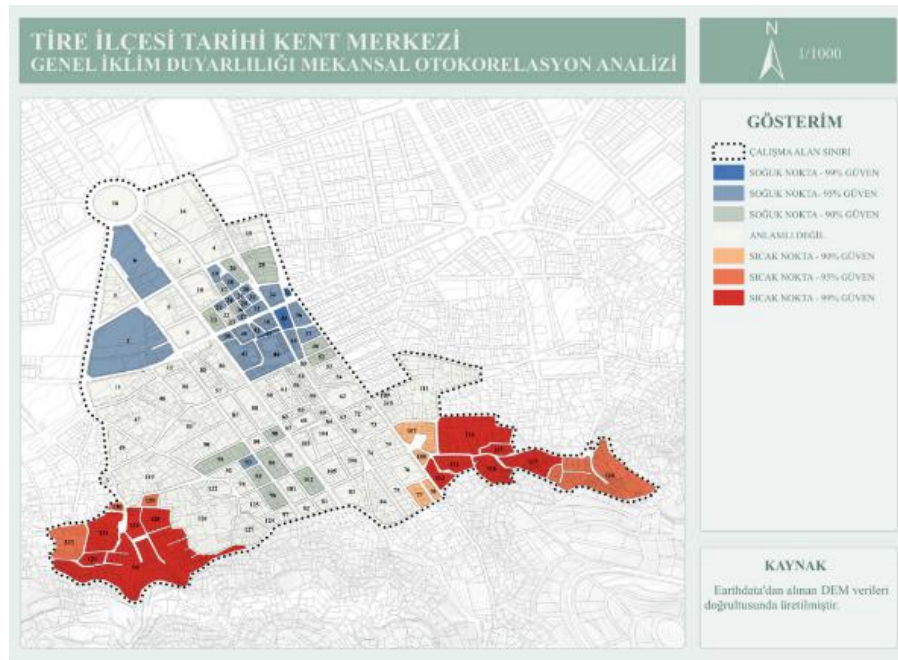
Mekânsal Otokorelasyon Analizi

Tire Tarihi Kent Merkezi'nde hem yapılaşma özelliklerinin iklim duyarlılığı hem de meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılgenliğe ilişkin veri değerlerinin kendi iç mekânsal örüntüleri, Moran's I ve Getis-Ord G_i^* (Hot Spot) analizleri aracılığıyla değerlendirilmiş; bu kapsamda mekânsal bağımlılık düzeyi ile yerel kümelenme eğilimleri ortaya konmuştur.

İklim Duyarlılığı analizine ilişkin Moran's I analizi, $I = 0.05585$; $z = 6.18$; $p < 0.001$ sonuçlarıyla, verilerin rastgele dağılmadığını ve belirli bölgelerde kümelenildiğini göstermektedir (Şekil 11). Bu bulgu, iklim duyarlılığının kent merkezinde eşit biçimde dağılmadığını; aksine, yapılaşma ve topografik özellikler gibi morfolojik faktörler tarafından yönlendirilen belirli bölgelerde yoğunlaştığını desteklemektedir. Getis-Ord G_i^* analizi de bu sonucu desteklemekte; özellikle güneydeki organik doku ve eğimli alanlarda iklim duyarlılığının belirgin biçimde yoğunlaştığı, buna karşılık diğer bölgelerde bu özelliklerin zayıf kaldığı görülmektedir (Şekil 12).

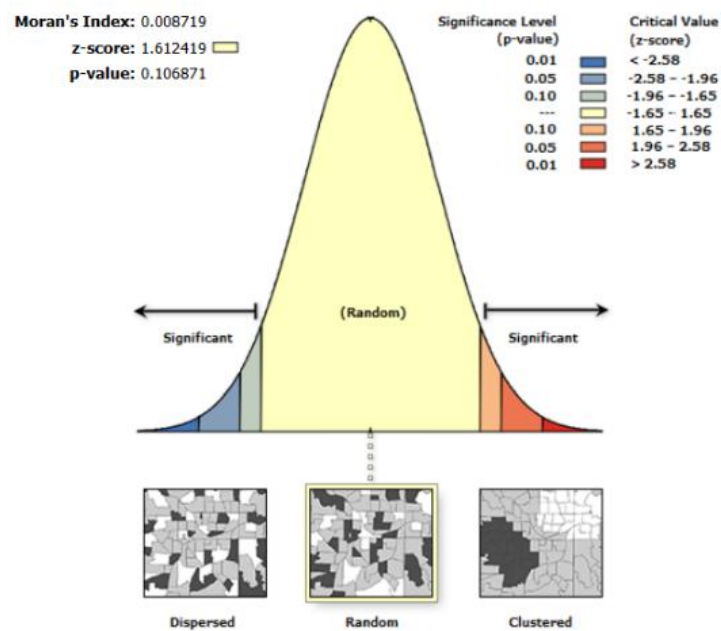

Şekil 11. İklim Duyarlılığı Analizine İlişkin Moran's I analizi

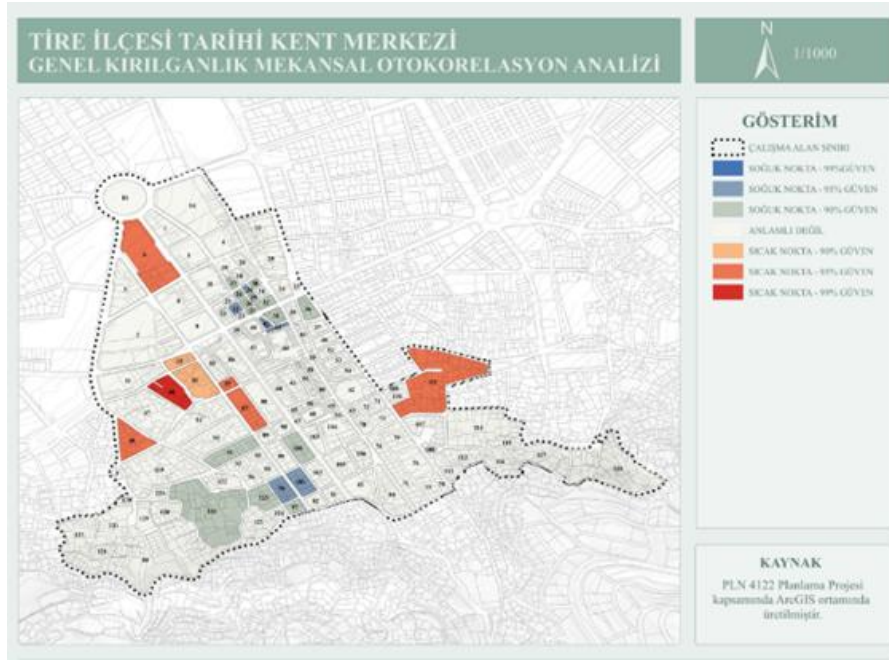

Şekil 12. İklim Duyarlılığı Analizine İlişkin Getis-Ord Gi analizi

Meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılğanlığa ilişkin Moran's I analizi (Şekil 13) ise $I = 0.0087$; $z = 1.61$; $p = 0.106$ değerleriyle mekânsal bağımlılığın zayıf olduğunu ve genel olarak rastgele dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, kırılğanlık düzeylerinin kent merkezinde belirli bir alanda yoğunlaşmadığını, farklı bölgelerde düzensiz biçimde ortaya çıktığını ortaya koymaktadır. Getis-Ord G_i^* analizi ise bu sonucu detaylandırarak, kırılğanlık genel ölçekte rastgele dağılmış görünmesine rağmen, yerel ölçekte farklılaşmalar bulunduğunu ortaya koymuştur (Şekil 14). Özellikle han ve bedestenlerin yer aldığı tarihi ticaret merkezinde düşük kırılğanlık değerlerinin yoğunlaştığı soğuk noktalar saptanmıştır.

Şekil 13. Meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılabilirlik analizine ilişkin Moran's I analizi

Şekil 14. Meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılganlığa ilişkin Getis-Ord Gi* analizi

Bu bulgular, iklim duyarlılığının mekânsal kümelenme göstermesinin, çalışma alanının tarihsel olarak doğal çevreye duyarlı bir morfolojik örgütlenmeye sahip olduğunu ortaya koyduğunu göstermektedir. Buna karşılık, kırılganlığın rastgele dağılması; yapısal, mekânsal, sosyal ve fiziksel göstergelerin çok boyutlu etkileşiminin mekânsal tutarlılığı zayıflattığını ve yerel farklılaşmalara yol açtığını işaret etmektedir. Kırılganlık, homojen bir örüntü sergilemek yerine, farklı faktörlerin etkileşimiyle şekillenen ve yerel ölçekte değişkenlik gösteren bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, benzer morfolojiye sahip iki alan; nüfus yoğunluğu, yapı kalitesi ya da koruma uygulamalarındaki farklılıklar nedeniyle farklı kırılganlık düzeyleri gösterebilmektedir.

4. Öneriler ve Stratejiler

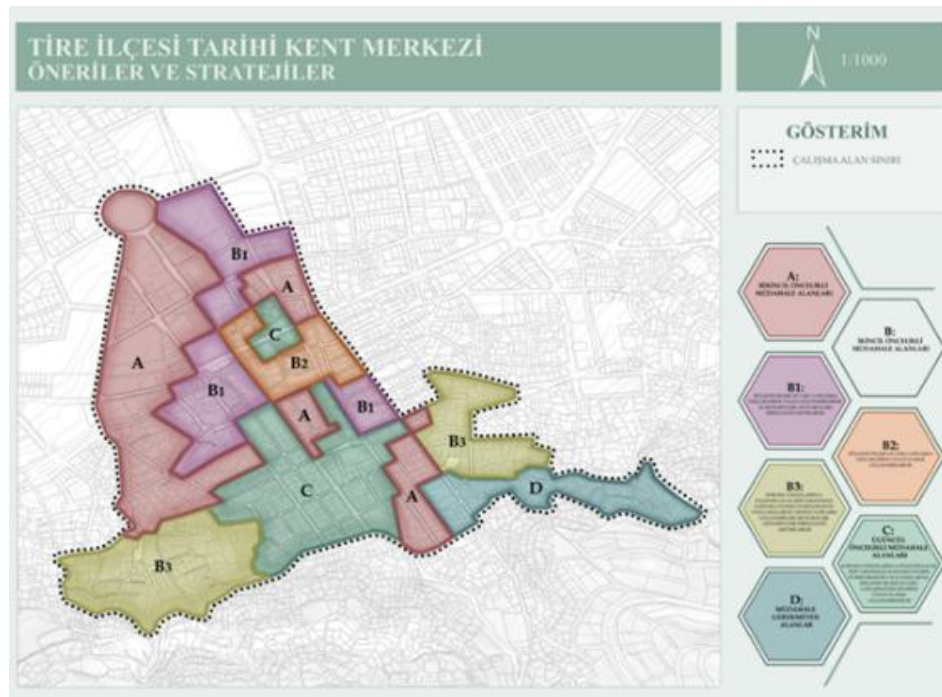
Analiz bulguları, iklim duyarlılığı ve kırılganlık düzeylerinin mekânsal dağılımlarının farklılık gösterdiğini, dolayısıyla her bölge için farklılaştırılmış stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, Tire tarihi kent merkezi ve bu merkezle bütüncül bir yaklaşımla ele alınan ilçe genelinde mekânsal gelişime yönelik öneriler geliştirilmiştir. Söz konusu öneriler, hem meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı dirençliliğin artırılmasını hem de tarihi dokunun korunmasını hedeflemektedir.

İlçe geneline yönelik öneriler, ada, sokak ve yapı ölçeklerinde tarihi kent merkeziyle uyumlu bir biçimde geliştirilmiştir. Ada ölçeğinde, yamaçta yer seçimi, güney veya güneydoğuya yönelme, batı yönlü hâkim rüzgâra paralel konumlanma, en az %40 oranında yeşil alan ayrılması, en az %20 oranında geçirimli yüzey bırakılması, TAKS değerinin %0.40'ı ve KAKS değerinin 2'yi geçmemesi temel kararlar olarak belirlenmiştir. Ayrıca, düşük nüfus yoğunluğu, dere kenarlarına mevzuata uygun mesafe bırakılması ve arazi kullanımında kişi başına düşen donatı alanının yönetmeliklere uygun biçimde sağlanması öngörülmektedir. Sokak ölçeğinde teknik altyapının geliştirilmesi ve yol genişliğinin en az 10 metreye çıkarılması önerilmektedir. Yapı ölçeğinde ise betonarme malzeme, ayırık nizam ve üç ile beş katlı yapılaşma öne çıkmaktadır.

Tarihi kent merkezi için kararlar koruma ilkeleri çerçevesinde daha hassas biçimde tanımlanmıştır. Ada ölçeğinde, ilçe genelinde geçerli parametrelere ek olarak, uzman görüşüyle tarihi dokuya uygun bitkilendirme yapılması öngörülmektedir. Sokak ölçeğinde, dönemeçli ve kıvrımlı sokak dokusunun

korunması, yol malzemesi olarak arnavut kaldırımının tercih edilmesi ve gerektiğinde üst örtü tasarımlarının koruma amaçlı imar planına işlenmesi önerilmektedir. Yapı ölçeğinde, tarihi dokuya uygun malzeme ve renklerin kullanılması, yüksekliğin 3–6 metre ile sınırlandırılması, bir veya iki katlı ayırık nizam yapılaşma ve tescilli yapıların kapsamlı onarım–restorasyon süreçleri vurgulanmaktadır.

İklim duyarlılığı, meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılganlık ve mekânsal otokorelasyon analizleri çakıştırılarak, müdahale alanları önceliklendirilmiştir. Buna göre, A bölgesi birincil, B bölgesi ikincil, C bölgesi üçüncül öncelikli müdahale alanı olarak belirlenirken, D bölgesi müdahale gerektirmeyen alan olarak tespit edilmiştir (Şekil 15W). Bu doğrultuda, her bir müdahale alanı için meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılganlığı azaltacak ve iklim duyarlılığını artıracak yapılaşmaya ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

Şekil 15. Öneriler ve Stratejiler

İklim duyarlılığı artırarak meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılganlığı azaltmayı hedefleyen stratejiler, çalışma alanındaki tüm müdahale alanlarında geçerlidir. Bununla birlikte, bu stratejilerin uygulama öncelikleri, alanların mevcut kırılganlık düzeylerine ve iklim duyarlılığına göre farklılık göstermektedir. Bu kapsamda, koruma uzmanlarınca oluşturulacak ekip tarafından koruma amaçlı imar planlarına işlenecek başlıca stratejiler; yeşil alan oranının artırılması ve güneş kontrolünün sağlanmasına yönelik olarak tarihi dokuya ve yerel iklim koşullarına uygun bitkilendirme çalışmalarının yapılması, ihtiyaç duyulan bölgelerde üst örtü tasarımlarının geliştirilmesi, fiziksel ömrünü tamamlayan yapıların yeniden inşasında tarihi dokuya ve yerel iklim koşullarına uygun malzemelerin kullanılması, kentsel ısı adası etkisinin azaltılması için cephe renklerinin iklime duyarlı biçimde seçilmesi ve asfalt ya da beton gibi ısıyı tutan yol kaplamalarının arnavut kaldırımı gibi geçirgen malzemelerle dönüştürülmesi, tarihi dokuya ve koruma amaçlı imar planına aykırı yüksekliklerdeki yapıların ömrünü tamamlamasının ardından plan kararlarına uygun biçimde yeniden inşa edilmesi ve son olarak strüktürel onarım gerektiren yapıların güçlendirilmesi şeklinde özetlenebilir.

Müdahale alanları özelinde ise stratejiler farklılaşmaktadır. A ve B bölgelerinde hem iklim duyarlılığı hem de afetlere karşı dirençliliğin artırılması önceliklidir. B2 bölgesinde iklim duyarlı yapılaşma özelliklerinin güçlendirilmesi temel stratejiyi oluştururken, B3 bölgesinde tescilli yapıların kapsamlı

onarım ve restorasyon uygulamalarıyla güçlendirilmesi öne çıkmaktadır. C bölgesinde benzer biçimde hem restorasyon uygulamaları hem de iklim duyarlı yapılaşma özelliklerinin entegre edilmesi gerekli görülmektedir. D bölgesi ise özel bir müdahale gerektirmemekte, genel stratejiler çerçevesinde doğrultusunda güçlendirilmesi öngörülmektedir.

5. Sonuç

Tire tarihi kent merkezindeki yapılaşma özelliklerinin iklim duyarlılığı, geliştirilen metodolojik bir çerçeveye analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, yalnızca yapılaşmanın iklim duyarlılığını değerlendirmekle kalmamış, aynı zamanda meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı kırılganlık düzeylerini göstergeler aracılığıyla ölçerek kapsamlı bir değerlendirme sağlamıştır. Böylece elde edilen bulgular, kültürel mirasın iklim değişikliğinin etkileri karşısında korunmasına ve dirençliliğinin artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesinde önemli bir rehberlik sunmaktadır.

İklim duyarlılığı analizi, tarihi kent merkezinde yoğunlukla orta düzeyde duyarlı yapı adalarının bulunduğunu ortaya koymuştur. Özellikle tarihi dokuyu yansıtan yapı adalarının iklime duyarlı özellikler taşıması ve kümelenme eğilimi göstermesi, bu alanlarda koruma temelli planlama yaklaşımlarının güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Buna karşılık, kırılganlık analizinde yapı adalarının önemli bir kısmının yüksek kırılganlık düzeyine sahip olduğu ancak mekânsal kümelenme göstermediği belirlenmiştir. Bu durum, meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı öncelikli müdahale alanlarının tanımlanmasını ve her alan için farklılaştırılmış stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Çalışmanın temel hipotezi olan “iklime duyarlılığı arttıkça kırılganlık azalır” varsayımı, korelasyon analizi ile doğrulanmıştır ($r = -0.328$; $p < 0.001$). İklim duyarlılığı ile kırılganlık arasında orta düzeyde negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, modelin determinasyon katsayısı ($R^2 \approx 0.11$), kırılganlıktaki toplam değişkenliğin yalnızca yaklaşık %11’inin iklim duyarlılığı ile açıklanabildiğini göstermektedir. Bu sonuç metodolojik bir zayıflık olarak değil, kırılganlığın çok boyutlu niteliğinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Mekânsal otokorelasyon bulguları da bu değerlendirmeyi desteklemektedir: iklim duyarlılığı geleneksel yapılaşma yaklaşımlarının ve topoğrafyanın yönlendirdiği kümelenmeler sergilerken, kırılganlık çok göstergeli yapısı nedeniyle genellikle rastgele/heterojen dağılmaktadır. Bu bulgu, iklim duyarlılığının dirençliliği arttırarak kırılganlığı azaltmada önemli bir etken olmakla birlikte, tek başına belirleyici olmadığını; sosyal, ekonomik ve yönetsel faktörlerin de kırılganlık üzerinde güçlü bir rol oynadığını göstermektedir.

Bu çalışmada, her analizde kullanılan parametre ve göstergeler kendi içinde eşit ağırlıklandırılmıştır; iklim duyarlılığı analizindeki parametreler kendi aralarında, kırılganlık analizindeki göstergeler de yine kendi aralarında eşit ağırlıkla değerlendirilmiştir. Uzman ve paydaş görüşlerine dayalı AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) gibi çok ölçütlü karar yöntemlerinin kullanılmamış olması, modelin ağırlık setlerine duyarlılığını sınama olanağını kısıtlamaktadır. Gelecek çalışmalarda AHP (veya AHP-TOPSIS gibi hibrit yaklaşımlar) ile ağırlıklandırma yapılarak sonuçların açıklayıcılığı ve doğruluğu artırılabilir. Ayrıca hipotezin yalnızca tek bir çalışma alanı üzerinden test edilmiş olması, bulguların genellenebilirliğini sınırlamaktadır; farklı tarihsel kent merkezlerinde karşılaştırmalı analizlerin yapılması genellenebilirliğini artıracaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Tire tarihi kent merkezinde iklim duyarlı yapılaşma özelliklerinin meteorolojik karakterli doğal afetlere karşı dirençliliğinin artırılması ve kültürel mirasın korunması açısından önemli bir potansiyel sunduğunu ortaya koymuştur. Yerel iklim koşullarının koruma süreçlerinde dikkate alınması hem çevresel hem de kültürel değerlerin sürdürülebilirliğini sağlamak için kritik önemdedir. Ayrıca çalışma, iklim duyarlılığı ile kırılganlık arasındaki ilişkiyi mekânsal istatistiksel analizlerle bütünleştirerek, tarihi kent merkezlerinin iklim değişikliğine uyum kapasitesini değerlendirmeye yönelik özgün bir metodolojik çerçeve geliştirmiş ve bu yönüyle literatüre yenilikçi bir değerlendirme modeli kazandırmıştır.

Teşekkür

Şehir Planlama Projesi VI sürecindeki katkıları için Prof. Dr. Mediha Burcu Silaydın, Prof. Dr. Neslihan Karataş, Doç. Dr. İrem Ayhan Selçuk, Dr. Emine Duygu Kahraman ve Arş. Gör. Dr. Esra Kut Görgün'e teşekkür ederim. Bu çalışmanın makaleye dönüştürülmesi yönündeki önerisi ve teşviki için Prof. Dr. Ayşegül Altınörs Çırak'a ayrıca teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (1996). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon (16. b.). Yem (Yapı Endüstri Merkezi) Yayınları.

Aktuna, M. (2007). Geleneksel Mimaride Binaların Sürdürülebilir Tasarım Kriterlei Bağlamında Değerlendirilmesi Antalya Kaleiçi Örneği. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Ayçam, İ., & Gökşen, F. (2018). Kentlerin Özgünleşmesinde İklim Duyarlı Yapı Tasarımının Önemi. Uluslararası Kentleşme ve Çevre Sorunları Sempozyumu: Değişim/Dönüşüm/Özgünlük, (s. 116-127). Eskişehir.

Baş, E., & Partigöç, N. S. (2022). İklim Değişikliğine Uyum Sürecinde Kent Planlamanın Rolü. Dirençlilik Dergisi, 6(1), s. 127-143.

Candemir, S. Z. (2009, 12). İklim Duyarlı Yapılaşma İçin İmar Yönetmeliği Geliştirme Modeli. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Bölümü. İzmir.

Climate Change and Cultural Heritage: Conservation and Heritage Tourism In The Anthropocene. (2015). Journal of Heritage Tourism(11), s. 10-23.

Climate Data. (2022). Tire İklim Verileri. 05. 02, 2023. tarihinde Climate Data: <https://tr.climate-data.org/asya/tuerkiye/izmir/tire-21643/> adresinden alındı

Çetin Zeybek, R. (2012, 07). Tarihi Kent Merkezlerinde Yeniden Canlandırma Politikaları Üzerine Değerlendirme, İzmir Kemeraltı Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Dağıstan Özdemir, M. Z. (2005). Türkiye'de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış. Planlama Dergisi(1), s. 20-25.

Demirsoy, F. (2023). Türkiye'de Meteorolojik Afetler ve Afet Yönetimi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Dizdar, H. (2009, Haziran). İklimse Parametreleri Açısından Geleneksel ve Yeni Konutların Değerlendirilmesi: Diyarbakır Örneği. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Erdemir, İ. (2014, Mayıs). Sıcak-Kuru İklim Bölgelerinde Enerji Korunumu-Yerleşme Dokusu-Form Etkileşimi: Geleneksel Diyarbakır Evleri Örneği. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Gandini, A., Garmendia, L., & San-Mateos, R. (2017). Towards Sustainable Historic Cities: Adaptation to Climate Change Risks. Entrepreneurship and Sustainability Issues, 4(3), s. 319-31.

Gencer, İ. (2017). Kültürel Mirasın Korunmasında İklim Değişikliğinin Oluşturduğu Tehditler. Mimarist(58), s. 24-30.

- Gökmen Erdoğan, B. (2022). İklim Değişikliğinin Kültürel Miras Üzerindeki Etkisi: Efes Antik Kenti Örneği. *Mimarist*(22), s. 41-50.
- Hanbay Kahrıman, E. (2020). Küresel İklim Değişikliğinin Olumlu ve Olumsuz Dışsallıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 33(118), s. 100-131.
- Hatami, M. (2013, 06). Tarihi Kent Merkezlerinin Koruma Sorunları, Urmiye Tarihi Kent Merkezi Üzerine Bir Araştırma.
- IPCC. (1996). Revised 1996 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories. IPCC. 03. 31, 2023 tarihinde <https://www.ipcc-nggip.iges.or.jp/public/gl/invs1.html> adresinden alındı
- IPCC (2014). Summary for Policymakers. In: Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Cambridge University Press.
- Kaba, E. D. (2020). İklim Değişikliğine Dirençli Kentler Oluşturulmasında Yerel Politikaların Rolü. On Dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Samsun.
- Kadioğlu, M. (T.Y.). İklim Değişiklikleri ve Etkileri: Meteorolojik Afetler. TMMOB Afet Sempozyumu, (s. 47-55).
- Kahraman, S., & Şenol, P. (2018, 1). Akademia Sosyal Bilimler Dergisi(Özel Sayı), s. 353-370.
- Karacan, G., & Gökçe, D. (2020). Ketnsel Planlamada İklim Direnci Teması: Ankara Örneği. *Dirençlilik Dergisi*, 4(2), s. 231-238.
- Karakuş Zambak, Ö. (T.Y.). UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin İklim Değişikliği Uyum Sürecine Yaptığı Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme.
- Kartaktaş, N., & Doktor, B. (2018). Kültürel Peyzaj Değeri Açısından Tarihi Bahçeler: Antalya Kaleiçi Örneği. *ECSAC*, s. 483-495.
- Kasmayı, M. (2003). İklim ve Mimari. Tahran: Mimarlık Yayıncılık.
- Kaya, Y. (2018). İklim Değişikliğine Karşı Kentsel Kırılganlık: İstanbul İçin Bir Değerlendirme. 11(2), s. 219-257.
- Kaymaz, I., & Arslan, S. E. (2022). İklim Değişikliğinin Etkilerine Karşı Kentsel Dirençliliğinin Arttırılmasında Kentsel Yeşil Alanların Rolü. TÜCAUM 2022 Uluslararası Coğrafya Sempozyumu. Ankara.
- Keller, A., Chieffo, N., Opritescu, E., Mosoarca, M., & Formisano, A. (2016). Resilience of Historic Cities and Climate Change Mitigation. Urbanism.
- Milošovičová, J. (2013). Climate-Sensitive Urban Design in Moderate Climate Zone: Responding to Future Heat Waves. Mater's Thesis in Urban Design.
- Özcan, C. (2014). Tarihi Kent Merkezlerinde Kültür Turizmiyle Yeniden Canlandırma Çalışmaları: Edirne Tarihi Kaleiçi Semti Planlama Önerileri. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü. İstanbul.
- Özel, E., & Sağsöz, A. (2021, Temmuz). Geleneksel Konutların Sürdürülebilir Tasarım Bağlamında Temel Tasarım İlkeleri İle İncelenmesi: Kaleiçi/Antalya Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(78), s. 162-174.
- Öztürk, E. (2022, Ocak). İklim Duyarlı Kentsel Tasarım Rehberi: Trabzon Kenti Örneği. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. Trabzon.
- Peker, E. (2021, 01 31). Bir Şehircilik Problemi Değişen İklimde Termal Konforu Sağlamak. *Planlama Dergisi*, s. 108-119.

- Rezafar, A. (2011). Farklı İklim Kuşaklarında Yer Alan Eko-Kentlerin, Tasarım İlkelerinin Derlenmesi Ve Türkiye İçin Ekolojik Kentsel Tasarım Ön Çalışma Önerisi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü. Ankara.
- Sılaydın Aydın, M. B., & Kahraman, E. D. (2022). Aşırı Yağışlardan Kaynaklanan Sellere Karşı Türkiye Kentlerinin Kırılabilirlik Düzeylerinin Belirlenmesi. Eksen, 3(1), s. 34-45.
- Sılaydın Aydın, M., Erdin, H., & Kahraman, E. (2017). Mekansal Yapı Açısından İklim Değişikliğine Karşı Risk Taşıyan Bölgelerin Saptanması, İzmir. Planlama Dergisi, s. 274-285.
- Sojoudihassanlouei, L. (2019). Sıcak - Kuru İklim Geleneksel Konutlarda İklim Duyarlı Tasarım. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarım Anabilim Dalı. Ankara.
- Şahin, Ü. (2019). Sıcak Dalgaları: İklim Değişikliğiyle Artan Tehdit ve Sıcak-Sağlık Eylem Planları. İstanbul Politikalar Merkezi-Sabancı Üniversitesi-Stiftung Mercator Girişimi.
- Şanlı, B., Bayrakdar, S., & İncekara, B. (2013). Küresel İklim Değişikliğinin Etkileri ve Bu Etkileri Önlemeye Yönelik Uluslararası Girişimler. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1), s. 201-212.
- Şen, N. (1967). Yapı Strüktürüne Bıçimleniş ve Kabuk Olarak İklim Etkisi. İstanbul: İTÜ.
- T.C Tire Kaymakamlığı. (T.Y). T.C Tire Kaymakamlığı. 05. 02., 2023 tarihinde <http://tire.gov.tr/cografi-ozellikler> adresinden alındı
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2011). Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı. Ankara: T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2022). Türkiye 2022 Ortalama Sıcaklık Verileri. Meteoroloji Genel Müdürlüğü: <https://mgm.gov.tr/FILES/resmi-istatistikler/parametreAnalizi/2022-ortalama-sicaklik.pdf> adresinden alındı
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (T.Y). Mart 30, 2023 tarihinde Meteoroloji Genel Müdürlüğü: <https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/brosurler/asit-yagmurlari.pdf> adresinden alındı
- TMMOB Meteoroloji Mühendisleri Odası Meteoroloji Karakterli Doğal Afetler Komisyonu. (1999). TMMOB Meteoroloji Mühendisleri Odası Meteoroloji Karakterli Doğal Afetler Komisyonu Raporu. Ankara: TMMOB.
- Tuğaç, Ç. (2020). İklim Değişikliğine Karşı Kentsel Dirençliliğin Sağlanması ve Ekonomik Boyutu Üzerin Bir Değerlendirme. İdealkent, 11, s. 1126-1155.
- Tuğaç, Ç. (2022, Ocak). İklim Değişikliği Krizi ve Şehirler. Çevre, Şehir ve İklim Dergisi, 1(1), s. 39-60.
- Türkeş, M. (2001). Hava, İklim Şiddetli Hava Olayları ve Küresel Isınma. Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü 2000 Yılı Seminerleri, Teknik Sunumlar, Seminerler Dizisi, (s. 205). Ankara.
- Türkeş, M. (2017, 12). İklim Değişikliği: 12 Temel Soru. İklim Bilimi.
- Türkeş, M. (2022). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) Yeni Yayımlanan İklim Değişikliğinin Etkileri, Uyum ve Etkilenebilirlik Raporu Bize Ne Söylüyor? Dirençlilik Dergisi, 6, s. 197-207.
- Türkeş, M., Sümer, U. M., & Çetiner, G. (T.Y.). Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri. Ankara.

- Türktaş, M. H. (2014, Eylül). Sıcak Nemli İklim Bölgesi İçin İklimsel Tasarım Parametrelerinin Isıl Performansa Etkisini Değerlendirme: Bir Konut Örneği. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Türkyılmaz, Z. (2011). Cumhuriyet Dönemiinde Tire (1923 - 1938). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İzmir.
- UNEP. (2022). 03 31, 2023 tarihinde Cities and Climate Change: <https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/cities/cities-and-climate-change> adresinden alındı
- UNDRR (2015). Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030. United Nations Office for Disaster Risk Reduction, Geneva.
- Ünlü, T. (T.Y.). Mekanın Biçimlendirilmesi ve Kentsel Morfoloji. Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, (s. 59-70).
- Varkıvaç, B. (2009). Antalya Kaleiçi'nde Taş Mimarideki Teknik Sürekliliğe İlişkin Bir Gözlem. ADALYA, s. 389-401.
- Vitruvius. (2021). Mimarlık Üzerine On Kitap. Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Yaldız, E. (2010). Climate Effects on Monumental Structurings.
- Yavaş, M. (2019). İklim Duyarlı Kent Planlama Stratejileri: Erzurum Kenti Örneği. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. Erzurum.
- Yılmaz, Z. (2006). Akıllı Binalar ve Yenilenebilir Enerji. VII. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi, (s. 387-398).
- Yöndem, K. (2022). İklim Değişikliğine Karşı Risk Taşıyan Kıyı Bölgelerinin Kırılganlık Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi: Karşıyaka Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü. İzmir.
- Zeren, L., Berköz, E., & Küçükdoğan, M. (1987). Türkiye'de Yeni Yerleşmeler ve Binalarda Enerji Tasarrufu Amacıyla Bir Mevzuat Modeline İlişkin Çalışma. İstanbul: Çevre ve Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi (UYGAR).